

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**PLANLAMANIN KONUMUNU BELİRLEME ÜZERİNE BİR MODEL
DENEMESİ: ZONGULDAK BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sercan ALTAN

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Planlama Lisansüstü Programı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL

Eylül 2011

Sercan Altan tarafından hazırlanan PLANLAMANIN KONUMUNU BELİRLEME ÜZERİNE BİR MODEL DENEMESİ: ZONGULDAK BÖLGESİ ÖRNEĞİ adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Hürrinjet Döğdül

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: _____

Üye : Doç. Dr. Azime TEZER

Üye : Yrd. Doç. Dr. Besime Şen

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

İÇİNDEKİLER	I
RESİM LİSTESİ	III
ŞEKİL LİSTESİ	III
HARİTA LİSTESİ	III
TABLO LİSTESİ	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
1 GİRİŞ: PLANLAMANIN KONUMU, ÇALIŞMANIN ARKA PLANI.....	7
1.1 ALAN SEÇİMİ VE YÖNTEM ÜZERİNE.....	11
2 PLANLAMANIN KONUMU ÜZERİNE HİPOTEZ.....	15
2.1 FİZİKSEL ÇEVRE, TOPLUM, COĞRAFYA.....	15
2.2 GÜDÜMBİLİM (SİBERNETİK) ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE KENT	21
2.3 HİPOTEZ ŞEMASI: PLANLAMANIN KONUMU	26
2.3.1 Çevre (E-1)	27
2.3.2 Toplum (T) ve Yönetim (y)	29
2.3.3 İş (İ)	29
2.3.4 Planlama (P).....	30
2.3.5 Yapay Çevre (Y.Ç.)	31
2.3.6 Üst ölçek yapay çevrenin tepkisel etkisi (SDE-1)	34
2.3.7 Gereksinim (E-2)	34
2.3.8 Bilgi (E-3)	35
2.3.9 Üst sistemden gelen yeni teknoloji/bilgi (SDE-3)	35
3 ZONGULDAK BÖLGESİ’NİN KONUMU VE DOĞAL KOŞULLARI	37
4 CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE ZONGULDAK BÖLGESİ	40
4.1 19.YY’A KADAR ZONGULDAK BÖLGESİ.....	40
4.2 19.YY’DAN CUMHURİYET’İN İLANINA KADAR ZONGULDAK BÖLGESİ	43
4.2.1 Zonguldak Havzasında Kömürün Keşfi ve Cumhuriyet’in İlanına Kadar İşletilmesi... 44	
4.3 HİPOTEZ ŞEMASI ÜZERİNDEN CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	50
4.3.1 “Yer”in Topografik ve Tarımsal Nitelikleri ile 19.yy’a Kadar Biçimlenişi (1 Numaralı Süreç) 50	
4.3.2 Yeni Bir Kaynak Olarak Kömür ve Bölgede “Metabolik İlişki”nin Değişimi (2 Numaralı Süreç).....	52
5 . 1923-1960 YILLARI ARASINDA ZONGULDAK BÖLGESİ.....	58
5.1 1923-1960 YILLARI ARASINDA ALT DÖNEMLER	59
5.1.1 1923-1930 Dönemi	60
5.1.2 1930-1945 Dönemi	65
5.1.3 1945-1960 Dönemi	79
5.2 HİPOTEZ ŞEMASI ÜZERİNDEN 1923–1960 DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	90

5.2.1	1923-1930 Arası Beş Yıllık Sanayi Planları Öncesinde “Plan” Dışı Politikalar ve Yeni Mekân Organizasyonu (3 Numaralı Süreç)	91
5.2.2	Büyük Bunalım ve Plan Aracılığı ile Devletçi Sanayileşme (4 Numaralı Süreç).....	94
5.2.3	İkinci Dünya Savaşı; Kesinti ve Dönüşüm (5 Numaralı Süreç).....	97
5.2.4	İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Politikalar ve Planlamanın İşlevini Yitirışı (6 Numaralı Süreç).....	100
6	1960-1980 YILLARI ARASINDA ZONGULDAK BÖLGESİ.....	103
6.1	1960-1980 DÖNEMİNİN GENEL EKONOMİ POLİTİKASI	104
6.2	1960-1980 DÖNEMİNDE ZONGULDAK BÖLGESİ İLE İLİŞKİLİ PLANLAR	105
6.2.1	DPT, 1960-1980 Yılları Arasında Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Zonguldak.....	105
6.2.2	Zonguldak Bölgesi Ön Planı (1964).....	109
6.3	1960-1980 DÖNEMİNDE ZONGULDAK BÖLGESİ’NDE YAPAY ÇEVRENİN GELİŞİMİ	115
6.4	HİPOTEZ ŞEMASI ÜZERİNDEN 1960-1980 DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	120
6.4.1	İthal İkameci Kapalı Ekonomi, Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Bölge Planlama Çabaları (7 Numaralı Süreç).....	120
7	1980’DEN SONRA ZONGULDAK BÖLGESİ.....	123
7.1	1980’DEN SONRA GENEL EKONOMİ POLİTİKASI	124
7.2	1960-1980 DÖNEMİNDE ZONGULDAK BÖLGESİ İLE İLİŞKİLİ PLANLAR	127
7.2.1	1980 Sonrası DPT’nin Dönüşümü ve Beş Yıllık Kalkınma Planları.....	127
7.2.2	Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (1997).....	131
7.2.3	Yakın Zamana Ait İki Plan: ZBK Çevre Düzeni Planı ve Batı Karadeniz Bölge Planı 132	
7.3	1980 SONRASI ZONGULDAK BÖLGESİ’NDE YAPAY ÇEVRENİN GELİŞİMİ	141
7.4	HİPOTEZ ŞEMASI ÜZERİNDEN 1980 SONRASI DÖNEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	145
7.4.1	Neo-liberal Politikalar ve Zonguldak Bölgesi’nin Piyasaya Teslimi (8 Numaralı Süreç) 145	
8	DEĞERLENDİRME.....	149
8.1	ZONGULDAK BÖLGESİ’NDE PLANLAMA OLGUSU ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	149
8.2	HİPOTEZ ŞEMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE YENİDEN GÖZDEN GEÇİRME	154
	KAYNAKÇA.....	157

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Havzanın ilk Santrali (Kaynak: ZİÇDR 2009: 7)	64
Resim 2: KDÇİ (Kaynak: panoramio (sol), googlearth (sağ))	75
Resim 3: Çatalağzı Elektrik Santrali -sağda işaretli eski santralin doğusunda yeni santral görülmektedir- (Kaynak: www.catestermik.com (sol), googlearth (sağ)).....	76
Resim 4: Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası (Kaynak: www.filyos.org (sol), googlearth (sağ)).....	77

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: "Kültürel Coğrafi Görünüm"ün oluşumu	20
Şekil 2: H.Laborit'nin güdümbilimsel şeması (Laborit, 1990: 15).....	22
Şekil 3: H. Laborit'nin insan ve kent şeması (Laborit, 1990: 23).....	24
Şekil 4: Hipotez Şeması	36

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Zonguldak Bölgesi'nin Türkiye içindeki konumu	38
Harita 2: Zonguldak Bölgesi fiziki haritası	39

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Cumhuriyet öncesi bölgenin biçimlenişi (1 ve 2 numaralı süreçler)	55
Tablo 2: 20.yy'ın başında Zonguldak'ta kömür madenlerini elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan santraller (Kaynak: ZİÇDR 2009: 6).....	64
Tablo 3: 1923-1930 Arası Beş Yıllık Sanayi Planları Öncesinde "Plan" Dışı Politikalar ve Yeni Mekân Organizasyonu (3 Numaralı Süreç).....	93
Tablo 4: Büyük Bunalım ve Plan Aracılığı ile Devletçi Sanayileşme 1930-1945 (4 Numaralı Süreç)	96
Tablo 5: İkinci Dünya Savaşı; Kesinti ve Dönüşüm (5 Numaralı Süreç)	99
Tablo 6: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Politikalar ve Planlamanın İşlevini Yitirışı (6 Numaralı Süreç).....	102
Tablo 7: 1965-1980 Bölgede şehir ve köy nüfusları (Kaynak: TÜİK)	117

Tablo 8: 1965-1980 Bölgede kent nüfuslarının toplam ilçe nüfuslarına oranları (Kaynak: TÜİK)	117
Tablo 9: Bölge'de Seçilmiş iller için kentsel nüfus gelişme indeksi - 1950=100 (1960-1980) (Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, 1981: 7771)	118
Tablo 11: Zonguldak Bölgesi'nde 1975-2000 yılları arası net göç (Kaynak: TÜİK)	142
Tablo 12: 1980-2000 yılları arasında bölgedeki dört kentsel merkezin nüfus değişimi (Kaynak: TÜİK)	143
Tablo 13: 1980 sonrası dönem (8 numaralı süreç)	148
Tablo 14: Hipotez şeması revizyon önerisi	156

ÖZET

Planlamanın rolü ve konumunun tanımlanması, günümüzde bu alanın başlıca sorunsallarından biridir. Mevcut neoliberal ekonomik sistemin, sonuncusunu 2008’de yaşadığı ve yaşamakta olduğu krizler de kuşkusuz planlama alanında bir takım arayışlara yönelmeyi gerektirmektedir. Fakat planlamanın bugüne kadar sürüklendiği belirsiz konum nedeniyle günümüzde yeniden bir planlama tanımı yapmak ya da mevcut durumu, geçmiş süreci yorumlamak için klasik tanımlar ve modeller yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla planlamanın, dönemsel planlama yaklaşımlarından bağımsız, en temel kavramsal tanımından yola çıkarak, bir biçimde tartışılmasını ve yorumlanmasını sağlayacak bir tür altlığa ya da şemaya gereksinim duyulmaktadır.

Bu çalışmada, ortaya atılan hipotez niteliğindeki böyle bir şema üzerinden Türkiye’de belirli bir alanın geçmişten günümüze biçimlenişi ve bu süreçte planlamanın konumu ele alınmıştır. Hipotez şemasının oluşturulmasında, Henri Laborit’in “İnsan ve Kent” adlı yapıtında yer alan güdübilimsel (sibernetik) insan ve kent şeması temel altlık olarak kullanılmak üzere, Fransız coğrafyacı Paul Vidal de La Blache’in possibilist (olasıcı) yaklaşımı ve Patrick Geddes’in Le Play’den aldığı “yer, iş, insan” üçlü yapısından yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında yer alan kavramsal planlama tanımı tartışmasından yola çıkarak da planlamaya bu şema içinde bir yer belirlenmiştir.

Çalışmada hipotez şeması üzerinden yorumlanmak üzere; Osmanlı döneminden başlayarak ağırlıklı biçimde Cumhuriyet döneminde Zonguldak Bölgesi’nin biçimlenişi ile alanla ilişkili ülke ve bölge ölçeğindeki plan ve düzenlemeler ele alınmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk kısmında hipotez şemasının oluşturulduğu kavramsal çalışma, sonrasında ise bölgenin belirli dönemler içinde ele alındığı bölümler yer almaktadır.

Sonuç olarak söz konusu hipotez şemasının planlama olgusunun yorumlanması konusunda belirli bir örnek alan ve zaman üzerinden sınanması amaçlanmıştır.

A MODEL TRIAL ON IDENTIFICATION OF POSITION OF PLANNING: ZONGULDAK REGION EXAMPLE

SUMMARY

Defining the role and position of planning is one of the major problems in this area nowadays. The crisis, which the current neo-liberal economic systems has lived the last one in 2008 and still going through, are leads us to some searches without a doubt. However, because of the uncertain position that planing is dragged to, classic identifications and models can be insufficient to analyse planning at the present day. Therefore, a basic scheme is needed for discussing planning independent from periodic planning approaches.

In this study, forming of certain region in Turkey over the past to the present and in this process the position of planning is discussed over the scheme as a hypothesis put forward. The hypothesis scheme is based on cibernetics human and city scheme mentioned in Henri Laborit's "Human and City" book. Beside this, French geographer Paul Vidal de La Blache's possibilist approach and "place, work, folk" trinity structure, that Patrick Geddes took from Le play, is used. Based on discussion of the definition of planning, planning is located in this scheme.

In this study, Zonguldak Region's forming, planning and regulations are discussed from the Ottoman period till today especially containing Republican period. In this direction, first part of the work includes the conceptual study that hypothesis scheme is created, following sections include the chapters that region is discussed in particular periods.

As a conclusion, in that study named "A Model Trial On Identification Of Position Of Planning: Zonguldak Region Example" hypothesis scheme is aimed to test a certain example over the time in interpretation of planning phenomenon.

1 Giriş: Planlamanın Konumu, Çalışmanın Arka planı

Planlamanın, günümüze göre daha parlak olduğunu söyleyebileceğimiz bir dönemde, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, İsraili plancı Artur Glikson, "Bölgesel Planlama ve Gelişme" adlı yapıtında Bölge Planlaması için şu tanımları yapıyordu: "Bölge Planlaması'nın asıl amacı; insan ve doğa arasındaki ilişkileri düzenlemektir." (Glikson, 1955, 9) O tarihte yeni bir ülkeyi neredeyse sıfırdan tasarlamayı üstlenmiş bir disiplin için bile oldukça iddialı bir tanım. Bu tanım, Eric Hobsbawm'ın "Felaket Çağı" olarak nitelendiği iki dünya savaşını ve 1930 bunalımını içeren, öncesindeki bir kaç yüz yıl boyunca ortaçağdan itibaren Batının kendisiyle sınırlı olmaksızın yaşadığı hızlı sürecin bir tıkanması olarak da görülebilecek 1914-1945 dönemi sonrasında yapılmıştı. Dolayısıyla sistemin müdahaleye ve düzenlemeye ihtiyaç duyduğu ve bunu kabul ettirebilecek kadar çok kaybın yaşanmış olduğu bir zamana denk düşer. Glikson da söz konusu geçmiş yüzyıllar için simgeleştirdiği "banker" in bu ilişkiyi bozmasından bahseder. (Glikson, 1955, 16) Öyle ki kent planlama, uygarlık ve kentin paralelliği hatta neredeyse eşanlamlılığı itibariyle uygarlığın çok büyük bir kısmını kapsarken, bölge kavramı ile birlikte dışarıda tek bir karış bile bırakılmıyor, planlama, toplumun neredeyse tüm faaliyetlerini en mantıklı biçimde kurgulamaya soyunduğu izlenimini veriyor, bunu açıkça ilan ediyordu. Dahası salt kentsel biçimi tasarlamının ötesine geçiyordu.

Oysa 1980 sonrası söz konusu ekonomik ve sosyal politikadaki dönüşüm, geniş kapsamlı planlamaya da eleştirilerin yükseldiği ve yukarıdaki iddiadan vazgeçme eğilimindeki yeni planlama yaklaşımlarının ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda geniş kapsamlı planlamaya eleştiriler şöyle özetlenebilir; Marksist eleştiri, planlamanın kapitalist sistemin devamlılığını sağlama yönünde yapılan bir düzenleme dolayısıyla sınıf çelişkilerini ve sömürüyü düzenleme yolu ile telafi ederek sistemin kriz noktasına gelmesini önleyen bir iktidar aracı olarak nitelenmiştir. Savunucu planlama yaklaşımı, geniş kapsamlı planlama tarafından kamu yararına göz ardı edilen kesimlere dikkat çekmiştir. Jürgen Habermas'ın iletişimsel rasyonalite kavramı ile geniş kapsamlı planlamanın yukarıdan aşağıya planlama biçimine alternatif geliştirilmiştir. 1980 sonrası öne çıkan neo-liberal / yeni sağ görüşler de serbest piyasa ve bireysel girişimi, rekabeti öne çıkardıkları için geniş kapsamlı planlama bunlar karşısında bir engel olarak nitelenmiştir. Genel anlamda

geniş kapsamlı planlamaya getirilen eleştiriler (Marksizm dışında) aynı zamanda modernite eleştirisinden dolayısıyla Postmodernizmden beslenmişlerdir. (Şengül, 2007, 71-92) Planlamada, geliştirilen eleştiriler doğrultusunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmış bunlar belirli ölçülerde uygulamaya da yansımıştır.

Öyleyse kendindeki bu değişimleri hangi nedenlerle gerçekleştiriyor ya da gerçekleştirmeye çalışıyor? Buna verilecek birçok yanıtın içinde, gereksinimler, talepler, fiktisel ya da bilimsel gelişme, müşterinin isteği (planlama yaptırmanın erki) olabilir. Bu noktada planlamanın genel bir tanımına değinelim;

“...planlama kavramı en geniş anlamı ile ele alındığında, üç vazgeçilmez özellikle içermektedir;

- Geleceğe yönelik bir tasarım olması,
- Belirli hedef/amaçlara ulaşmak için yapılması,
- Sistemli bir eylem dizgesi oluşturması.

Bu genel sürecin sistemli bir biçimde ussal bir anlayış çerçevesinde yapılması koşulu bir yana bırakıldığında geriye “belirli amaçlara ulaşmak için yapılan eylemler dizisi” kalmaktadır; ki bu, daraltılmış anlamı ile “planlama” eylemi insanlık tarihi boyunca hep varolmuştur... Bunun şaşırtıcı bir saptama olmadığı, geleceği bilmek ve bu anlamda düzenlemek isteyen ve bu nedenle eylemlerini geleceğe yönelik istemlerine ulaşmak için biçimlendiren insanoğlunun bilinçli eylemlerinin büyük bölümünün, önceden düşünülmüş/tasarlanmış amaçlı eylemlerden oluştuğunu teslim eden herkes için açıktır.” (Ersoy, 2007a, 10)

Bu tanıma eklememiz gereken; bizim konu aldığımız planlamanın bir kent, bir bölge ya da ülke üzerine yapıldığı, yani bireysel bir hedef ve eylemin planlamasını kastetmediği için bir egemenlik alanına ve iktidara işaret ettiği. Dolayısıyla; ortada sistem ya da bir düzen yoksa planlamadan söz edilemez, aynı biçimde otorite yoksa plan yapacak kimse de yoktur, bu noktada plan, yönetmek ile neredeyse aynı anlama gelir. Gerçek ya da tüzel bir kişi ancak belli oranda egemen olduğu bir sistemi planlayabilir. Burada belirtmek gerekir ki her ne kadar sistem ve yönetimden bahsetsek de bunları, birinin veya birilerinin mutlak iradesi anlamında almamak gerekir. Öyleyse planlamayı olsa olsa sistemin içinde ortaya çıkmış herhangi bir amaçla ona çeki düzen verme işlevi gören bir araç olarak niteleyebiliriz. Bu, kötümser bir ifade ile planlamada yeni fikirlerin ve yaklaşımların üretilebileceğini fakat bunların ancak sistem içinde alıcılar bulduğunda ya da kabul gördüğünde hayata geçebileceği anlamına gelir. “...Marksist perspektif, planlamanın içinde bulunduğu bağlam ve yapısal ilişkileri sorgulayan bir tutum sergilemiştir. Bu

çerçevede, Marksist eleştirinin başlangıç noktasını kent planlamanın kapitalist toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesindeki rolü oluşturmaktadır.” (Şengül, 2007, 71) Planlama içinde bulunduğu sistemden bağımsız değildir. Planlamaya İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki konumu biçen ya da kazandıran kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik ve sosyal politikalar, bir başka deyişle refah devleti politikasının devlet müdahalesine yüklendiği anlamdır. Aynı biçimde onu 1980 sonrası geri plana çeken de neoliberalizmdir.

Prof. Dr. Sümer Gürel, planlamanın kavramsal çerçevesini ortaya koyarken, planlamanın nedenlerini sorun ve gereksinme olarak ikiye ayırıyor. (Gürel, 1978, 91) Buna göre planlama, sistemde görülen “mutlak” bir sorunu çözmek, (Gelişmekte olan veya az gelişmiş bir ülkedeki konut sorunu gibi) ya da gelişmiş bir ülkede yaşam standartlarını artırmak gibi “göreceli” bir anlam taşıyan gereksinime karşı yapılan bir “iş”tir. Her iki biçimde de planlama, sistemin kendi üzerinde, kendi gereksinimine yanıt veren bir müdahaledir. Aynı çalışmaya göre planlamanın karar vericisi eninde sonunda o toplumdaki (ya da sistem) karar verici yani iktidardır. Bunu herhangi bir toplum düzenini kastederek söylemiyoruz, iktidarın en “ideal” biçimde tabana yayılmış olduğu bir toplum ya da yönetimin “tek kişinin elinde” bulunduğu bir toplum yapısında da durum aynıdır. Bu noktada Marksist eleştirinin işaret ettiği, planlamanın siyasal boyutunu göz önünde bulundurmamak gerekir. Buna göre planlamanın “savunucu” olması, iletişimsel rasyonaliteyi benimsemesi ya da bu gün kullanılan daha yeni “katılım” ya da “yönetişim” kavramlarını benimsemesi o toplumdaki siyasal yapı ile doğrudan bağlantılıdır. Bir başka deyişle planlamanın karar alma mekanizması, toplumdaki iktidar yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle de planlama uygulamalarının eleştirisi, içinde bulunduğu toplumdan bağımsız bir biçimde kuramsal boyutta yapılamaz.

Bu bağlamda planlama kapsamına göre toplumun kendi içindeki ve çevresi ile olan bir dizi ilişkiyi de düzenleme işidir. Gürel, Ackoff’tan¹ şunu aktarmaktadır, “toplum maksatlı bir sistemdir...” ve şematik olarak da göstermektedir ki bu maksatlı sistem ile çevre arasında bir takım metabolik ilişkiler söz konusudur. (Gürel, 1978, 111) Planlama bu metabolik ilişkilerin ve kendi içinde de ilişkilere sahip olan sistemin bu ilişkileri düzenlemesi, onlara müdahale etmesidir.

¹ Russell Lincoln Ackoff (1919-2009)

Planlama kavramı genel kullanımı ile (bir bilim dalı ya da disiplin olarak) Endüstri devrimi sonrasındaki “modern” anlamı ile kullanılır. Bu da zaten planlamanın bilimsel anlamda geliştiği dönemdir. (Gürel, 1978, 93) Fakat planlama aslen yönetimin ortaya çıkışı ile doğrudan ilişkilidir. İlk kentlerin tahkim edilmesi gibi bir iş de kuşkusuz bir tür mekânsal planlamayı hatta bu ve benzeri büyük yapıların yapım süreci de süreç planlamasını gerektirmiş olmalıdır. Hatta kentsel yerleşmelerin Orta Suriye’de yazıdan da önce ortaya çıktığı bilinmektedir; “Oysa denetimleri altındaki bölgeler kısıtlı olsa da, nüfusun ve kaynakların yoğunlaştığı, görkenli berkitmelerin yükseltilebilmesi için kayda değer toplu çabaların gösterildiği ilkel planlama girişimlerinde, kamu yapılarında, konutlarda, hükümdar mezarlarında kendini gösteren bir sosyal tabakalaşmanın açıkça görüldüğü merkezlerin genel ölçekte ortaya çıkışlarıyla karşı karşıyayız.” (Thalman, 2000, 108) Böylece, Lewis Mumford’ta görüldüğü gibi (Mumford, 2007) planlama, çok daha eskiye, antik döneme ve daha öncesine, kent planlamanın babası sayılan Hippodamus (M.Ö. 5.yy) ile birlikte kentin ve dolayısıyla yönetimin dolayısıyla da artı ürünün var olduğu her çağda var olan bir olgu olarak da alınabilmektedir.

Uygarlık tarihine paralel bu süreçte görüldüğü gibi bu “düzenleme”, döneminin sosyal ve ekonomik durumu (konjonktür) ile doğrudan bağlantılı olarak biçimlenmektedir. Şehir ve Bölge Planlama eğitiminde ele alınan; klasik kent planlama, geniş kapsamlı kent planlama (Keleş, 2008) ve devamında yenilikçi, stratejik planlama gibi tanımlanan ve günümüzde tartışılan planlama yaklaşımları arasındaki geçişlerde de bu bağlantı gözlenebilir. Örneğin geniş kapsamlı planlamadan vazgeçilmesinin “gereklilikleri” olarak; bir türlü uygulanamaması “söylemi” dışında öne çıkarılan sebeplerin fordist üretimden postfordizme geçiş, 1980 sonrası neoliberal ekonominin yükselişi, küreselleşme gibi genel duruma işaret eden değişimlerin öne sürüldüğü görülür. Bu “öne sürme”lerin çoğu kez bir olumlama eğilimi taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

Bu çalışmada, belirli bir alanda planlama tarihini incelerken beklenildiği biçimde, öncelikle planlama kuramlarının ve bunların birbirini izleyen eleştirilerinin ayrıntılı ele alınmasından sonra örnek araştırma konusuna geçmek yerine, toplumun seçilen alanda çevresi ile metabolik ilişkisini, bu bağlamda planlama faaliyetinin konumunu ve ona etki eden etkenleri ele alabileceğimiz tek bir genel “Hipotez Şeması” üzerinden hareket etmemizin nedeni de yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız

kavramsal çerçevedir. Alan seçimi ve yöntemi ele alacağımız bölümde çalışmada izlenecek ilkeleri daha net bir biçimde belirlemeye çalışacağız.

1.1 Alan Seçimi ve Yöntem Üzerine

Çalışmanın amacının en kısa biçimiyle “planlama” olgusunun öncesini ve sonrasını sorgulamak yani planlamayı belirleyen, yaratan ve planlamanın toplumun yeryüzü ve kendisi ile ilişkisindeki belirleyiciliğini sorgulamak olduğunu belirttik. Bu amacı daraltırsak çalışma, seçilen alanda, ele alınan dönem boyunca, gerçekleştirilen planlama işinin hangi etkenlere ya da koşullara bağlı olarak ortaya çıktığını ve bu planlama çalışmalarının gerçeklikte söz konusu alan üzerinde ne gibi ya da ne düzeyde bir belirleyiciliği olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Buradaki beklenti, seçilen alan ve dönemden yola çıkarak, planlama olgusunun genel anlamda hangi etkenler altında ne gibi ilişkilerle ortaya çıktığı ve bunların planlamanın içeriğini belirlemedeki rolü ile yapılan planlamanın uygulamada insan ve doğanın etkileşimi ile ortaya çıkarılan coğrafyanın oluşumunda ne gibi bir rolü olduğunu ortaya koymaktır. Tabii bu tümevarım, seçilen alandan küçük ve büyük ölçeğe, seçilen dönemlerden ise farklı dönemlere gidildikçe kuşkusuz anlamlılığını kısmen yitirecektir. Fakat biz bu çalışmada söz konusu amacı en azından azami derecede “incelenebilir” ve “kapsayıcı” bir örneklemede ele almaya çalışacağız.

Bu noktada alan seçimine değinmek gerekirse öncelikle seçilecek alanın kapsayıcı olması açısından, kentin ötesinde bir ölçeği, bununla birlikte görece kendi içinde coğrafi bir bütünlüğü teşkil etmesi gerekiyordu. Seçilecek alanın gözlenebilir biçimde planlamanın konusu olmuş olması, hatta planlamanın ya da planlı müdahalenin alanda önemli sonuçlar doğurmuş olması da gereklilikler arasındaydı. Tezin ele aldığı alan itibarıyla yapılabilecek olan, ancak var olan nitel ve nicel analizlerin sentezlenmesidir. Bu nedenle de önemli değişimler geçirmiş, kendine özgü nitelikleri görece daha fazla analiz ve çalışmaya konu olmuş bir alanın seçimi de zorunluydu. Diğer yandan bir alan hakkında yapılmış analizlere ulaşabilmek için bu alanın idari bir bütünlüğünün de olması gerekiyor, her ne kadar coğrafi bir bakış açısı izlese de seçilen bölge coğrafi anlamda bir bölge olmaktan çok idari bir bölge olmak zorunda. Bu bağlamda Zonguldak öncelikle çok yönlü (bir çok değişimi tetikleyici) ve alanın doğal yapısı ile doğrudan ilişkili demir çelik sanayisi ve kömür madenleri gibi iki özelliğe sahip olması açısından çalışmaya uygun bir bölge olarak

ortaya çıkıyor. Bu özellik aynı zamanda alanın ülke içindeki diğer yerlere göre daha fazla planlamaya konu olmasının da sebebidir. Burada planlama tarihi açısından belki daha zengin bir süreç sunabilecek İstanbul ya da Ankara gibi bölgelerin seçilmemesinin nedeni ise buralarda kent olgusunun aşırı baskın olmasının bir bütün olarak coğrafyayı arka planda bıraktığını düşünmemizdir. Oysa Zonguldak eski ilçeleri olan Bartın ve Karabük ile birlikte birkaç vadinin, ovanın ve kıyı bölgesinin birleşimini teşkil ederken, içerdiği doğal kaynaklar sebebiyle büyük müdahalelere konu olmuş, sistem içinde temel bir işlev olan enerji ve demir çelik sektörünün gelişim bölgesi olmasının yanısıra kırsal özelliğini de güçlü bir biçimde koruyagelen bir taşra bölgesidir. Bu özellikleri ile planlamanın el attığı, kentsel geçmişi görece zayıf bir deney alanını hatta beyaz bir sayfayı andırmaktadır.

Bölge, hem coğrafyada hem de planlamada kullanılan teknik bir terim olması itibariyle iki alanda da belirli amaçlara göre çeşitli biçimlerde tanımlanabiliyor. Çalışmanın amacı bir bölge tanımı ortaya çıkarmak ya da bir bölgeyi mevcut bölge tanımlarından biri üzerinden tanımlamak olmamakla birlikte yukarıda da değinildiği gibi belirli sebeplere dayanılarak seçilen bölge, coğrafya ve bölge planlama açısından bakıldığında da bir takım bölge tanımları ile uyumaktadır. Hem idari bir birim olarak, günümüzde üçe ayrılmış olsa da çevre düzeni planları bu üç ile bir arada yapılmaktadır. Ayrıca bu üç il, İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflaması'nda (NUTS) TR81 bölgesini meydana getirmektedir. Bu nedenle de bölge planlamada doğrudan “plan bölge” tanımına uymaktadır. Bunların yanısıra coğrafi açıdan da demir çelik ve kömür işletmelerinin meydana getirdiği işlevsel bütün ile “işlevsel bölge” tanımına da uyar.² (Kılıç, Mutluer, 2004)

Çalışmanın içeriğine burada kısa bir biçimde yer vereceğiz. Giriş niteliğindeki ilk bölümde, çalışma boyunca yapılacak sorgulamada üzerinden hareket edilecek bir “planlama tanımı” ortaya koymaya çalışılacak. Buradaki amaç, aslında çalışmanın sonucu olarak ulaşmaya çalıştığımız ve yukarıda değindiğimiz “Türkiye Cumhuriyeti’nde, Zonguldak Bölgesi’nde, planlamanın (bölge ve üstü ölçekte) konumu nedir?” sorusuna öncü bir yanıt olacak. Bu soruya yanıt aramak için

² Konu ile ilgili bir karşılaştırma için bkz: Sibel Ecemiş Kılıç, Mustafa Mutluer, “Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi”, Ege Coğrafya Dergisi, 13 (2004), 17-28, İzmir.

kullanılmak üzere, süreç boyunca üzerinden değerlendirme yapılacağı ve tezin, hipotezi (önsav/varsayım) niteliğindeki bir şema oluşturulacak.

Giriş bölümünde ortaya çıkan “Hipotez Şeması”nın ardından öncelikle seçilen alanın iyi tanımlanması amacıyla, Zonguldak ilinin (Çalışmada eski Zonguldak ili dolayısıyla bu günkü Zonguldak, Bartın ve Karabük illeri ele alınmıştır) coğrafi özellikleri ve bu coğrafya üzerinde gerçekleşmiş olan yerleşme tarihini, yakın tarihimize kadarki oluşum sürecini, bölgenin beşeri coğrafya tarihini kısaca ele alacağız. Hipotez Şeması’nı oluştururken temelde üç kuramsal çerçeveden yararlanacağız. Bunlar; Paul Vidal de La Blache’ın possibilist coğrafya yaklaşımı, Patrick Geddes’in Le Play’den aldığı “yer, iş, insan” (place, work, folk) üçlü yapısı ve bu iki yaklaşımın birleştirildiği bir altlık olarak, Henri Laborit’nin “İnsan ve Kent” adlı çalışmasındaki güdübilimsel (sibernetik) şemasıdır. Giriş bölümünde ayrıntılı biçimde ele alacağımızdan bu aşamada şemanın ayrıntılarına girmiyoruz. Kısaca girişten sonra gelecek bölümün, çalışma boyunca altlık görevi yapacak hipotez şemasının en sabit elemanı olan doğal yapıyı konum ile birlikte ele alacağımızı söyleyebiliriz. Bundan sonraki bölümler ise dönemler halinde alanın, yukarıda kısmen aktardığımız yöntem üzerinden ele alınması olacak.

Son olarak hipotez şemasının kuramsal altyapısının ayrıntılarına geçmeden önce tüm çalışmada benimsenen yöneteme ilişki temel ilke ve tercihleri şöyle sıralayabiliriz:

- Çalışma, planlamanın konumunun, farklı örneklerde, belirli bir çerçevede, ortak bir dille tartışılabilmesi için bir model (şema) önerisi yapmayı amaçlamaktadır.
- Çalışmada, model önerisinin sınanması için “Türkiye Cumhuriyeti’nde, Zonguldak Bölgesi’nde, planlamanın (bölge ve üstü ölçekte) konumu nedir?” sorusuna yanıt aranmaktadır.
- Bu doğrultuda, Zonguldak Bölgesi’ni kapsamına alan ülke ve bölge ölçeğindeki planlar ele alınmış, kapsamı aşırı genişletmemek için bunun altındaki ölçeklere inilmemiştir.
- Çalışmada ele alınan dönemler, bu dönemlerde yapılan planlar ve model üzerinde onlarla ilişkilendirilebilecek olgularla birlikte ele alınmıştır.

- Hipotez şemasını oluşturan model temel olarak H. Laborit'nin "İnsan ve Kent" yapıtındaki güdübilimsel (sibernetik) şemaya dayanmaktadır. Bu şema Paul Vidal de La Blache'ın coğrafya yaklaşımı ve Patrick Geddes'in "yer, iş, insan" kavramsal çerçevesi ile desteklenmiştir.
- Çalışmada kentsel planlama kuramları yerine, planlama tartışması için genel bir hipotez şeması tercih edildiğinden, söz konusu kuramların içeriğine ve gelişimine ayrıntılı yer verilmemiştir. Ayrıca çalışma planlamanın kuramsal tartışmalar bağlamındaki konumunu değil Türkiye'deki örnek alanda görülen uygulamadaki konumunu araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kuramlarla yapılabilecek olası ilişkilendirme sonuç bölümünde gerektiği yerde yapılacaktır.
- Bununla birlikte çalışmada örnek alan bir bölge olmasına karşın, kent planlama kuramları üzerinden hareket edilmediği gibi, ülke ve bölge planlama kuramları üzerinden de hareket edilmemektedir. Bunun yerine hipotez şeması temel alınmıştır.
- Seçilen örnek alan ve denemesi yapılan plan bağlamında, her bölümün sonunda yapılan değerlendirmeler; Model hipotez niteliğinde olduğundan ve seçilen örnek alan modelin sınanmasında bir araç olduğundan mutlak sonuçlar olarak değil model denemesinin sonuçları olarak ortaya konmaktadır.

2 Planlamanın Konumu Üzerine Hipotez

Hipotez şemasının kuramsal altyapısının ortaya konulacağı bu bölümde, öncelikle coğrafya bağlamında, fiziksel, çevre ve toplum ilişkilerini ele alınarak, Vidal De La Blache'ın coğrafya yaklaşımı ve Patrick Geddes'in "yer, iş, insan" kavramsal çerçevesinin hipotez şemasındaki yerini aktarılacak. Daha sonra hipotez şemasının temel aldığı H. Laborit'nin insan ve kent şeması içerdiği öğeler ile ayrıntılı biçimde aktarılarak, bundan türetilen ve çalışma boyunca kullanılacak şema oluşturulacak.

2.1 Fiziksel Çevre, Toplum, Coğrafya

Coğrafyanın gelişimi, toplumun ya da toplumların yeryüzünü kontrol etmek, kullanmak, üzerinde genişlemek için onu ve üzerindeki tanıma çabaları ile paralel olmakla birlikte, salt betimleyici olmanın ötesine geçmesi, aydınlanma çağı ile başlar. İnceleme alanının niteliği nedeniyle, doğa bilimleri, sosyal bilimler arasında özgün bir yere sahip olmakla birlikte; bilimsel olma özelliğini/iddiasını taşımaya başladığından beri de sürekli tartışmaya sahne olan bir alan olduğu görülüyor. Bu tartışmalar arasında, özellikle beşeri coğrafya üzerinden tartışılan, insan ve çevre ilişkisi konusu bizim için önem taşıyor. İster "yeryüzü"nde yaşayan insanoğlu, ister yeryüzü³, isterse insanoğlu'nun yeryüzünde yarattığı "kültürel coğrafi görünüm" olsun bu üçü de ve özellikle birbirleri arasındaki ilişkiler coğrafyanın inceleme alanına girmekte. Bu noktada Glikson tarafından yapılan planlama tanımını tekrar hatırlamak gerekiyor; "Bölge Planlaması'nın asıl amacı; insan ve doğa arasındaki ilişkileri düzenlemektir." (Glikson, 1955, 9) Bu tanıma bakılırsa planlamanın konumu tam da bu ilişkilerin arasında bir yerlerde yer alıyor.

Bu tartışmaya değinecek olursak, temelde iki konunun bizim için önem kazandığı görülmektedir. Birincisi Alexander von Humboldt'un⁴ kendisinden daha eski bir coğrafyacı olan Varenius⁵'tan miras aldığı ve "dünya olguları arasındaki karşılıklı bağlantı"ya işaret eden "kozmosun birliği" fikridir. Bu yaklaşım, coğrafyanın

³ Kuşkusuz "fiziksel çevre" yeryüzünden ibaret değildir. Aslında "fiziksel çevre" insan dışında tüm evreni ya da kozmosu kapsar fakat burada konumuz, ve insanın temel yaşam alanı olması itibarıyla "yeryüzü" sözcüğünü kullanmanın yanlış olmayacağını düşünüyoruz.

⁴ Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander Freiherr von Humboldt (1769-1859) Alman doğabilimcisi ve Kâşif.

⁵ Bernhardus Varenius (1622-1650) Alman coğrafyacı.

inceleme alanını; var olanı betimlemekten öte, bütünü sürekli değişiminde, her ögenin birbirini etkilediğini dolayısıyla neden-sonuç ilişkisini, coğrafyadaki biçimiyle mekânı meydana getiren olguları (bu bir tarafta jeolojiyi de kapsar) ve mekânın etkilediği ya da belirlediği beşeri olguları çözümlmek doğrultusunda sonsuz biçimde genişletiyor. Humbolt'un, olguların düzeni ve sınıflandırmasını yapmaya çalıştığı kozmos “yıldız yığınlarından, liken ve granit taşlarına kadar herşeyi” kapsamaktaydı ve bu kozmos içerisindeki tüm olgular, Varenius'un “Okyanusun bir bölümü hareket etti mi, bütün okyanus hareket eder” fikrine göre birbiri ile ilişki halindeydi. (Tümertekin ve Özgüç, 2004)

İkinci ve bizim tartışmamız açısından daha fazla önem taşıyan konu ise insan-çevre ya da insan-doğa ilişkisinin biçimi üzerinedir. Belirtmek gerekir ki bu ikili yapıda ki aslen homosantrik bakış açısının ürünü olan yapay bir sınıflandırmadır, insanın karşısındaki fiziki çevre, diğer canlıları da kapsar⁶.

Prf. Dr. Erol Tümertekin ve Prof. Dr. Nazmiye Özgüç, coğrafyadaki insan çevre ilişkisi tartışmasını “İnsan, Çevre ve Bölgesel Coğrafya” başlığı altında aktarıyorlar. 19. yy'da Darwin'in coğrafya üzerinde yarattığı önemli etki bu tartışmanın başlangıç noktası olarak alınabilir. Evrim teorisi ile birlikte coğrafyacılar arasında da “insanlar ve onları çevreleyen ortamlarının yüzyıllar boyunca yerden yere ve zaman göre değiştiği bir evrim geçirdiği” fikri yer bulmaya başlamıştır. “Doğal seçim” üzerine olan görüşlerden de bir insan-yer ilişkisi teorisinin çıkarılabileceği düşünülerek, insanların da tıpkı diğer canlılar gibi fiziki çevrelerine uyumlu yaşamak zorunda olduğu bu yüzden de zaten bu uyumu sağlamayan toplumlar yaşayamayacağından kısaca toplumların yaşamının buldukları fiziki çevrenin türü tarafından zaman içinde belirlendiği fikri ortaya çıkmıştır. (Tümertekin ve Özgüç, 2004, 192) Burada belirtilmektedir ki coğrafyada, insanın ya da toplumun yaşamı üzerinde çevrenin belirleyici olduğu fikri bu dönemde kısıtlı verilerden tümevarım yaparak bir takım ülkelerin ya da ırkların yaşam ortamlarından dolayı daha üstün olduğu gibi fikirlerin

⁶ Yine de bu ikili sınıflandırmanın kullanılabilir olması zaten bilimin ve sınıflandırmanın da uygarlığın yani gerçekte bu ikiliği doğuran olgunun ürünü olmasından ileri geliyor. Rousseau'nun “...sanatlar ve bilimler doğumlarını kötülüklerimize borçludurlar.” (Timuçin, 2007, 21) ifadesi de; Bu ikiliği kullanmakla beraber, bunun doğal bir durumdan öte göz önünde bulundurulması gereken bir sorun olduğu kabulünü ortaya çıkarır.

meşrulaştırılmasında da kullanılmıştır.⁷ Bununla birlikte çevrenin toplumların yaşamı üzerindeki etkisi öteden beri önemli bir etken olarak görülmüştür. Ortaçağda da çevresel etki, ırk ve kültür bakımından farklılıkları ortaya koymakta kullanılıyordu. Bu uygulama hem batıda hem de İslam dünyasında (İbn-i Haldun gibi) bilim adamlarının eserlerine yansımıştır. (Tümertekin ve Özgüç, 2004, 200) Kısaca, coğrafyada “çevreci determinizm”⁸ uç noktasında, insanın tüm yaşamının çevre şartları tarafından doğrudan belirlendiğini dolayısıyla da aynı doğa koşulları altında aynı kültürün, aynı tarihi yaşayacağı fikrini savunuyordu. Yaklaşım, belki aşırı bir ifadesini Fransız filozof Victor Cousin’de bulur, “Evet beyler, bana bir ülkenin şeklini iklimini, sularını, rüzgarlarını ve tüm fiziki coğrafyasını verin; doğal ürünlerini, florasını, zoolojisini verin; ben size önceden bu ülke insanının nasıl biri olacağını, bu ülkenin tarihte nasıl bir rol oynayacağını tahminen değil kesin olarak, bir değil bütün devreler için anlatacağıma bahse girerim.” (Cousin, 1860, aktr. Tümertekin ve Özgüç, 2004, 200) Bunlara rağmen çevreci determinizmin önemli temsilcilerinin de insanın tamamen basit bir edilgen olmadığına gönderme yaptıkları görülebilir, Ratzel’in “New England’ın eski durumunu araziyi bilmeden belki anlayabilirim; ama püriten göçmenleri bilmeden asla!” (Tümertekin ve Özgüç, 2004, 201) ifadesi çevreci determinizm ve posibilizm (Olanakçılık)⁹ arasındaki sınırın çok keskin olmadığını gösterir.

Çevrenin salt belirleyiciliği karşısında insanı da aktif bir öge olarak alan yaklaşımlar arasında Gerorge P. March, “İnsanın içinde yaşadığı çevreye ve bu çevredeki değişimlere tepki gösteren faal bir ajan olarak önemi”ni vurgulaması ile önemli bir yere sahiptir. Marsch özellikle fiziki coğrafyayı, doğal bir özellik olarak değil “insan eylemleri ile değiştirilmiş olarak” ele almaktadır. (Tümertekin ve Özgüç, 2004, 211)

⁷ “...Dağ insanların basit, geri, tutucu, hayal gücünden yoksun olma şeklinde yazılan kaderlerinin arızalı arazi yapıları tarafından çizildiğine inanıyorlardı... Orta kuşak iklim koşulları insana keşif gücü, çalışkanlık ve demokrasi kazandırırken, fiyortlu deniz kıyılarından büyük denizciler ve balıkçılar çıkacaktır.” (Tümertekin, Özgüç, 2004, 199) bu görüşlerde yürütülen mantık tamamen yanlış olmasa da determinizm, örneğin İngiltere için öne sürülen, “...ülkeyi çevreleyen denizler denizciliği gerekli kılmış, çok uygun iklim koşulları da parlak bir yönetim ve çalışma ahlakı yaratmıştır.”(Tümertekin, Özgüç, 2004, 200) gibi daha aşırı savları savunmak için de kullanılmıştır.

⁸ Burada Tümertekin ve Özgüç şunu belirtmektedirler, söz konusu yaklaşım için “çevreci determinist” terimini kullanmak doğrudur çünkü tek başına determinizm, neden sonuç ilişkileri üzerinden düşünmeyi ifade ettiğinden, aslında değineceğimiz diğer görüş de (possibilizm) bunun dışında kalmaz.

⁹ Tümertekin ve Özgüç’ün “Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân” ve “Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar ve Coğrafyacılar” adlı her iki yapıtında da “possibilizm”in türkçe karşılığı “olasicılık” olarak verilirken Bkz: Tümertekin, Özgüç, 2004:21 ve Tümertekin, Özgüç, 2000:213) Türk Dil Kurumu’nun “Halkbilimleri Terimleri Sözlüğü”nde “Olanakçılık” olarak verilir.

Çevreci determinizmden farklılaşan temel noktanın toplum ögesini; fiziki çevre içinde, her veriye aynı işlemi yaparak aynı verilerden aynı ürünü (yaşam biçimi, yapılı çevre, kültür, toplumsal/ekonomik yapı, tarihsel süreç vs...) çıkaran sabit bir fonksiyon değil devingen bir yapı olarak ele almasıdır. Dolayısıyla toplum yine çevre içerisinde var olur, onun koşullarında yaşamını sürdürür fakat ortaya çıkardığı ürünler kendi devingen yapısının “çeşitlemeleridir” ayrıca tepkisel etki olarak da çevre koşullarına da etkide bulunarak bir döngü oluşturur. Bununla birlikte, posibilizmin de tıpkı uç çevreci determinizmin sığı yargılara varabildiği gibi toplumu çevreden bağımsız varsayacak kadar uç noktalara varabilme özelliği taşıdığı söylenebilir.

Bu konuda bizim asıl temel alacağımız görüş, Fransız coğrafyacı Paul Vidal de La Blache’in¹⁰ iki uç arasındaki possibilist (olasıcılık) yaklaşımıdır. “Bu yaklaşımda iki konu önem taşır; Birincisi, insanın çevreyi değiştirmedeki kültürel modellerin çeşitliliğini vurgularken, insanda bir tür kavrama-algılama ve amaç birliği olduğunu kendi deneyimleriyle (Blache) de anladığından, kültürel rölativizme (görecelik, bağıntıcılık) düşmemiştir. İkincisi, bu bakış açısıyla insanı bir yandan ontolojik olarak özgür bir aktör (kendi planlarını uygulayan, izleyen) ve diğer yandan da doğa tarafından tümüyle ağ gibi sarılmış bir varlık olarak görmekte bir çelişki yoktur.” (Tümertekin ve Özgüç, 2004, 215)

Yukarıdaki ifade içerisinde dikkat çekmemiz gereken iki nokta var; Birincisi insanda ve toplumda bir tür “amaç birliği” ya da bir “ereklilik”in¹¹ varlığıdur. Bununla ideolojik bir birlikteliği ve amaç birliğini değil daha basit bir çevre içinde daha karmaşık bir sistemin, canlı bir varlık gibi bütünlüğünü koruması dolayısıyla varlığını sürdürmesi gibi doğal bir erekliliğe işaret ediyoruz. Bu, onu süreç içerisinde aktif bir öge yapar ve aynı girdilere aynı tepkiyi veren bir makineden farklı kılar. Çevre içinde bu “erek” ile yaşamını sürdürür. Söz konusu görüşü yerli yerine oturtmak için Blache’in kendi ifadesini aktarmamız gerek; “İnsanın coğrafi işi, temelde, süreçlerinde olduğu kadar sonuçlarında da biyolojiktir. Eski dil alışkanlıkları sık sık bizim doğa ve insanı birbirine zıt iki terim, bir ikilikteki iki

¹⁰ Paul Vidal de La Blache (1845-1918) Fransız coğrafyacı.

¹¹ Bir erikle belirlenmiş olma veya bir ereğe yönelmiş olma durumu. (TDK Güncel Türkçe Sözlük) Ayrıca “Ereklilik” TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü’nde “Bir erikle belirlenmiş olma; bir ereğe yönelmiş olma. Karşıtı bk. Nedensellik” olarak nedenselliğin karşıt terimi olarak tanımlanmıştır.

zıtlık olarak göz önüne almamıza yol açar. Bununla birlikte, insan ‘imparatorluk içinde imparatorluk değildir’; canlı yaratımın bir parçası, onun en faal işbirlikçisidir. Doğa üzerinde yalnızca ve yalnızca onun vasıtası ile hareket eder. Planlarını ancak varlıkların rekabet halindeki dokusuna girerek, yerini alarak uygulayabilecektir.” (Blache, 1903, aktr., Tümertekin ve Özgüç, 2004, 215). Bu ifade, tartışmasını sürdürdüğümüz “planlama” kavramının yerini oldukça net bir biçimde belirtmekle beraber, yaptığı “canlılık” vurgusu ile “ereklilik”in altını çizmektedir. Hipotez şemamızın altlığı oluşturması itibariyle daha önce değindiğimiz H. Laborit’nin dizge (sistem) şemasında insanın ve dolayısıyla da toplumun erekliliği önem taşıyor. Bu şemaya ileride ayrıntılı biçimde değineceğiz.

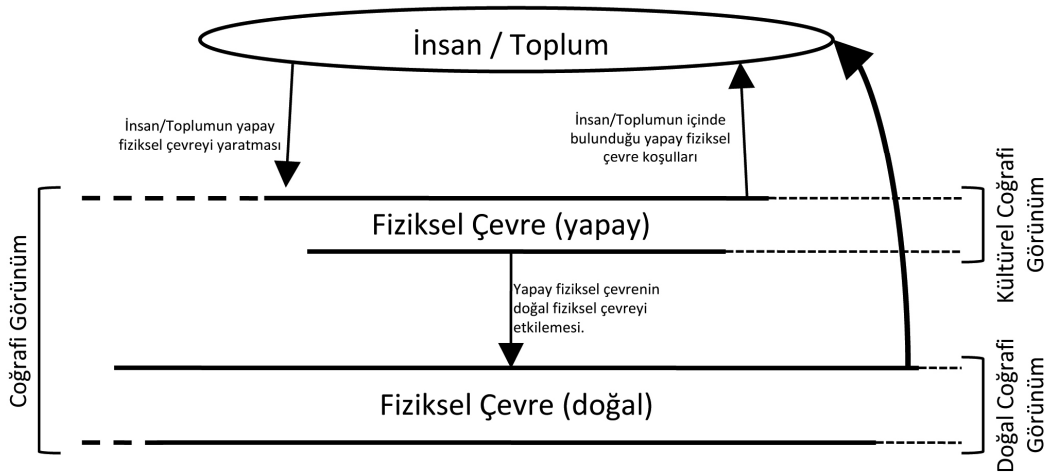
Tekrar Blache’ın yaklaşımına dönersek, coğrafi koşullar içerisinde kendi yaşamını biçimlendiren insan, bunu yaparken yarattığı kendi yapay fiziksel çevresi ile coğrafi görünüme bir ekleme yaparak ona kültürün damgasını vurmuş olur. Bu oluşumu asıl hipotez şemamızdan ayrı bir şemada göstereceğiz (Bkz: Şekil 1). Bunu kısmen bir süreç olarak ele almaya çalışırsak; Öncelikle toplum çevresini saran doğal koşulların olanakları, sınırlayıcılığı ve belirleyicilikleri içerisinde kendini sürdürürken, yapılı bir fiziksel çevre oluşturur ya da kısmen doğal çevreyi değişikliğe uğrattır. Bu bağlamda insanın yalnızca yaşamını sürdürmesiyle çevre üzerinde bıraktığı herhangi bir iz, tanımladığımız yapılı/yapay çevrenin kapsamına girer. Bunların birincisine örnek olarak kent, ikincisine örnek olarak tıraşlanmış orman arazilerini ve tarım yapılan arazileri gösterebiliriz. İnsan bunları yaratır ve içerisinde ve onlarla birlikte yaşar, insan bunlarla doğal çevre üzerinde de bir etki oluşturur. Böylece, doğal koşullar ve insan eylemleriyle oluşan yeni bir görünüm söz konusudur. “Doğal coğrafi görünüm” ve “kültürel coğrafi görünüm”¹² kavramlarını Carl Ortwin Sauer’dan¹³ alıyoruz. Sauer’in savunduğu coğrafi yaklaşım, insan gruplarının kendi kültürleri çerçevesinde (bu kültürün oluşmasında da yine doğal fiziksel çevre etkili olmuştur) doğal ortamları yani “doğal coğrafi görünümleri” nasıl kültürel ortamlara, yani “kültürel coğrafi görünümlere” dönüştürdüğünü incelemeye yöneliktir. Çünkü

¹² Sauer’in tarif ettiği “doğal coğrafi görünüm” ve insanın eylemleri ile meydana gelen “kültürel coğrafi görünüm” kavramlarına karşın biz şemamızda; “coğrafi görünüm” ile tüm görünümü, “kültürel coğrafi görünüm” ile de yapay çevreyi kastettik. Bununla birlikte kuşkusuz insanın müdahalesi bulunan yerde bu ikisini birbirinden bağımsız “görmek” olanaksızdır. Kentler dahi bu coğrafi görünüm içinde ve doğal çevre ile birlikte görünürler. Ancak uygar insanın ayak basmadığı yerde, içinde kültür bulunmayan bir coğrafi görünüm gözlenebilir.

¹³ Carl Ortwin Sauer (1889-1975) Amerikalı coğrafyacı.

Sauer'e göre kültürle ilgili bütün maddi unsurlar "görünüm" üzerine zaten damgasını vurmaktadır. (Tümertekin ve Özgüç, 2000, 22).

Ortaya çıkan ve birbiriyle ilişkilenen bu kültürel ve doğal olguların birlikte incelenebileceği ölçek Blache'a göre "Bölge"dir. Çalışmamızın ölçeğinin kentin ötesinde, bölge olmasının sebebi burada yatıyor. İnsanla mekân arasındaki karşılıklı etkileşim ile ki burada bir tür döngü de söz konusudur, (Bkz: Şekil 1) değişime uğrayan (biçimlenen) alan, yüzyıllar boyunca bu şekilde büyüyerek coğrafi çalışmanın öznesi olan bölgeyi biçimlendirmiştir. (Tümertekin ve Özgüç, 2004, 223)

Şekil 1: "Kültürel Coğrafi Görünüm"ün oluşumu

Glikson, üst üste gelen bu iki katmanı bölge kavramı üzerinden şu şekilde tanımlamaktadır; Doğal anlamda bölge tipik bir ekolojik döngüye sahip coğrafi bir birimdir. Bu doğrultuda, basit bir biçimde bir su havzası ya da bir vadi bir bölge oluşturabilir. "Genel ekolojik organizmanın üzerine kurulan sosyoekonomik organizma ile birlikte ise "sosyo-ekonomik bölge" oluşur." (Glikson, 1955, 50) Fakat insan müdahalesi her ne kadar bu doğal bölgenin koşulları içerisinde gelişse de kendi faaliyetleri giderek bu koşullardan daha da bağımsızlaşmış görünmekte. Bunu bir derece açarsak; bu gün insan en temel yaşamsal gereksinimlerini dahi, uluslararası bir ticaret ağından karşıladığını söyleyebiliriz. Bu bizi, yaşamın artık mekândan bağımsız olduğuna ilişkin bir yanılsamaya götürmemeli. Bu, ancak kontrolü elinde bulduran çok küçük bir zümre için geçerli olabilir, bir başka deyişle bunun ancak dünya üzerindeki üretim yeri ve pazar için yer seçme ve yer değiştirmede giderek

daha da özgürleşen uluslararası sermaye için geçerli olduğu söylenebilir. Bu durumu, Adam Smith, Ulusların Zenginliği adlı yapıtında Avrupa kentinin çevresindeki kırsal alanlar (yani doğal koşullara bağımlı yapı) karşısındaki özerkliğini, toprak sahibi ile tüccar arasındaki fark üzerinden aktarmaktadır (Holton, 1999, 50). Smith ayrıca, ticaret yolları üzerinde yerleşmiş merkantil kentlerin gelişmesinin arkalarındaki kırsal yörelerden bağımsız oluşuna da dikkat çekmektedir. (Holton, 1999, 53) Fakat bu kentler her ne kadar tarımsal faaliyetten bağımsızlar da, üzerinde buldukları “ticaret yolu” konumları ile dolayısıyla da mekân ile ilgili bir özelliktir. Bu güne dönersek, çoğunluğun da yaşamı, bu küresel ağ ile ilişki içinde ondan etkilenir haldedir fakat onlar için mekândan böylesine bir kopuş söz konusu değildir. Bu çoğunluk, etki edemedikleri fakat etkilendikleri küresel bir yapı ile giderek daha da bütünleşik yaşamaktalar. Bölge, çok üst etkenlere maruz kalsa da barındırdığı insanların yegane yaşam alanı olmayı sürdürmektedir. Günümüzde bir bölgeyi bir çalışmanın alanı olarak da alsak, başta üretim süreçlerinin yerel olmaktan büyük ölçüde çıkmış olması, uluslararası ekonomi ve politikanın etkileri dolayısıyla çoğu olguyu bölge içinde kapalı biçimde açıklamak olanaklı değildir. Bununla birlikte bölgeyi aşan bu olguların onu biçimlendirmede ne gibi etkileri olduğu araştırılabilir. Sonuç olarak toplumun yaşamı mekândan tamamen bağımsız olmadığından biz de bölgeyi çalışma alanı olarak almakta sakınca görmüyoruz.

Bölge hem coğrafyada hem de planlamada kullanılan teknik bir terim olması itibariyle iki alanda da belirli amaçlara göre çeşitli biçimlerde tanımlanabiliyor. Bu çalışmada ele alınan bölgeyi ve seçilme sebeplerine “Alan Seçimi ve Yöntem Üzerine” başlığı altında değindik. Çalışmanın amacı bir bölge tanımlamak olmadığından ve alan seçiminde de teknik bölge tanımlamalarından herhangi biri izlenmediğinden (bununla birlikte seçilen alan bir çok bölge tanımına uymaktadır.) burada bu bölge tanımlamalarına değinme gereği duymuyoruz.

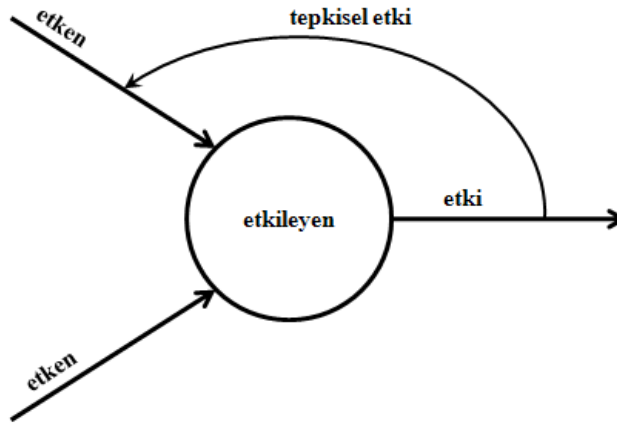
2.2 GÜDÜMBİLİM (SİBERNETİK) ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE KENT

Toplumun, çevresel koşullar altında, olanaklar, sınırlayıcılar, belirleyiciler çerçevesinde aktif bir öge olarak biçimlenen ve kendini biçimlendiren toplumun bir ürünü olmasıyla birlikte, işlevine, dolayısıyla bu toplumun faaliyetlerini yönlendirme ve belirlemede rol oynadığına, fiziksel çevre ve toplum ilişkisinde değindik. Burada

kısaca, toplumun çevre içerisindeki faaliyetleri salt çizgisel bir nedensellikte açıklanamayan, erekli bir sistem olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Bu bölümde, hipotez şemasını oluştururken temel alacağımız, H.Laborit'nin “İnsan ve Kent” adlı yapıtında güdümbilimden (sibernetik) yola çıkarak oluşturduğu şemayı ele alacak ve bu noktaya kadar sürdürdüğümüz tartışma ile birleştirmeye çalışacağız. Burada bu şemanın yalnızca temel prensiplerini içeren sade bir biçiminden sonra, Laborit'nin bunu insan ve kent ilişkisine uyarladığı biçimini de aktaracağız.

Şemanın üç temel ögesi bulunuyor. Bunlar; etken(ler), etkileyen, ve etki(ler). Şemada çember ile gösterilen “etkileyen”, belli bir “etki” yaratandır. “Etkenler” ise etkileyenin işleyişi için gerekli olan koşullar, bir başka deyişle bu işleyişin girdileridir. Burada belirtmek gerekir ki şemada kendi içinde bir işleyişe sahip olduğu kabul edilen tek öge “etkileyen”dir. Bu, onun bir tür örgütlenme ve dolayısıyla erekliliğe sahip olduğunu gösterir. Etkileyenin yarattığı etki, geri dönüşlü olarak, etkenlere veya daha ileride ele alacağımız gibi doğrudan etkileyene (burada “etki” nin bir “etken”e dönüştüğü söylenebilir) etki etmesi ise “tepkisel etki”dir. (Bkz: Şekil 2)

Şekil 2: H.Laborit'nin güdümbilimsel şeması (Laborit, 1990, 15)

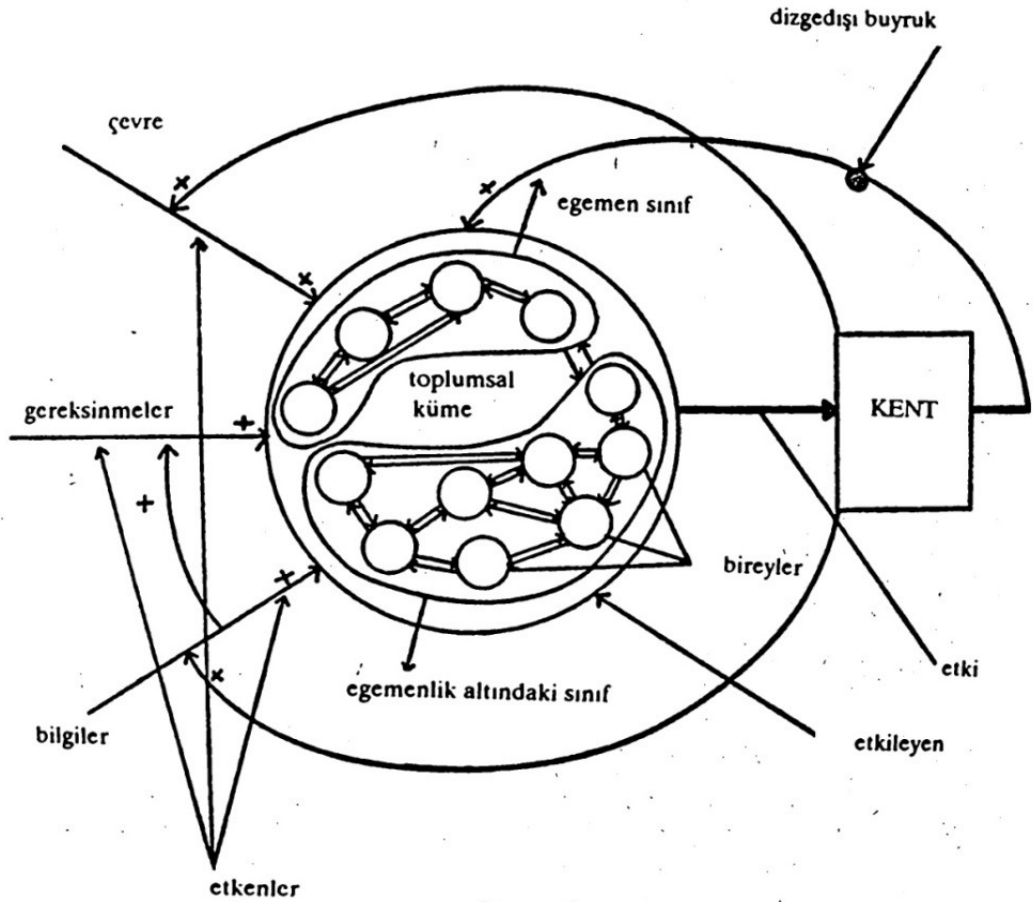
H. Laborit, bu şemayı kente uygularken, (Bkz: Şekil 3) “etkileyeni” toplum kümesi, etkenleri, koşullar ve etkiyi de sonucunda etkileyenin yani toplumun yaşamını sürdürmek için yarattığı somut bir araç olan kentin yaratılması olarak alır. Laborit, ortaya konan şema içinde kenti yerleştirdiği konumu şöyle tanımlıyor; “Burada daha ilk anda özellikle biyolojik bir görüngü (olgu) ile karşı karşıya olduğumuzu

belirtelim. Gerçekten’de bir makinanın götüğü erek yapısını sürdürmek değildir... Oysa canlı bir yapının ereği, yer aldığı örgütlenme düzeyi ne olursa olsun, her zaman yapısını ayakta tutmaktır. Başka bir şey değil. Dolayısıyla kenti bir canlı yapının, bir toplumsal yapının ürünü saymak bizi onu aynı zamanda kendi yapısını korumak üzere kullandığı “bir araç” saymaya götürür.” (Laborit, 1990, 22)

Burada kent “etki”nin sonucudur ve kendisi de insan ya da toplum için belli koşullar oluşturarak bu yolla tepkisel etki yaratabilir. Buna örnek olarak kentin fiziksel niteliğinin ortaya çıkardığı toplumsal gerilimin, toplumun kararlı yapısını bozarak ya da sonuç alınan bir ayaklanma ile (devrim) yönetim mekanizmasını değiştirerek onu farklı bir kentsel çevre yaratmaya zorlaması olabilir. Başka bir örnekle sağlıklı yaşam alanları salgın hastalığa yol açarsa bu, yönetimi bu konuda önlem almaya ve kentin fiziksel yapısını değiştirmeye yöneltebilir. Kısaca kenti yaratan toplum yine kentte yaşamaktadır ve bu durumda kendi yarattığı yine kendisi için bir etken haline gelir. Ya da toplum kümesinin yarattığı etkiler ve sonuçları, doğrudan çevre koşulları üzerine de etki yapabilir; Buna örnek olarak tarım faaliyeti sonucu aşırı sulanan toprakların tuzlanması, ormanların yok edilmesi sonucu erozyon veya barajların oluşturduğu yeni göller daha dolaylı bir örnek olarak da küresel ısınma ve buzulların erimesi sonucu deniz seviyesinin yükselmesi ile bazı kıyı kesimlerinin terk edilmek zorunda kalınabileceği veya ekolojik sorunlar ve enerji kıtlığından dolayı, kenti enerji açısından verimli hale getirme çabaları gösterilebilir.

Etken konumundaki koşullar ise sadece basit anlamda çevresel koşullardan ibaret değildir. Laborit, bu etkenler arasına bilgi ve gereksinimleri de koyar. Gereksinimi, “belli bir yapının ayakta tutulabilmesi için gerekli enerji ve bilgi toplamı” olarak tanımlar ve temel içgüdüsel gereksinimlerimiz ve bunlara eklenen belleğin yönettiği hareketlerin, alışkanlıkların ötesinde gereksinimin bilgiye dayandığını öne sürer. Çünkü insan baştaki temel gereksinimler dışında bilmediği şeye gereksinim duymaz. Burada bilginin gereksinme yaratmadaki rolü ve bu bilgiyi tüm topluma kalıp (model) halinde aktarma, yayma ve aynı gereksinimi yaratma aracı kentin kendisidir. Tabii burada bu gereksinimlerin daha önce değindiğimiz maksatlı bir sistem olarak toplumun çevre ile metabolik ilişkilerinde de belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Bilgi, bir taraftan insanlarda bu yapay gereksinimleri yaratırken ki bunlar bireysel değil sistemin genelleşmiş gereksinimleri de olabilir, bu gereksinimlerin, örneğin doğadan karşılanmasındaki “metabolik ilişki”nin yöntemini

ve biçimini de belirler. Burada Laborit'nin doğrudan belirtmediği ve belki daha da ön plana çıkan gereksinim yaratma biçimi ise kentin insanla doğa arasındaki metabolik ilişkiyi kopararak besinden sosyalliğe tüm gereksinimleri için kendine muhtaç etmesidir. Kentli yaşamını sürdürmesi için kente muhtaçtır, bunu da kent için çalışarak öder. Örnek olarak insanın yaşamını sürdürmesi için fosil yakıtlara gereksinimi yoktur. Fakat günümüz uygarlığı kendini sürdürmek için fosil yakıtlara gereksinim duyar. Ürettiği bilgi ile okyanusun ortasından platformlar sayesinde petrol çıkarabilir ya da kömür madenlerinde daha derin galeriler açabilir. Bunlarla birlikte bir birey, içinde bulunduğu toplumsal koşullar nedeniyle her sabah işe gitmek için petrole gereksinim duyar ya da toplumsal yaşamın dayatması ile cep telefonu ya da bilgisayar kullanmak zorunda kalır. Bunun için gerekli bilgi ve teknoloji toplum içerisinde sürekli yeniden üretilmek zorundadır, doğal kaynaklarla olan ilişki ise bu malların üretimi için sürdürülür. Kent, sanayi, madencilik, tarım, hizmetler ve diğer etkinlikler yapay çevreleri ile birlikte buna göre tekrar biçimlenir ve yeni bir “görünüm” oluşturur insan bu görünümün içinde yaşamayı sürdürür.

Şekil 3: H. Laborit'nin insan ve kent şeması (Laborit, 1990, 23)

Yukarıda sözü edilen tepkisel etkiler, sistem dışından gelen bir etki ile farklılaşıyorsa bu dışarıdan gelen etkinin adı “Sistem dışı etki”dir (Bkz: Şekil 3). Laborit’ye göre dizge dışı buyruk var (biz çalışma boyunca “sistem dışı etki” terimini kullanacağız) olmadığı bir sisteme “düzenleyici” denebilir. Bu tür sistem tepkisel etki ile kendini değişen koşullara yani “etken”lere göre sürekli uyarlar. Fakat bizim burada göz önünde bulundurmamız gereken bir nokta da örneğin bir bölge için şemalaştırdığımız sistemin, içinde bulunduğu ülke ya da dünya sistemi gibi kendi üst sistemleri ile ilişki içinde olduğudur. Bu üst sistemlerin ya da ona herhangi bir etki yaratabilecek kendi düzeyindeki sistemler ile ilişki içinde olduğudur. Sonuçta burada belirli bir ölçeği ele aldığımız sistem bir varsayımdır. Aynı şema, üst ve alt ölçekler için ya da dünya üzerinde yaşayan insanlığın tümünü kapsayacak biçimde ele alınabilir. Dolayısıyla bu sistemlerdeki tepkisel etkiler, bizim ele aldığımız sisteme Sistem dışı etki olarak girecektir. Bu konu kendi şemamızı oluştururken önemli bir rol üstlenecek, daha ayrıntılı açıklamaya ileride yer vereceğiz.

H. Laborit’in yaklaşımını, Blache’ın possibilist coğrafya yaklaşımı ile iki noktada buluşturabiliriz. Birinci nokta, toplumun çevre içindeki konumuna ilişkindir. H. Laborit’in ifadesi ile “toplum kümesi”nin çevre içindeki konumu ve amacı şöyledir; “Onun ereği yaşamak, yapısını sürdürmektir. İnsan kümesi bu açıdan bütün öbür canlı varlıklardan ayrılmaz; canlı varlıksa kendisinden daha az karmaşık bir ortamda karmaşık yapısını, örgütlenmesini ayakta tutmaktan başka bir erek gütmeyen bir hücre kümesidir.” (Laborit, 1961, aktr. Laborit, 1990, 21) Bu tanım Blache’ın possibilist coğrafya yaklaşımındaki insan-çevre ilişkisi tanımı ile örtüşüyor. O da bu kümenin çevre koşullarının sunduğu olanakları, seçenekleri, tüm bu çevre ile sarılı olmasıyla beraber kullandığını ve kendini sürdürme etkinliklerini, “...özgürce çalışabileceği alanın sınırlarını koyan ya da bu alanın kenarlarını çizen” koşullar içinde sürdürdüğüne değinmişti.

İkincisi ise determinizm ya da çevrenin belirleyiciliği konusundadır. Blache’ın çevre içerisinde insan faaliyetlerinin çizgisel bir nedensellikle açıklanamayacağını öne sürdüğüne değinmiştik. Blache’ın görüşü katı determinizme karşı kurulmuştu. Blache, bununla birlikte şunu da belirtir; “Doğa hiç kimse tarafından

yenilememiştir.” (Tümertekin ve Özgüç, 2000, 213) Fakat burada karşılıklı bir ilişki ve etkilemenin, dahası bir döngünün varlığından söz eder. Laborit'nin şemasına bakıldığında determinist bir yapının görüldüğü söylenebilir. Etkenler, etkileyen sonucunda ortaya çıkan ve geri dönerek yeniden etken haline gelebilen etki; tüm bu süreç, sonuçta etkenlerin belirlediği bir süreci ifade eder. Burada asıl dikkat edilmesi gereken, ortadaki “etkileyen”in (toplum) bir makine değil “canlı” olarak ele alındığı ve devingen bir yapıya sahip olduğudur. Laborit bu konuda, kavramın kendisini terk etmemekle beraber, gerekircilik (determinizm) kavramının artık yüzyılın başlarında taşıdığı anlamı, çizgisel nedenselliği dile getirmediğini söyler; “Hangi örgütlenme düzeyinde gözlenirse gözlensinler, canlı varlıklar söz konusu olunca, etkileyen daha başından karmaşık bir yapıdadır ve dolayısıyla yüzde yüz bilinmemektedir. Onları çekip çeviren etkenler öylesine çoktur, aralarındaki ilişkiler öylesine karmaşıktır ki, hepsini birden belirlemek güç, giderek olanaksızdır.” (Laborit, 1990, 32) Kısaca buradaki sonsuz etken ve etki tarafından örülmüş ve bunların hiç bir biçimde tamamen saptanamayacağı bir döngüde, çizgisel bir nedensellik üzerinden akıl yürütmenin de olanaksız olduğu ortaya konuluyor.

2.3 Hipotez Şeması: Planlamanın Konumu

Bu bölümde ortaya konulacak şemanın (Bkz: Şekil 4) amacı, çalışma alanı olarak seçilen Zonguldak Bölgesi'nin biçimlenmesinde, planlamanın konumunu belirlemek için bir altlık oluşturmak. Bu altlığın kendisi, planlamaya belirli bir konum veriyor, dolayısıyla da çalışmamız için bir hipotez oluşturuyor. Fakat yine de bu hipotez, planlamayı ancak “toplum”un içindeki “yönetim”e bağladığından, onunla ve etki ettiği “iş” ile ilişkisini genel bir biçimde doğrudan gösteriyor. Bu nedenle şemada yer alan diğer bağlantılar ve öğelerin planlama ile ne gibi bir ilişki içinde olduklarını genel ve özel olaylardan çıkarmak ya da yorumlamak gerekiyor. Bizim çalışmamızda izlenecek olan yöntem de bu hipotez şeması üzerinden, yapılagelen planlama faaliyetlerini Zonguldak Bölgesi'ni biçimlendirmedeki konumları ve şemada döngüsel olarak ilişkilendiği diğer öğeler ile etkileşimi üzerinden ele almak. Hipotez şeması, Laborit'nin “İnsan ve Kent” şeması ile aynı ilkelere dayanıyor. Ana öğelerin tanımları ve aralarındaki ilişkilerde değişiklik olmamakla birlikte, Laborit'nin daha genel nitelikli şemasında bizim çalışma ölçeğimize uyum sağlaması ve dayandığımız diğer yaklaşımlara işaret etmesi amacıyla eklemeler ve bazı öğeler için yeni

tanımlamalar yapıldı. Bunlara ek olarak genel bir tanım olan “Sistem dışı etki”, çalışmamız özelinde üç kategoriye ayrıldı.

Ayrıca, çalışmada her bölümün sonunda yapılacak değerlendirmede ortaya çıkarılan nedensellikler, genel olarak şema üzerinden birkaç ögenin sırası ile etkileşimini ifade ediyor. Bu nedensellik dizileri de çalışmada kısaca “süreç” olarak adlandırılacak. Örneğin dünya çapında meydana gelen bir olay, topluma bir biçimde etki ederek bir politika değişimine neden olup, yapay çevreye, yapay çevre de yeniden topluma etki ediyorsa; bu ilişkiler bir “süreç” içerisinde aktarılacaktır. Süreçlerin birbirinden ayrılmasında –tabi bunların birbirilerine de etkileri olabilir- anlaşılabilirliği artırmak amaçlanmıştır. Söz konusu nedensellikler her bölümün sonundaki değerlendirme toplu bir biçimde “süreç tabloları”nda şema halinde aktarılacaktır.

Bu noktada, çalışmamız doğrultusunda özelleştirdiğimiz hipotez şemasında yer alan tüm öğeleri ve aralarındaki ilişkileri tek tek tanımlamak gerekiyor.

2.3.1 Çevre (E-1)

Çevre (E-1); genel anlamı ile Vidal de La Blache’ın işaret ettiği gibi, “...doğa tarafından tümüyle ağ gibi sarılmış bir varlık olarak...” insanın ya da toplumun çevresidir. Çevre ise öncelikle bir odak noktasını ya da merkezi içinde barındırdığından göreceli bir tanımdır. Daha da genel bir tanımla “Çevre, canlı ve cansız tüm varlıklar üzerinde, zaman-mekân koordinatları içinde, iç ve dış etkileri olan koşullar bütünüdür.” (Gürel, 1978, 2) Bu tanımla şemadaki, yapay çevre ve neden olduğu tepkisel etkiler, Sistem dışı etkiler, insanın içsel etkenleri olarak temel gereksinimler, bilgi, yapay gereksinimler, kısaca etkileyen olarak topluma bağlanan ve ona yönelik tüm oklar, bütünüyle çevrenin kapsamı içine girer. Fakat biz bir takım ilişkileri tartışma amacı güttüğümüzden şemada bunları ayırıştırıyoruz aslında şemayı oluşturan da bu ayırışma ve ilişkilendirilmedir. Şemada “çevre” olarak alınan etken ise, etkileyenin ve diğer Sistem dışı etkilerin (çünkü onlar da üst veya başka sistemlerin tepkisel etkileridir) varlığından bağımsız, özünde doğal olan çevredir. Özünde diyoruz çünkü etkileyenin varlığı dahi eş zamanlı olarak kuşkusuz bu çevreye bir katkı yapar. Bu durumda biz şemadaki çevreyi “doğal çevre” olarak almaktayız. Doğal çevre, tepkisel etkilerle değişikliğe uğratılabilir daha da önemlisi bizim ayırştırmamıza rağmen halen çok geniş bir kapsamı temsil etmekle birlikte, toplumun

o anki işleyişine veya ele alınan konuya göre farklı bir ögesi bizim için anlam kazanır. Çevre etkeni, Patrick Geddes'in Yer-İş-İnsan üçlemesinde “Yer”e karşılık gelir. Toplumun çevre ile kurduğu metabolik ilişkilere göre anlam kazanan her türlü doğal kaynak ya da koşul, çevrenin birer ögesidir. Buna ek olarak yine ilişkilerden yola çıkarak ve daha çok üst sistemdeki yapıları çevrenin ve yeni bilginin geri beslemesi ile yeni enerji kaynaklarının, yeni ürünlerin ve bunların ticaret yollarına ya da askeri etkenlere göre “konum”¹⁴ da bir değişken olarak farklı biçimlerde önem kazanabilir. Konuma yüklenecek farklı anlamlar bölgenin kendi ölçeğinde ya da daha üst ölçekteki yapay çevreden kaynaklanır. Bir ulaşım hattı ya da stratejik bir kaynakla önem kazanmak bunun basit birer örneği olarak gösterilebilir. Burada hem kaynak hem de ulaşım rotasını belirlemede doğal etkenler kuşkusuz rol oynar fakat onlara bu anlamı yükleyen yine yapay çevredir. Konumun bir özelliği ile önem kazanması üst ölçekte ilgili ise daha çok Sistem dışı etki, değil ise bölgedeki yapay çevrenin tepkisel etkisidir. Çevre, gerçekleştirilecek faaliyetler için olanakları belirleyen önemli bir etkidir, topografya, iklim gibi öğeler bu durumda önem kazanır ve yine toplum teknik ile bunlara karşı hareket alanını genişletme çabasıdadır. Etkileyen için çevre ilk etkidir ya da hareket noktasıdır denebilir. Diğerleri, bilgi, gereksinimler ve sistem dışından gelen diğer etkenler, tüm tepkisel etkiler, etkileyenin faaliyetleri ile bağlantılıdır. Laborit toplum kümesi ile çevre arasındaki ilişkiyi şöyle ifade ediyor; “O bir zamansal-uzamsal ortamda yaşamaktadır, ve kentle çevresi, kentin gerçekleştirdiği alan düzenlemesi işte bu ortamda yer alacaktır. Böylece insan çevrebilimiyle; toprağın üst ve altının, suyun, akarsuların, liman ağzlarının, bütün olarak yereysel-iklimsel (jeoklimatik) çevrenin işleviyle karşı karşıya geliyoruz.” der ve bunlara insan faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel öğeleri de ekler. Aslında bunlar birer tepkisel etkidir; “Geçiş ve göç yolları, üretim ve alışveriş olanakları, dün olduğu gibi bir kentin kurulmasında temel “etkenlerdir”. Ayrıca bir kent hiç bir zaman tek başına değildir. Bir bölgenin parçasıdır... başka kentlere, yörelere bağlıdır; dolayısıyla da daha büyük ulusal ve yöresel bütünlerin bir parçasıdır.”(Laborit, 1990, 24)

¹⁴ Coğrafyadaki anlamı ile “Bir şehrin uzak ve yakın çevresiyle her türlü ilişkisini sağlayan ve şehrin gelişmesini etkileyen coğrafi şartların bütünü.” ya da daha geniş anlamı ile “Bir kimsenin veya bir şeyin bir yerdeki durumu veya duruş biçimi, pozisyon.” (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, 2010)

2.3.2 Toplum (T) ve Yönetim (y)

Toplum (T) ve yönetim (y); sistemin “etkileyen” ögesi olarak doğa içerisinde, eylemleriyle yapay çevreyi yaratan devingen yapıdır. Artık ürünün yeniden dağıtım gereksinimini doğurması sonucu, kendi içinde bir yönetim yapısı barındırır ve kent öncülüğündeki yapay çevreyi yaratması bu yönetimin yeniden dağıtım mekanizmaları ile yönlendirilir; fakat bu yapıyı “mutlak” anlamıyla kontrolü altında tutamaz.¹⁵ Bununla birlikte “planlama” düzenlemede kullandığı bir araçtır. Yönetim, tüm koşulların oluşturduğu toplu durum tarafından sarılmış toplumun bir ürünü olduğundan yapacağı planlama işi de bu koşulların ürünüdür. Tüm bu üretim süreci de çizgisel bir nedensellik içinde değil toplumun canlı, erekli yapısında gerçekleşir.

Hipotez şeması bir bölgeyi değerlendirmek üzere oluşturulmuş olsa da etkileyen konumundaki toplumun ölçeği ülkedir. Bu noktada şema üzerinden ele alınacak herhangi bir ilişkiye göre kastedilen toplumun ölçeğinin değişken olduğunu belirtmek gerekiyor. Bunun nedeni, incelenen bölgenin, bir idari birim olmakla birlikte özerk olmamasıdır. Kentler için düşündüğümüzde ise yerel yönetimler Türkiye’de belirli koşullar içinde kuşkusuz mücavir alanları dahilinde birer biçimlendirme aracı ya da planlama erki olarak rol oynarlar. Fakat temelde karar mekanizması başka deyişle yönetim bağlamında ölçek, ülkesel ölçektir, planlama da bu ölçekten yapılmaktadır. Bununla birlikte şemada topluma etkileyen koşullar ülke düzeyinde ya da bölge düzeyinde hatta daha alt düzeylerde de gerçekleşebilir. Tüm bu nitelikleri ile toplum, Patric Geddes’in “İnsan” ögesi olarak alınabilir. Bu bağlamda insanın incelenmesi demografik analizin yanısıra sosyolojik analizi de içerir. (Glikson, 1955, 78)

2.3.3 İş (İ)

İş (İ); etkileyenin yarattığı etkidir ve toplumun tüm ürünleri hatta sayısal olarak kendisini çoğaltması dahi bu bağlamda bir iştir çünkü bu çoğalma yapay çevrede doğrudan yansımasını bulur. Kısaca, canlı ya da toplum yaşamını sürdürdüğü süre boyunca çevresi ile sürekli ilişki içindedir onu sürekli etkiler ve bu etki somut izler

¹⁵ Bunun nedeni söz konusu sistemin kendi kontrolü dışındaki sonsuz üst ve alt sistem tarafından da çekip çevrilmesidir. Sonuç olarak kontrol için yönetimin bilgiye sahip olması gerekirken kendi üstünde ve altındaki sistemlerin sonsuz bilgisine sahip olması mümkün değildir. H. Laborit bilgisine sahip olunmadığı için izlenemeyen bu alan “rastlantısal” olarak adlandırmaktadır. Her ne kadar aynı “gerekirci” yasalara tabi olduğu varsayılsa da bilginin dışındadır. (Laborit, 1990, 32, 33)

yaratır. Bu izleri yaratan her türlü etki ise iştir ve bu, Patrick Geddes'in ekonomik faaliyetleri nitlediği "İş" kavramını da kapsar. Yönetim tarafından yapılacak herhangi bir yönlendirme ya da planlama ancak bu işin üzerinde onu belirlemeye yönelik olabilir. Aslen kent değil kenti yaratma işi planlanır, eğer yapay bir çevre yıkım ile ortadan kaldırılacaksa bu da bir yıkım işidir ve yeni bir yapay çevre yaratır.

2.3.4 Planlama (P)

Planlama (P); bu durumda "iş"e etki eden, onu belirleme amacındaki bir eylem oluyor. Bu kapsamda yönetimin her türlü düzenlemesi bir tür planlama olarak nitelenebilecekse de bu tür bir kapsam üzerinden çalışmayı sürdürmek planlamayı değil yönetimin kendisini konu edinmek olur. Bizim amacımız disiplin ya da meslek uygulaması içerisinde kalan ve en azından onun yakın ilişkide olduğu düzenlemeleri ele almak olduğuna göre bu kapsamı daraltmamız gerekir. Bizim ele alacağımız "planlama" kapsamının genişliği; kent parçası ölçeğinden başlayan ve bölgeler arası ölçeğe kadar ulaşan mekânsal düzenlemelerden ki buna doğrudan mekânsal olmayan fakat mekânda yansıması olanlar da dahildir, ülke planlama ölçeğindeki, bölgeler arası düzenlemeler, beş yıllık planlar ve "iş" olarak nitelediğimiz başta ekonomik faaliyetler olmak üzere sağlık, eğitim, güvenlik gibi kamusal hizmet ve faaliyetlere yönelik, bunların mekândaki işleyişine ve dağılımına etki eden düzenlemelere kadar uzanır. Bunlarla birlikte, şemada konumuz dolayısıyla planlama için tanımladığımız konunun şemanın genelleme düzeyi ile uyuşmadığını belirtelim. Belli bir tanım çerçevesinde planlama konusunu ele alma kaygısı olmaksızın, tüm ögelere ve ilişkilere eşit mesafede olabilirdik. Bu durumda, bir disiplinin uygulaması dahilinde tanımlanan düzenleme eylemlerini cımbızlamamıza gerek kalmaz, ve böylece geniş anlamıyla planlama, toplumdaki etkileyenden çıkan "iş" etkisinin dahilinde kalır ve şemada ayrıca gösterilmesi de gerekmezdi. Toplum ve içerisindeki yönetimin ilişkisi, bunların birlikte "iş"i ortaya çıkarması tüm bu düzenlemeleri ve müdahaleleri de içinde barındırır; yönetmek eylemi dahilinde planlamanın bu şemada ayrıca yer alacak derecede özel bir yeri yoktur. Fakat biz çalışmada yöntem olarak bir ayrıştırmaya gidip planlama (P) kapsamına yalnızca bölge ve üzerinde gerçekleştirilen planlama faaliyetlerini aldık.

2.3.5 Yapay Çevre (Y.Ç.)

Yapay çevre (Y.Ç.); iş sonucu ortaya çıkan her türlü somut izdir. Toplumun yaşamını ya da varlığını sürdürürken yarattığı her türlü fiziksel etki yapay çevrenin kapsamına girer. Öncelikle yapay çevrenin tam anlaşılabilmesi için böyle geniş bir tanım yapmak gerekiyor. Bununla birlikte Laborit'in şemasında yapay çevrenin yerinde kent bulunur. Fakat biz, yapay çevre ile daha geniş bir kapsamı ifade ediyoruz. Bu yapay çevrenin çekirdeğinin kent olduğu söylenebilecek olsa da; kentleri birbirine bağlayan ulaşım ağı, daha alt kademelerde açılmış yollar; limanlar, demiryolları; köy yerleşimleri, kent dışındaki ikinci konutlar, tarımda kullanılan araziler, hayvan otlatılan meralar, herhangi bir biçimde yüzeyin değişikliğe uğratıldığı hafriyat alanları, dolgu alanları, madenler, taş ocakları, barajlar ve baraj gölleri; enerji üretimini ve iletimini sağlayan, enerji santralleri ve enerji hatları; günümüzde gelinen noktada önemli rol oynayan küresel bilgi ağı; her ölçekte sanayi tesisleri, hayvancılık tesisleri; çöplükler, depolama alanları da yapay çevrenin kapsamına girmektedir. Yapay çevrenin genişlettiğimiz tanımı ile birlikte, Laborit'nin şemasındaki konumunda herhangi bir değişiklik yapmıyoruz. Belirttiğimiz yapay çevre içeriği "insanın yaşamını sürdürme aracı" tanımından dışarı çıkmıyor. Başka bir deyişle daha önce değindiğimiz Sauer'in insanın, doğal coğrafi görünümün üzerine damgasını vurarak kültürel coğrafi görünümü yarattığı her yerde yapay çevrenin varlığı söz konusudur. Dar anlamı ile görünümünün ötesinde örnek vermek gerekirse, haberleşmede kullandığımız radyo dalgaları, günümüz yaşamının bir yan ürünü olan radyasyon da yapay çevrenin birer ögesidir. Bu noktada önemli olan toplumun faaliyetlerinden kaynaklanan ve yine onu etkileyecek bir tepkisel etkinin ancak yapay çevre yolu ile ortaya çıkıp topluma ya da çevreye geri dönebileceğidir. Yapay çevre ve bu faaliyetlerin doğrudan ve dolaylı olarak yan ürünleri hepsi birlikte, "iş" in ürünüdür.

Şemadaki yapay çevrede de tıpkı toplumda olduğu gibi ölçeğin değişkenliği söz konusudur. Bölgenin üzerinde, onu da kapsayan üst bir yapay çevrenin var olduğunu belirtmek gerekir. Bu yapay çevre, dünya ölçeğine kadar genişletilebilir. Ticaret ve bilgi, hatta insan akışı da bu yapay çevre üzerinden işler ve onun kapsamı içerisindedir. Bununla birlikte hipotez şemasında incelenen bölgenin üst ölçeklerindeki yapay çevreden kaynaklanan tepkisel etkiler, bölge ölçeğindeki tepkisel etkilere sistem dışı etki olarak katılan etkiler olarak alındı. Bunlar da bir kaç

kategoriye ayrıldı. Yapay çevrenin kısaca tanımını yaptıktan hemen sonra onun sistem içindeki tepkisel etkilerini ve sistem dışı etkilerinin çeşitlerini tanımlamamız gerekiyor.

2.3.5.1 Yapay çevrenin doğal çevreye etkisi (te-2)

Yapay çevrenin üretiminin ya da işleyişinin dolayısıyla varlığının, doğal çevreye olan etkisidir. Bu etki basit anlamı ile insanın doğal çevresine yaptığı her türlü etkiyi içeriyor. Daha önce de kültürel coğrafi görünümün, doğal coğrafi görünümün üzerine yerleştiğini ve bunların bir arada birbirine geçmiş halde bulunduğuna değinmiştik, dolayısıyla yapay çevre öncelikle, yakın doğal çevresini doğrudan belirli bir değişikliğe uğratar. Bundan başka doğal kaynakların kullanımı da bunların elde edilmesi sırasında, en görünür hali ile madenlerde, orman alanlarında, tarım arazilerinde, su havzalarında doğal çevreye önemli bir etki oluşturur. Bunlar yapay çevreden kaynaklanır çünkü hepsi de bir biçimde yapay çevrenin yeniden üretilmesi ya da işletilmesi için kullanılır. Bundan başka bu işleyişin ürünleri de doğal çevreye bir tepkisel etkide bulunur. Evsel atıklardan sera gazlarına kadar her türlü atık bunun en dolaysız örneğidir. Doğal çevrenin canlı öğelerinin kalıtımını da etkileyebilen radyasyon da buna dahildir. Daha dolaylı etkilere örnek olarak insanlar tarafından evcilleştirilmiş olsalar da onlar tarafından dünyanın farklı yerlerine taşınan ve yerel türlerle karışabilen bitki ve hayvan türleri; genetik mühendisliğinin evrime yapabileceği etki de bu tepkisel etkiye dahildir.

2.3.5.2 Yapay çevrenin topluma etkisi (te-2)

Kısaca toplumun kendisi için yarattığı yapay yaşam alanının kendisine yaptığı etkidir. Toplum bu yapay çevrenin içinde yaşar ve kendisini bu aracı kullanarak yeniden üretir. Toplumlar kentleri yarattığı gibi kentler de insanları ve toplumları yaratır. Burada söz konusu tepkisel etki oldukça genel bir anlam taşıyor. Etkileyeni meydana getiren insan kümesi bu yapay çevrede doğup yaşadığından, yapay çevreyi tekrar yaratması da bir bakıma yine yapay çevrenin kendi ürünüdür. Başka bir deyişle insan kendi yaşamını sürdürme ereğinden ayrılarak yapay çevrenin kendini sürdürme ereği doğrultusunda “iş” yapar.

Güdübilimin, sistemlerin kendi kendilerini denetleme özelliğine sahip özdenetimli yapılar olduğu ve tepkisel etkilerle bu özdenetimi gerçekleştirdikleri kabulünden yola çıkarak, iki yönde tepkisel etki tanımlanmaktadır; Buna göre birincisinde, “Sistemin

dengede olan herhangi bir özelliğinin istenilen durumdan uzaklaşması halinde eksiltlen geri bildirim (tepkisel etki) mekanizmaları devreye girer.” (Kışlalıoğlu, Berkes, 2003, 20) Eksiltlen tepkisel etki bu durumda bir dengeleme unsuru olarak sistemin krize girmeden sürekliliğini sağlar. İkincisi ise herhangi bir özelliğin ortaya çıkardığı tepkisel etkinin bunu yaratan durumu artırıcı bir etki yapmasıdır. “...Böylelikle başlangıçta denetim altında olan özellik artıran geri bildirimlerle istenilen durumdan tümüyle uzaklaşır, sonunda ise sistem işleyemez hale gelir.” Bu iki tepkisel etki türünden birincisine örnek olarak kentteki kötü koşulların, sınıfsal gerilime yol açan mekânsal uçurumun artması toplumu ya da yönetimi kent mekânını bunu yumuşatacak yönde önlemler almaya zorlar, böylece toplumdaki sınıf yapısı hatta iktidar değişmemekle birlikte, verilen ödün sistemin sürdürülmesini sağlayabilir. Sanayi devriminin başlangıcında ani biçimde nüfusları artan büyük kentlerde giderek büyüyen işçi sınıfının içine düştüğü kötü koşullar buna bir örnek olabilir. McNeill, bu durumun Karl Marx’ın onca bolluğa karşı proleter kitlelerin, sorunun bir devrimle çözüleceği noktaya dek yoksullaşacakları yolundaki görüşüne temel olduğunu aktarır. (McNeill, 2004, 655) Fakat bu sürecin devamı, sistemin tepkisel etkiyi iki farklı biçimde gösterdiğini ortaya koyar. “...çeşitli toplumsal buluşlar¹⁶, sanayi toplumunun bu erken döneminin güçlüklerini ve çirkinliklerini denetlemeyi, biraz da düzeltmeyi sağladı... Sonuçta en ileri sanayi ülkelerinde, devrimci duygular azalma eğilimi gösterdi. Yalnızca sanayi akımının yayıldığı uç bölgelerde ve en göze çarpar biçimde, Çarlık bürokrasisinin sanayileşen bir toplumun gereksinimlerine yanıt vermede çok ağır davranan ve bu yoldaki istekleri hoş karşılamayan bir tepki gösterdiği Rusya’da canlı kaldı.” (McNeill, 2004, 656) bunun sonucu da 1917 Ekim devrimi ile ülkenin rejimin tümünden değişmiştir. Rusya’nın yaşadığı deneyim bu bağlamda ikinci tür olan artıran tepkisel etkiye daha yakın görünüyor. Bu tür tepkisel etkiye henüz kırılma noktasını görmemiş olsak da günümüz tüketim toplumunun sürekli büyümek zorunda olan ekonomik yapısı iyi bir örnektir. Örneğin tüketime yetersiz kalması, pazarların daralması ya da yeterince hızlı üretilememesinden ki pazarların da yapay gereksinimler ile üretilen bir öge haline geldiği söylenebilir, pazarın yetersizliğinden kaynaklanan kriz, yine “talebin

¹⁶ McNeill burada saydığı buluşlar arasında; Kent polisi, kanalizasyon şebekelerinin, parkların, hastanelerin, sağlık ve kaza sigortalarının, okulların, işçi sendikalarının, öksüz yurtlarının, düşkün evlerinin, tutukevleri bulunuyor. (McNeill, 2004, 656)

canlandırılması” ile aşılmaya çalışılır. Bu tam anlamı ile artıran tepkisel etkiye örnektir. Tüketimi teşvik eden ve bunun üzerine kurulmuş yapay çevre, büyümesi yavaşladığında tüm bu tüketim üzerinden biçimlenen ekonomisi durgunluğa girdiğinden, büyümeyi tekrar hızlandıracak önlemler alınmasına neden olur. 2008’de başlayan son küresel ekonomik krizde de en çok sözü edilenin “büyüme rakamları” olmasının sebebi de buna bağlanabilir. Oysa bu büyüme içinde insan-doğa ve insan-insan ilişkileri bağlamında birçok çelişkiyi de içerir ve körüklenmesi bu çelişkilerin de körüklenmesi anlamına gelir. Bu noktada planlamanın hangi tepkisel etki türü ile hareket ettiği, iş’i hangi yönde düzenlemeye çalıştığı önemlidir.

2.3.6 Üst ölçek yapay çevrenin tepkisel etkisi (SDE-1)

Üst ölçek yapay çevrenin tepkisel etkisi (SDE-1); Doğrudan bölge ölçeğindeki yapılı çevreden kaynaklanmayıp daha genel bir ölçekten kaynaklanmakla birlikte bölgede belirli bir etki yaratan tepkisel etkilerdir. İnceleme ölçeği bölge olmakla birlikte, toplum ya da yapay çevrenin ölçeğinin bazı durumlarda farklı ele alınabileceğine değindik. SDE-1’in kapsamına giren sistem dışı etkiler, bölgeye çoğunlukla dolaylı biçimde etki eden etkenlerdir. Dünya ölçeğinde tüm insan faaliyetleri sonucu meydana gelen bir yapılı çevre olduğu düşünülürse, bir bölge de kuşkusuz onun bir parçasıdır ve kendi ölçeğinin ötesindeki tepkisel etkilere maruz kalabilir.

2.3.7 Gereksinim (E-2)

Gereksinim (E-2); Yapay çevre, kendisinin yeniden üretimi ve bu çevrede yaşayan insanlar için tarih boyunca temel gereksinimlere ek olarak sürekli farklı gereksinimler yaratmıştır. Bu aynı zamanda doğayla olan ilişkide sürekli farklı kaynaklara başvurmaya bazen eskilerini terketmeye veya var olan kaynak kullanımlarının miktarlarını azaltıp çoğaltmaya neden olabilir. Özellikle tarım devrimi ve sanayi devriminin yarattığı iki temel kırılma noktasının, insan nüfusunu önceki sürece göre çok daha hızlı artırmanın yanısıra bu gereksinimleri sürekli çeşitlendirip artırdığı söylenebilir. Söz konusu gereksinim, yalnızca doğaya yönelik değildir. Kentlerin yaşadığı dönüşümler ya da arazinin kullanım biçimlerinin değişmesi gibi belirli üretimleri hatta tüketimleri gerçekleştirmek için yeni yapay çevrelerin üretilmesine eskinin tahrip edilmesine ya da yok edilmesine de neden olabilir. Bu durum, temel gereksinimlerin ötesine işaret ettiğinden kuşkusuz kökeni

yapay çevredir ve bölge ölçeğinden olabileceği gibi çoğu kez daha üst ölçeklerden kaynaklanır bu da “üst sistemden gelen yeni gereksinimler (SDE-2)”ye karşılık gelir.

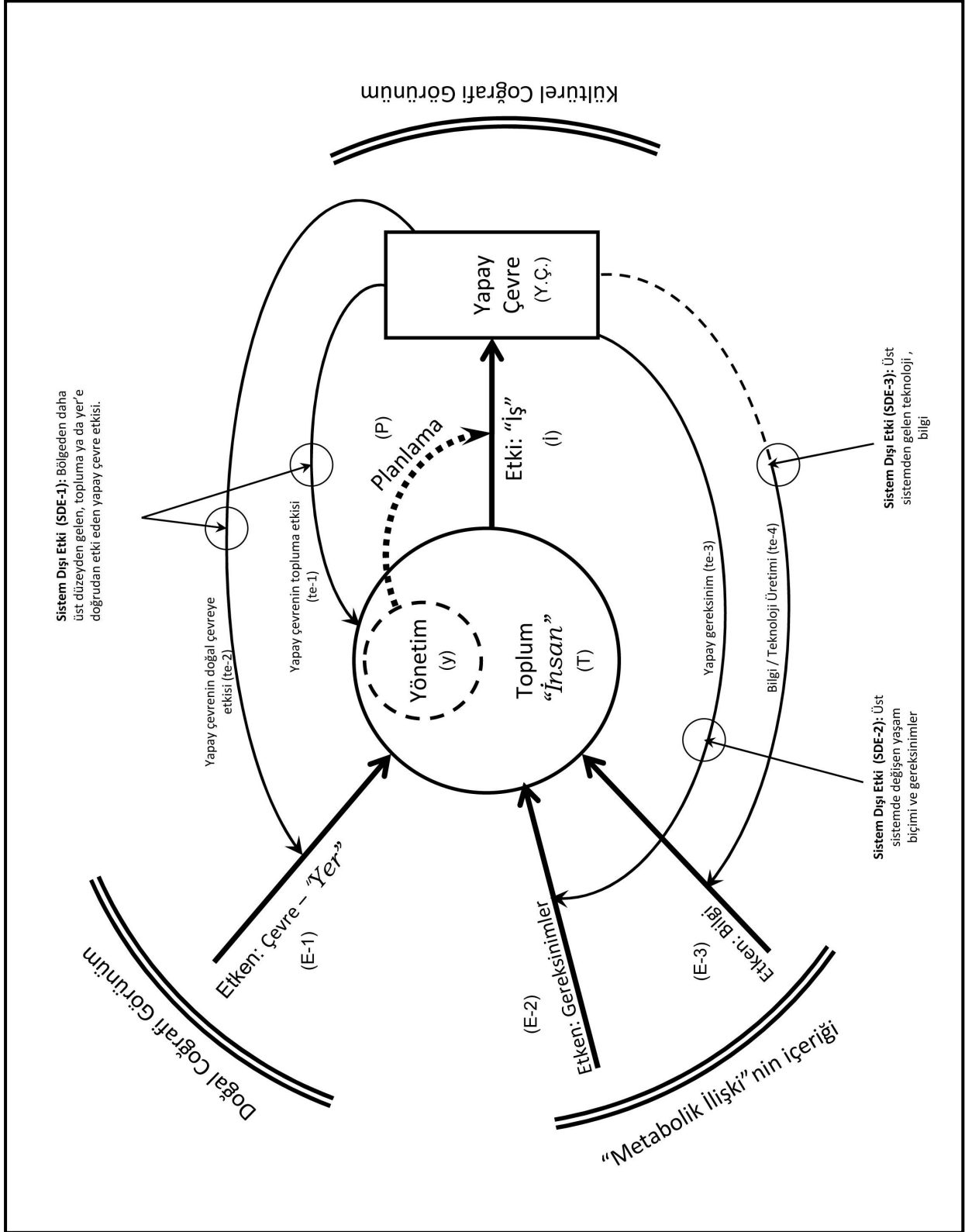
2.3.8 Bilgi (E-3)

Bilgi (E-3); daha önce de değinildiği gibi toplumun yaşamını sürdürmede kullandığı teknoloji de dahil olmak üzere her türlü bilgidir. Bu bilgi, yapay çevreden gelen bir tepkiye karşı toplumun sanayi devriminin yarattığı olumsuzluklardan kaynaklanan gerilimi bastırmak üzere “toplumsal buluşlar”ın üretilmesinde de kullanılabilir. Diğer yandan teknik başlı başına, kaynakların elde edilmesi, toplumun işleyişi, ekonomik faaliyetleri ve yapay çevrenin yaratılmasındaki biçim, toplum ve çevresi arasındaki metaboik ilişki üzerinde belirleyicidir.

2.3.9 Üst sistemden gelen yeni teknoloji/bilgi (SDE-3)

Söz konusu bilgi ve tekniğin günümüzde bölge ölçeğindeki üretimine örnek vermek oldukça zor, bu yüzden de bölge ölçeğinde teknoloji, geleneksel tekniklerin önemini yitirdiği günümüzde bu tepkisel etkinin bölge ölçeğindeki yapay çevre ile bağlantısını şemada kesikli çizgiler ile gösteriyoruz. Dolayısıyla üst ölçekten bölgeyi etkileyen bilgi ve tekniği “üst sistemden gelen yeni teknoloji/bilgi (SDE-3)” olarak tanımlıyoruz. Bununla birlikte daha önce bölgede var olan bir geleneksel teknik herhangi bir olguda bir rol üstleniyor ise bu, bölge ölçeğinde bir bilgidir.

Gereksinimler ve bilgi birlikte, toplum kümesinin çevresi ile olan “metabolik ilişki”nin içeriğinde belirleyicidir. Bilgi yeni yapay gereksinimler yaratırken, teknik de bunların elde edilme biçimini belirler.

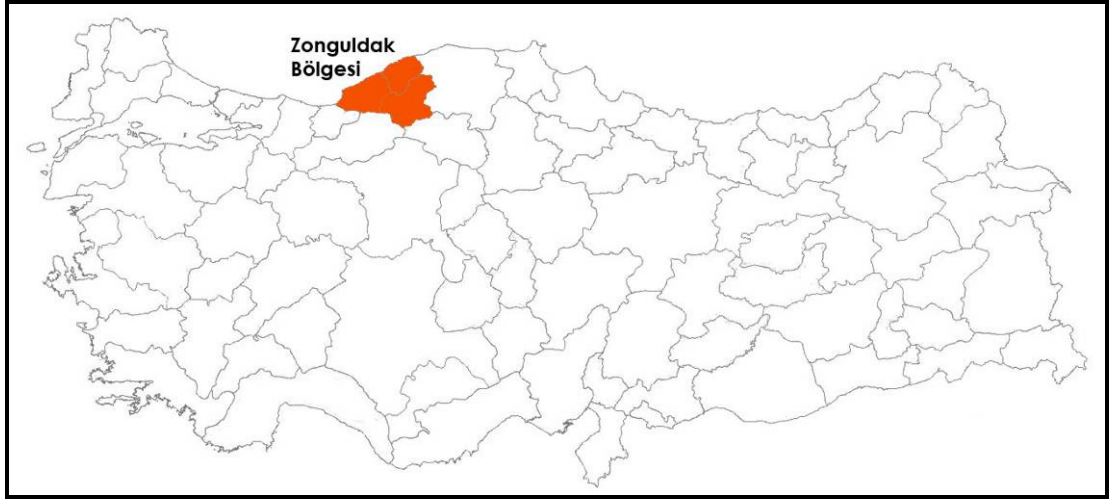
Şekil 4: Hipotez Şeması

3 Zonguldak Bölgesi'nin Konumu ve Doğal Koşulları

“Yer” (E-1) çalışmada temel aldığımız hipotez şemasında önemli bir yere sahip. Bu nedenle bu bölümde ele alınan bölgenin temel coğrafi özelliklerini kısaca ele alacağız. İleride bölgeyi belirli dönemlerde ele alırken, aşağıda değindiğimiz konum, topografya gibi temel coğrafi özelliklerden biri veya birkaçı hipotez şemasında belirli roller oynayacaktır. Bu nedenle bu bölümde bölgenin konumu ve doğal koşullarına kısaca değinilecek.

Bugünkü Zonguldak, Bartın, Karabük illerinden oluşan bölgenin yüzölçümü 8629 km²'dir ve alan bakımından Türkiye'nin yaklaşık %1'ini oluşturur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981). 1991 yılında Bartın'ın, 1995 yılında ise Karabük'ün il statüsü kazanmasından önce Zonguldak ili bu üç ili kapsamaktaydı, dolayısıyla eski Zonguldak ili çalışmada ele alınan bölgeyi oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada “Zonguldak Bölgesi”nden kasıt, bu üç ilin meydana getirdiği bölgedir. Buna göre söz konusu bölge, 41°00' ve 41°48' kuzey enlemleri ile 31°14' ve 33°09' doğu boylamları arasında, Batı Karadeniz Bölgesi içinde bulunmaktadır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981). Bölge, doğusunda Kastamonu, güneydoğusunda Çankırı, güneyinde Bolu, güneybatısında ise Düzce ili ile komşudur. Bölgenin kuzeyi ise Karadeniz ile çevrilidir.

Bölgede yeryüzü biçimlerinin çoğunluğunu dağlar oluşturmaktadır. İlin topografik yapısını kıyıya paralel uzanan ve karadan içeriye gidildikçe yüksekliği artan üç dağ sırası belirlemektedir. En kuzeydeki kıyıya en yakın dağ sırası yaklaşık 1000 m yüksekliğinde olup, parçalı biçimde uzanan dağlardan oluşur. Bölgenin batısında Akçakoca Dağları ile başlayan ikinci sıra, Bartın il merkezinin güneyinde Kırık Dağ ve Kumar Dağ ile sürer, en doğu ucunu ise Göktepe oluşturur. Bu sıranın yükseltisi batıdan doğuya artar. Üçüncü dağ sırası ise Bölgeyi Bolu ve Çankırı illerinden ayıran en güneydeki dağ sırasındır.

Harita 1: Zonguldak Bölgesi'nin Türkiye içindeki konumu

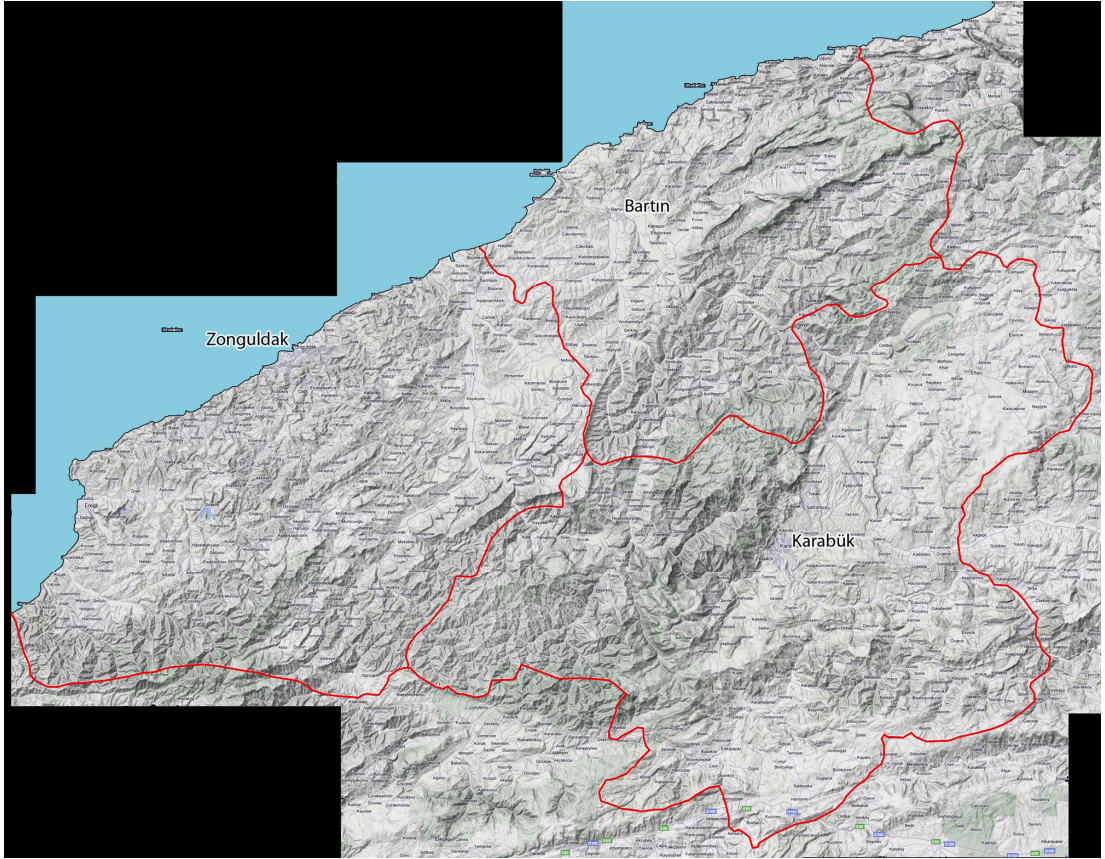
1964 tarihli Zonguldak Bölgesi Ön Planı'nda bölge, genel olarak dik eğimli ve yüksek dağlarla kaplı olarak nitelendirilmektedir. Buna göre bölgenin %67'si dağlık ve %20'den çok eğimlidir, geriye kalan %33'ün (yaklaşık 2850 km²) kentsel ve endüstriyel kullanıma elverişli olduğu belirtilmiştir. Endüstriyel yerleşmeye daha uygun olan %10 eğimli yerler ise Filyos, Ereğli, Bartın, Çaycuma, Karabük ve Safranbolu çevresindedir. Platolar dağların eteklerinde ve sıradağlar arasında uzanır. Bölgede büyük ova olmamakla birlikte akarsular tarafından taşınmış alüvyonlarla kaplı küçük düzlükler başlıca ovaları oluşturur. Bölgede çok sayıda küçük akarsu vardır. Bu akarsular bölgeyi sık bir vadi ağı ile parçalamıştır.

Bölgenin başlıca akarsuları, Filyos Çayı (Yeniceirmak), Bartın Çayı, Gülünçırmak, Alaplı Irmağı ve Üzülmez Deresi'dir. Bölgede bu akarsuların meydana getirdiği birçok vadi bulunmakla birlikte, bölge yüzölçümünün %15,3'ünü kaplayan az miktardaki ova ise genel olarak akarsuların denize döküldüğü kesimlerde kıyı boyunca yer yer daralıp genişleyen kıyı ovalarıdır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981)

Bölgenin topografik yapısından yola çıkarak, yukarıda değinilen üç dağ sırasının ve bunlarla birlikte akarsuların belirlediği düzlük ve vadilerin, bölgenin konum ve çevresel koşullarında belirleyici olduğu söylenebilir. Kıyıya paralel uzanan dağlardan, Bartın, Zonguldak illeri ile Karabük ili arasında yer alanlar Karabük'ü bölgenin kıyı kesiminden ayırmaktadır. 1964 tarihli Zonguldak Bölgesi Ön Planı analizlerine bakılarak sınır oluşturan bu bölgede nüfusun, dolayısıyla yerleşim deseninin de kesintiye uğradığı görülmektedir. Ayrıca topografik yapının kuzey-güney doğrultusunda ulaşımı belirli oranda zorlaştırarak geçirgenliği azalttığı

söylenbilir. Ulaşım ağı da bu doğrultuda biçimlendiğinden, Zonguldak'a Karabük'ten gelen demiryolu, kente güneyinden değil, Filyos Çayı Vadisi ile kıyıya ulaşarak, doğudan bağlanır. Bu üç dağ sırası tarafından belirlenen bölge içi diğer bir farklılık ise kıyı boyunca uzanan birinci dağ sırasının taş kömürü bakımından zenginliğidir, bu da kömürün çıkartılmasından başlayarak bölgenin biçimlenmesinde temel rolü oynamıştır.

Bölgedeki üç il arazi varlığı ve tarımsal üretim potansiyelleri açısından karşılaştırılacak olursa büyük farklılıklar görülmemektedir. Bölgede üretim miktarı olarak baskın iki tarla ürünü olan buğday ve mısır üretimi bakımından üç il karşılaştırıldığında, Tarım İl Müdürlüklerinin 2007 yılı verilerine göre Zonguldak'ta yaklaşık 48000 ton buğday, 37000 ton mısır; Bartın'da yaklaşık 42500 ton buğday, 31700 ton mısır; Karabük'te ise 36000 ton buğday ile yalnızca 1000 ton mısır üretimi yapılmıştır. Bu farklılaşma, yukarıda da değinilen Karabük ve bölgenin geri kalanı arasında hem topografik hem de iklimsel açıdan var olan iç-dış kesim ayrımına işaret etmektedir. Karabük'te mısırın yerini kısmen de olsa arpa üretimi alır.

Harita 2: Zonguldak Bölgesi fiziki haritası

4 Cumhuriyet Öncesi Dönemde Zonguldak Bölgesi

Bu bölümün amacı bölgenin Cumhuriyet öncesi tarihini aktarmak olmamakla birlikte, Cumhuriyet dönemi öncesi, belirli kırılma noktaları, bölgenin temel karakteristiği, farklı dönemlerde öne çıkan yönleri veya bu dönemler boyunca ortak bir belirleyici olmayı sürdüren yönleri göstermek amacı ile ele alınacaktır. Buradaki amaç kısaca, bölgenin Cumhuriyet dönemine gelene kadar biçimlenme sürecinde hangi etkenlerin öne çıktığı hakkında fikir edinmektir. Bu bölüm bir bakıma ayrıntılı olarak yönetim ve plan hiyerarşisi, bunların zaman içindeki yönetim eylemleri ve sonuçları ile birlikte kapsamlı bir biçimde ele alınacağı sonraki bölümlerden önce, Cumhuriyet öncesi dönemin arka planı olarak bölgenin geçmişini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda sonraki bölümlere göre daha geniş zaman aralığını daha dar bir kapsamda alan bu bölüm sonunda, ele alınan dönem sonraki dönemlerde de yapılacağı gibi hipotez şeması üzerinde değerlendirilecektir.

Bu doğrultuda söz konusu dönem iki ana başlık altında toplandı. Bunlardan birincisi ilk çağlardan başlayarak 19.yy'ın başında Zonguldak'ta kömür bulunmasına kadar olan dönem, ikincisi ise kömürün bulunmasından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan dönemdir. Bu ayrımın nedeni, bölgenin bu dönem boyunca geçirdiği en önemli kırılmanın kömürün keşfi olmasıdır. Öyle ki bu kırılmanın tüm Cumhuriyet dönemi için de belirleyici olduğu söylenebilir.

4.1 19.yy'a kadar Zonguldak Bölgesi

“Zonguldak Bölgesi'nin Konumu ve Doğal Koşulları” başlığı altındaki bölümde de vurgulandığı gibi bölgede dağların kıyıya paralel uzanması iç ve dış kesimler arasında ayırıcı bir rol oynamaktadır. Ekonomik etkinliğin tarım, ticaret ve zanaattan oluştuğu sanayi öncesi dönem boyunca bu ayrım kıyının ticaret kolonileri ile gerek ekonomik gerekse yönetsel olarak iç kesimlerden farklılaşmasına neden olduğu görülür.

M.Ö. 1200'lerde yaşanan ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasına da neden olan Ege Kavimleri Göçü'nün ardından Anadolu'ya kuzeyden göçen halklardan başta Friglerin bölgenin güneyinde maden işleme ve el sanatlarını geliştirdikleri belirtilmektedir. M.Ö. 600'lerde Batı Anadolu içlerindeki Lidya Devleti'nin bölgeye

doğru genişlediği görülürken, kıyı bölgelerinde, yine Batı Anadolu kıyılarında yaşayan Megaralılar ve Boitoialılar koloniler kurmuşlardır. Bunlar Karadeniz'in kuzeyinden getirilen malların boşaltılabildiği küçük ticari iskelelerdir (emperionlar). Bunlar arasında, Tios (Filantros/Filyos), Sesamos (Amastris/Amasra) ve Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) önemli kolonilerdir. Buradan bölgenin kıyı kesiminin Karadeniz'in kuzeyi ve Anadolu arasındaki konumundan dolayı önemli bir ticari rol üstlendiği anlaşılmaktadır. M.Ö. 546'da Lidyalılar, Perslere yenik düşünce bölge bu sefer Pers hâkimiyetine girmiş fakat Persler yönetsel olarak iç kesim ve dış kesim arasında bir ayırım gözeterek kıyı kolonilerinin yönetimine görece daha az karışmışlardır. Bununla birlikte M.Ö. 5. yy'da Perslere karşı çıkan İyonya ayaklanmaları bu koloniler tarafından desteklenmiştir. M.Ö. 334'te Büyük İskender'in Anadolu'ya geçmesinden sonra başlayan dönemde de kıyı kolonileri ve iç kesimler arasında yönetsel ayrımlar sürmüş, bu dönem içerisinde kuzeyden gelen akınlara karşı kıyı kolonileri, iç kesimlere göre daha güçlü direnç göstermiştir. M.Ö. 74'te Roma egemenliğine giren ve Bitinya Vilayeti olarak yeniden örgütlenen bölgede, Karadeniz kıyısındaki kesimler Bitinya Pontus olarak ayrı bir yönetsel yapıya sahip olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7723).

Türklerin bölgeye girişı 1084'te Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın komutanlarından Emir Karatekin'in önce Ulus, Bartın, Devrek topraklarını sonra da kıyı bölgelerini ele geçirmesi ile gerçekleşir. 1086'da ise Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklu Devleti arasındaki çekişmeler sırasında Emir Karatekin bölgeden geri çekilmiş ve Bizanslılar'a teslim etmiştir. 1200'lerde 4. Haçlı seferi sonucu Bizans hanedanlarının İznik ve Trabzon'da ayrı ayrı devletler kurmasından sonra bölge, batıdan Bizanslılar, güneyden Türkler ve Doğu Karadeniz'den Pontoslular arasında zaman zaman el değiştirmiştir. Bu dönemde kıyı bölgelerinde yaşanan Bizans-Pontos çekişmesi'nin bu bölgelere zarar vermesi ve buradaki ticaret etkinliğini kesintiye uğratmasının Anadolu'da ticareti olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. 1205'te Pontus İmparatoru David Laskaris'in kıyı boyunca ilerleyerek Ereğli'yi alması, bölgede çatışmaların artması Sivas'ta kervanların birikmesine neden olmuş, durumdan etkilenen Türkler, Pontus İmparatoruna karşı Bizans ile işbirliği yapmışlardır (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7725). Bu durum, bölgedeki kıyı kesimlerinin ticaret işlevinin Anadolu için önemini göstermektedir.

1261'de İstanbul'daki Latin İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Bizans eski başkentine kavuşur bu dönemde İmparator devletin iç karışıklıklarında aldığı yardımlara karşılık olarak Amasra kale ve iskelesini Cenevizlilere kiralar burada bazı ayrıcalıklar elde eden Cenevizliler Kefeyi de (Kuzey Karadeniz) ele geçirerek Karadeniz'de ticaret tekeli ele geçirirler.

13. yy sonlarına doğru, iç kesimlerde Türklerin egemen olması, iskelelerde ise Ceneviz egemenliği ile bölgede Bizans egemenliği son bulmuştur. 1308-1335 yıllarında gerçekleşen Moğolların Anadolu'yu istilası sırasında da Cenevizlilerin kıyıda ticari etkinlikleri sürmüştür. Kıyı ticaretindeki Venedik-Ceneviz rekabetinde Bizans, Venediklileri; Osmanlı ise Cenevizlileri desteklemiştir. 1385'te Cenevizliler Ereğli'yi Osmanlılara satmışlardır. 1387'de iki devlet arasında yapılan anlaşma ile Cenevizliler'e Osmanlı kıyılarında serbest ticaret yapabilme hakkı tanınmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7725).

1300'lerin sonunda bölge Osmanlı yönetimine geçmiştir. Cenevizliler bu dönemde kıyı bölgelerindeki etkinliklerini, özellikle Kuzey Karadeniz ile İç Anadolu arasında bir üs olarak kullanılan Amasra'da olabildiğince sürdürmeye çalışmışlardır. Cenevizli tüccarlar Kefe ve Suğdak'tan aldıkları tutsakları Amasra'ya getirerek burada Türk tüccarlara satıyorlardı. Osmanlıların bölgedeki kıyıları ele geçirmekte acele etmemeleri Türk tüccarların buradaki ticari dolaşımdan büyük kazançlar sağlamalarına bağlanmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7725). Amasra ancak 1460'ta Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Mutlak Osmanlı egemenliğinin bölgeye etkisi, kıyı kesimlerde Ereğli ve Amasra bir gerileme dönemine girerken, Bartın ve Safranbolu'nun gelişmesidir. Bu dönemde Ereğli'de ilk çağdan kalma yapılar, malzemeleri 1425'te Boğaziçi'ne taşınarak Rumeli Hisarı'nın yapımında kullanılmış, kentte yine ilk çağdan kalma ve mermerden yapılmış liman da kumla dolarak işlevini yitirmiştir. (Tuğlacı, 1985, 117) Bölgede geniş tarım topraklarına sahip olan Safranbolu ve Bartın tarımsal merkezler olarak gelişirken, Ereğli ve Bartın'da yelkenli gemi yapıcılığının önem kazandığı bilinmektedir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7725) Elverişli tarımsal hinterlandı ile bölgede öne çıkan kentlerden olan Safranbolu 18.yy'a gelindiğinde Çarlık Rusyası ve diğer Avrupa ülkelerinde gelişen kapitalizmle birlikte artan hammadde gereksinimi doğrultusunda, kereste, deri, safran gibi ürünlerin üretilip ihracat da dahil olmak

üzere dağıtımında uzmanlaşmış bir merkez haline gelmiştir. (Ergun, Bağcı, Gülerman, 1976, 72)

4.2 19.yy'dan Cumhuriyet'in İlanına Kadar Zonguldak Bölgesi

19.yy, bölge için yerel olarak yüzyılın ortalarında başlayan kömür çıkarma etkinliği nedeniyle, daha geniş ölçekte ise Osmanlı'da 17. ve 18.yy'da süren değişimin ya da başka bir deyişle çöküş sürecinin doruğa ulaştığı son dönem olması açısından önem taşımaktadır.

16. yy'dan itibaren Avrupa'daki gelişmeler, buna karşılık Osmanlı'nın genişlemesinin durması, değişen ticaret yolları, daha sonra ortaya çıkan sanayi devriminin Batının üstünlüğünün kesinleşmesi gibi Dünya ölçeğindeki olgulara paralel olarak Osmanlı da ülke düzeyinde toplumsal bir çözülme yaşamıştır. Merkezi yönetimin zayıflaması, mahalli yönetimin etkisinin artması, Asya tipi üretimin ve özel mülkiyete izin vermeyen toprak rejiminin değişimi, ekonomide giderek hammadde ihracatına yönelme gibi olgular bu sürecin temel öğeleridir.¹⁷ Bozulan ekonomik ve yönetsel denge, bunun neden olduğu işsizliğin ve vergi yükünün artışı Celali isyanlarını doğurmuştur. Bu isyanlar genel olarak artık vergi toplayıcı haline gelen yerel otoriteye karşı halkın başkaldırması biçiminde olmaktadır. Bu çatışmalar doğrultusunda 17.yy başında "büyük kaçgun" gerçekleşmiş, özellikle ana yollara yakın köyler boşalmış, bunlar dağlık, ulaşılması zor kesimlere çekilmiştir. Bu sırada bölgesel merkez özelliği taşıyan kentlerin büyüdüğü bilinmektedir. Bir önceki bölümde de değinildiği gibi bu bağlamda bölgede Safranbolu öne çıkmaktadır. 19.yy'a girerken Osmanlı'nın son dönemine doğru mekân organizasyonunun değişimine ilişkin olarak İlhan Tekeli, 19.yy'a girerken geçmişte gerek bölge ölçeğinde gerekse bölgeler arası oldukça gelişmiş yapının çözüldüğünü, parçaların birbiriyle ilişkilerinin azaldığını, bir sonraki dönemde dışarıya ile kısmen bütünleşmeyi sağlayacak nüvelerin de sistem içinde belirmediğini ifade etmektedir. Bunlardan bazıları, batı ile ticaretin sefaretlere tarafından organizasyonu, batının dini kurumlarının eğitim kurumlarını organize etmesi ve verilen çeşitli kapütülasyonlardır.

¹⁷ Konu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: Ercan, Fuat, 2008 "Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme", Sosyal Araştırma Vakfı, İstanbul.

19.yy'da ise sanayileşen Avrupa'nın Pazar arayışı, 1740 kapütilyonlarının ardından 1838 İngiliz ticaret anlaşması ile imparatorluk tam olarak bir açık Pazar haline gelmiş, Osmanlı'nın belirli merkezlerde uzmanlaşan geleneksel üretim faaliyetleri de¹⁸ çökmüştür. 1850'den sonra batının ticaret sermayesinin yanında endüstri sermayesi de ülkeye girmiştir. Bunlar daha çok liman şehirlerinde hammaddeyi birinci aşamada değerlendiren tesislerdir. Bu dönemdeki yeni mekân organizasyonunun unsurları da işlevi üretimden ticaret, toplama ve dağıtım indirgenen Osmanlı kentleri, batı ile deniz bağlantısı kuran ve çoğunlukla yabancı sermaye tarafından geliştirilmiş liman şehirleri, bunların etki alanı olan ve pazar ve hammadde sağlayıcısı çevre ve iç kesimler olmuştur. Bu doğrultuda söz konusu liman kentlerinden kendi etki alanlarına yayılan ağaç biçimli bir ulaşım şeması oluşmuş, yabancılar tarafından yapılan demiryolu yatırımları da bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Bu durum doğal kaynakların da kontrolünü, artan yabancı sermaye etkinliğine bağlı olarak toprak rejiminin değişmesini gerektirdiğinden, 1858'deki arazi kanunnamesi ile toprak üzerinde özel mülkiyete izin verilmiştir. (Tekeli, 2008, 46)

4.2.1 Zonguldak Havzasında Kömürün Keşfi ve Cumhuriyet'in İlanına Kadar İşletilmesi

Zonguldak havzasında kömürün keşfinin rivayetlere bağlı olmakla birlikte, II.Mahmut'un¹⁹ “Memalik-i Şahane dahilinde siyah nesnenin taharrisi”²⁰ fermanından sonra, tersaneden terhis olarak köyüne dönen Uzun Mehmed'in 1822'de Ereğli'nin Kestaneci köyü yakınında ilk kömürü bulması ile başladığı ileri sürülmektedir.(Yurt Ansiklopedisi, 1981: 7729) Bu tarih bir başka kaynakta da 1829 olarak verilmektedir. (Yorulmaz, 1998, 292). İşletilmeye başlama tarihi ise yine tartışmalıdır; genel olarak kaynaklarda Hazine-i Hassa idaresi tarafından 1848 yılında üretime başlandığı bilgisi yer alsa da, bir araştırmaya göre “Ereğli Kömür Havzası'nda 5 Kasım 1842–30 Kasım 1845 tarihleri arasında yerli girişimci ve yerli sermayeyle oluşturulan bir Kumpanya eliyle üretim yapıldığı kesindir.” (Öğreten,

¹⁸ Örnek olarak Bursa'da ipek dokumacılığı.

¹⁹ II. Mahmut (1784-1839) (Saltanat; 1808-1839)

²⁰ Fermanın ismi farklı kaynaklarda küçük değişikliklerle aktarılmaktadır. Yukarıda Yurt Ansiklopedisi'nde aktarıldığı biçimiyle alınmıştır. Türkçeleştirilmiş hali “Memlekette siyah nesnenin aranması” biçimindedir.

2006, 135) Yine bu kaynağa göre bölgede kömürünün bulunduğu tarihlerde, İngiltere'den satın alınan ve yeni yaptırılan birkaç gemiden başka kömür sarfiyatı yoktur. Bu yüzden de ciddi biçimde üretime geçilmemiştir. Osmanlı devlet sanayi kuruluşlarının bölgedeki kömür üretimine paralel olarak kömür kullanımına geçtikleri, hatta kömür üretimi ile ilgili belirli gelişmeler kesinlik kazandıktan sonra kömür kullanan yeni fabrikaların kurulduğu görülmektedir. (Öğreten, 2006, 156) Bu bilgi, bölgede çıkarılmaya başlanan kömürün Osmanlı döneminde ülke genelinde kömüre gereksinim duyan bir takım sanayi tesislerinin kurulmasına olanak vermesi gibi bir ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir.²¹ Diğer taraftan az sayıdaki bu tesislerin kuruluşunda yalnızca ülkede taş kömürü üretiminin ortaya çıkması değil dönemin zorunlu gereksinimlerinin rolü olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Konu ile ilgili kaynaklarda genel olarak, Hazine-i Hassa²² idaresi ile havzada kömür üretimi 1848 yılında başladığı belirtilmektedir. Havza, donanmanın gereksinimini karşılamak üzere devlete 30.000 kuruş vergi vermek şartıyla Galatalı Yahudi sarrafların kurduğu kömür kumpanyasına kiraya verilmiştir. Havzaya John ve George Berkeley adlı İngiliz maden mühendislerinin gelmesi ile Kozlu ve Üzülmez bölgesinde ilk kuyular açılarak sahilde demiryolu döşeme çalışmaları yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Britanya, Fransız İmparatorluğu ve Sardinya Krallığı ile birlikte Rusya'ya karşı savaştığı ve 4 Ekim 1853'te başlayan Kırım Savaşı ile birlikte havza, müttefik donanmaların gereksinimini karşılamak üzere 1854-1855 yıllarında İngiliz yönetimine verilmiştir. Bu dönemde dekovil²³ hatları, yeni demiryolu hatları döşenmiş ve maden direkleri ile ilk ocaklar açılmıştır. (Ersoy ve Şengül, 2000, 53) Savaşın bittiği 1856 yılına kadar İngiltere havzayı kendi adına işletmiştir. Hazine-i Hassa, havzayı 1859'da Yorgakı Zafirapulos adlı kişiye kiraya

²¹ Bunlara verilen somut örneklerden biri Zeytinburnu Demir Fabrikası'dır; "Zeytinburnu Demir Fabrikasının inşası da bu tarihlerde devam etmektedir. İnşaatı devam eden Zeytinburnu Demir Fabrikasının varidat ve masraflarının ele alındığı değerlendirilmedi, fabrikanın mevcut kömür ve sair eşya bahası olarak 2.359 kese 189 kuruşluk sermaye-i mahsûbeden bahsedilmektedir (28 Şubat 1846) Ancak burada bahsedilen kömürün niteliği belirtilmemektedir. Fakat fabrikanın tesisiyle birlikte gündeme gelen gerekli demir cevheri ve kömürün temin edileceği kaynaklar gösterilirken demir cevherinin Büyük Ada'dan, taş kömürün Ereğli'den, meşe kömürünün Silivri ve havalisinden temin edileceği belirtilmiştir" (İlgürel, 1989, 161, akt. Öğreten, 2006, 154)

²² Hazine-i Hassa (Evkaf Nezareti), Osmanlı devletinde vakıf ve tesislerinin yönetimi ile görevli kuruluştur.

²³ Dekovil: Ray aralığı 60 santimetre ya da daha az olan, arabaları buhar, hayvan ya da insan gücüyle yürütülen, küçük demiryolu.

vermiş, bir yıl sonra da yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle sözleşme feshedilmiş ve havza tekrar bazı İngilizlerin yönetimine verilmiştir. (Yorulmaz, 1998, 292) Üretimin düşmesi üzerine 1861'de bu İngiliz şirketinin de sözleşmesi feshedilmiştir (Sarıkoçuncu, 1992, aktr. Yorulmaz, 1998, 292). 1865 yılında padişahın emriyle havzanın yönetimi “Ereğli Livası Kaymakamı ve Madeni Nazırı” adı ile Dilaver Paşa’ya verilmiştir. Yeni idare, 1867’de havzadaki çalışma ve işletme koşullarına bazı düzenlemeler getirmek amacıyla; “Ocakların idare tarzı, kömür teslim şekilleri, maden direği temin işleri, madenin yalnız işletme hakkının verilmesi, işçilerin çalışma koşulları gibi konular içeren 100 maddelik bir nizamname hazırlanmıştır. (Ersoy ve Şengül, 2000, 53) Havzadaki madenlerde bu dönemdeki çalışma koşullarının oldukça kötü olduğu bilinmektedir. Ahmet Naim’in²⁴ aktardığına göre “Hazine-i Hassa idaresi zamanında (1848-1865) Zonguldak köylüsü maden ocaklarında tıpkı müstemlekelerdeki (sömürgelerdeki) amelenin şerait-i hayatiyesi (hayat şartları) içinde, bir orta zaman ırgatı gibi çalışıyordu... Hastalanan veya bir maden kazasında yaralanan, sakatlanan amelenin tedavisi için sıhhi teşkilât vücuda getirilmemişti; amelenin en mütেকâsif (yoğun) bulunduğu maden mıntıklarında bile hekim mevcut değildi. Kazalarda ağır yaralanan amele, madencinin veya madeni işleten şirketlerin hamiyetlerine terk ediliyordu.” (Yeraltı Maden-İş, 1977, 52) Dilaver Paşa Nizamnamesi, bu koşullarda kaza tazminatı, 2 saati tatil olmak üzere 12 saatlik çalışma süresi, merkezlerde iç hastalıkları, madenlerde ise birer operatör doktor bulundurma zorunluluğu gibi düzenlemeler yapmıştır. Ahmet Naim’e göre yine bu nizamnameyle işçiye tanınan haklar, o tarihe kadar (1867) yarı-köle olarak nitelendirilebilecek köylüleri, yarı-proleter statüsüne yükseltiyordu çünkü nizamnamenin 21. maddesine göre yarı-köle köylü yılın altı ayını köyünde kullanacak, altı ay da ücret karşılığı madende çalışacaktı. (Yeraltı Maden-İş, 1977, 53) Havza’daki bu dönüşümlü çalışma biçimi sonraki dönemlerde de sürmüş, merkezin işgücü bakımından köylüler ile sürekli ilişki içinde olmasına neden olmuştur.

Daha önce değinilen ve Osmanlı İmparatorluğu’nu, Batının hammadde ihracatını karşılarken, işlenmiş ithal ürünler içinse açık bir pazar haline getiren 1838 İngiliz

²⁴Ahmet Naim Çıladır (1904-1967) Türk edebiyatında Zonguldak maden işçilerinin yaşamlarını öykülestiren ilk yazardır. Ahmet Naim, Zonguldak havzasının tarihini ilk kez kaleme alan yazar olarak da bilinmektedir.

Ticaret Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı ilk dış borçlanmasını da 1854'te İngilizler'le birlikte girdiği Kırım Savaşı sonrasında gerçekleştirmiştir. Bundan sonra devletin içine sürüklendiği borç sarmalı süreci sonucunda kısaca alacaklı ülkelerin borçlarını doğrudan vergi sistemine müdahale ederek toplayacak olan Düyun-u Umumiye'nin 1872'de kurulması ile devam etmiştir. Bu tarihler arasında, yabancılar, 1869'da yeni bir Maden Yönetmeliği'yle, maden işletmeciliğinde Osmanlı vatandaşlar ile aynı hakları elde etmişlerdir (Ökçün, 1969; akr. Yorulmaz, 1998, 292).

Zonguldak havzasındaki asıl kırılma ise daha sonra, 1882 yılında kömür üretiminin %40'ının ihracatına izin verilmesi ile gerçekleşmiştir. Bundan önce 1882'ye kadar işletmeci madenciler, çıkarılan maden kömürünün tümünü Donanma, Tersane, Tophane gibi devlet kurumlarına belirlenen fiyattan satmak zorundaydılar. (Yorulmaz, 1998, 284) Osmanlı'nın son dönemindeki tüm madencilik faaliyetinde en büyük yabancı sermaye payı Fransızlara aittir. Örneğin 1914 yılında bu alandaki yabancı sermayenin %80'i Fransızların, %14'ü İngilizlerin, %6'sı ise Almanlarındır. (Kepenek, Yentürk, 2005, 15) Zonguldak Havzası'nda da durum benzerdir, ihracat izniyle havzaya yabancı sermayenin ilgisi artmıştır. Bu doğrultuda en çok öne çıkan işletme, 1892'de kurulan Ereğli Şirket-i Osmaniyesi (Société d'Ueraclée) adındaki bir Fransız şirkettir. (Yorulmaz, 1998, 293) Bu şirket de havza Padişah vakfi olduğundan ve bundan dolayı yabancı yatırımlarına kapalı olduğundan Bahriye Mimarı Yanko Efendi aracılığı ile faaliyetlerini sürdürmüştür.

Şirket, Zonguldak'a bir mendirek yaptırmış böylece havzanın deniz ile bağlantısı güçlenmiştir, ayrıca kömür üretimi kapsamında kasabada atölye, lavuar²⁵ ve briket fırınları yapılmıştır. Artık bir kasaba olan Zonguldak bu dönemde idari kademelenmede hızla yükselerek 1899'da kaza merkezi olmuştur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7729) 1897'de yapılan bir sözleşme ile havzada demiryollarının işletmesi Ereğli Şirketi'ne verilmiştir. 1900'de çıkan fırtınada Zonguldak'taki iskelenin yıkılması ile mali açıdan sarsılan şirket, 1902'de 5.200 m uzunluğunda Gelik-Asma Havai Hattını hizmete açmıştır. Yine yatırımların arttığı bu dönem içerisinde 1885'te havzanın ilk kuyusu Kozlu'da Kurci şirketi mühendisi G. Ralli tarafından açılmış, Karamanyan Şirketi de Alacağzı'nda 131 numaralı ocakta

²⁵ Kömür yıkama tesisi

havzanın ilk varagelini²⁶ kurmuştur. Ereğli Şirketi bu dönemde havzadaki Ermeni Karamanya Kumpanyası, Gürcü Kumpanyası ve Saracazadeler Maden Kömür Şirketi (Ersoy ve Şengül, 2000, 53) ve diğer küçük işletmecilerden bir kısmının iflasına neden olup onların ocaklarını da satın alarak genişlemiştir. (Yorulmaz 1998, 293) 1907'de sermayesini artıran şirketin başına Conte Vitalis geçmiştir. Bundan sonra Ereğli Şirketi, bütün ocakları satın almak ve havzayı demiryoluyla Haydarpaşa'ya ve dolayısıyla Avrupa'ya bağlamak gibi çok büyük ve önemli projeler ortaya koysa da aslen Osmanlı'nın iç dinamikleri (1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı) ve dış ilişkilerindeki değişimle (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemde Osmanlı yönetiminde etkili olması ve dış ilişkilerde Almanya'ya yakınlık gösterilmesi) bu projeler yaşama geçirilememiş ancak şirket havzadaki baskın konumunu korumuştur. 1915 Bolu Bağımsız Sancağı Salnamesi'nde Zonguldak kasabasının 300m'lik bir rıhtıma sahip bir limanının olduğu bildirilmektedir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7730) Kısaca havzaya giren yabancı sermaye, bunların başında Ereğli Şirketi gelmek üzere, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'nın dış ilişkilerine, aldığı yenilgilere ve vermek zorunda kaldığı imtiyazlara göre yapı değiştirmiştir. Bu süreçte Alman, İtalyan, Belçika ve Rus sermayesi havzaya girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede öne çıkan olaylar, 1908'de Zonguldak'ta demiryolu işçilerinin bir grev gerçekleştirmeleri ve 1910'da yayınlanan Tezkere-i Samiye'dir. Cumhuriyet döneminde de geçerliliğini koruyan ve havza içindeki mekânsal gelişmeye de etkisi olan Tezkere-i Samiye ile miri toprakların imar ve ihya yoluyla özel mülkiyete geçmesi ve bina yapımı yasaklanarak ve tüm araziye devletin hüküm ve tasarrufu altına alarak havza kamulaştırılmıştır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7723)

Birinci Dünya Savaşı sırasında ise havzanın yönetimi, yöneticileri Almanlardan oluşan, "Harp Kömür Merkezi" adı altında bir komisyona devredilmiştir. (Yorulmaz 1998, 293) Savaş sonunda, savaştan önce bölgedeki kömür üretiminde en fazla sermayeye sahip olduğuna değindiğimiz Fransızlar Mart 1920'de Zonguldak'ı işgal etmişlerdir. Havza aynı yılın Haziran ayında işgalden kurtulmuş henüz Cumhuriyet ilan edilmeden 1921'de TBMM tarafından havzadaki çalışma koşullarını belirleyen "Ereğli Havzai Fahmiesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" adlı

²⁶ Eğimli olan ve katları birbirine bağlayan, yer çekiminden yararlanılarak dolu vagonları aşağıya, boş vagonları da yukarıya çekmeye yarayan, nakliyat yolu.

kanun çıkarılmıştır. Bununla Dilaver Paşa Nizamnamesi ile başlayan işçilerin çalışma koşullarını düzenleme çabaları bir adım daha ileri götürülmüştür. Çalışma saatleri açısından bakıldığında sürenin 10 saatten, 8 saate indirilmesi çalışma koşullarında bir iyileştirmeye gidildiğini gösterir.

Kurtuluş Savaşı sırasında Zonguldak Bölgesi'nden ulusal kuvvetlere ikmal faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Havzadan çıkarılan kömürlerle kömürlü taşıma araçlarının ikmali yapıldığı gibi yine bu kömürlerden Ruslara verilerek karşılık olarak benzin ve mazot sağlanmıştır Meclis'te 15.8.1920 tarihinde "Maden Kömürlerinden Alınacak İhracat Resmi Hakkında Kanun" kabul edilmiş, bu kanunla, İtilaf devletlerinin kömür havzasından istedikleri gibi yararlanmalarına olanak veren bütün mevzuat yürürlükten kaldırılmıştır. (Sankoyuncu, 1992, aktr. Yorulmaz, 1998, 294)

Sonuç olarak, 19.yy'ın ikinci yarısından sonra bölgeyi biçimlendiren en önemli etken kömür üretimidir. Bu üretim öncelikle kıyıdaki kömür havzası boyunca yerleşim desenini değiştirmiş, Zonguldak kentini ortaya çıkarmış yakın çevresinde, örneğin Çaycuma gibi yerleşimlerin de büyümesine neden olmuştur. Bununla birlikte bu durum bölgenin tarihsel merkezleri olan Safranbolu ve Bartın üzerinde öne çıkan önemli bir etki yaratmamış gibi görünüyor. 1892 gibi bu dönemin geç bir tarihinde Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne göre, Bartın'ın aşar gelirleri, Ereğli ve Safranbolu aşar gelirlerinin toplamına yakın olduğu bilgisi (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7728) bize kömür üretimi dışında kalan yerleşimlerin eski işlevlerini yürüttüğünü gösteriyor. Bunlar da ancak tarımsal ve ticari merkez olma işlevleridir. Yine yüzyılın sonlarında Zonguldak ve Ereğli çevresinde eğitim hizmetinin diğer merkezlere oranla gelişmediği bilinmektedir. Bu da kömür üretim faaliyetinin buralara belirli bir nüfus hareketi sağlasa bile o tarih için henüz kentsel özellikler kazandırmadığını gösteriyor. Bunda maden işçilerinin dönüşümlü çalışan köylülerden oluşmasının büyük etkisi olmalı. Bu çalışma biçimi kuşkusuz Zonguldak'ta kentli bir işçi sınıfının oluşumunu çok geciktirmiştir. Öyle ki Mimarlık Dergisi'nin 1977/1 sayısında yayımlanan bir sayısında bu tartışmanın halen sürdüğünü görmek mümkündür. Diğer yandan kömür üretiminin havza ve çevresinde, başta parçalı biçimde küçük santraller halinde ve işletmecilerin kendi gereksinimlerine yönelik başlattıkları elektrik üretimi olmak üzere (Z.İ.Ç.D.R. 2009) bir takım gelişmeleri havzaya getirdiği de doğrudur. Kömür

üretimini diğer ağır sanayi kolları ile ilişkilmesi ise asıl olarak Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.

4.3 Hipotez Şeması Üzerinden Cumhuriyet Öncesi Dönemin Değerlendirilmesi

Bu bölümde ele alınan dönemin, hipotez şeması üzerinden bir değerlendirilmesini yapacağız. Anlatımı kolaylaştırmak amacıyla hipotez şemasının dönemi ele alırken kullanılmayan kavramları, burada ortaya konan süreçten çıkarılarak, şemanın kendi öğeleri arasındaki ilişki biçimleri üzerinde değerlendirilecektir. Çalışmada her dönem için yapılacak bu değerlendirmeler ile hipotez şemasında ortaya koyduğumuz sistemin, gerçek bulgularla ne kadar örtüştüğünü ve bu sistemde hangi öğe ve ilişkilerin öne çıktığını saptamaya çalışacağız. Bu bölümde anlaşılabilirliği yitirmeden, temel olarak şemanın dilini kullanacağız. Süreçleri ortaya çıkaran temel “etken”lerin bunlara katılan “sistem dışı etki”lerin ve “toplum”un gösterdiği “etki”nin ya da yaptığı “iş”in, ortaya çıkan ve biçimlenen “yapay çevre”nin, bunun yarattığı “tepkisel etki”nin daha kolay izlenebilmesi için bu değerlendirmeyi bazı başlıklar altında toplayacağız.

4.3.1 “Yer”in Topografik ve Tarımsal Nitelikleri ile 19.yy’a Kadar Biçimlenişi (1 Numaralı Süreç)

1 Numaralı Süreç; Zonguldak Bölgesi’nin topografik olarak öne çıkan özelliğinin iç ve dış kesimler arasında bir ayrılık yarattığına değinmiştik. “Yer”e (E-1) ait bu doğal özellik, öncelikle toplumun bu doğrultuda bir yapay çevre, dolayısıyla da yerleşme deseni ve nüfus dağılımı meydana getirmesine neden olmuştur. Toplumun bu yapıyı çevreyi yaratırken yaptığı “iş” (İ), bu yerleşimlerin kıyı ve iç kesimlerde farklı işlevler yüklenmeleri ile sürmüştür. Kıyıdaki kentler ticaret işlevine yönelirken içeride tarımsal hinterlandları elverişli olan Bartın ve Safranbolu merkezleşmiştir. Ereğli görece bir kıyı ovasına sahip olması, Amasra’nın ise yine yakın çevresinde belirli miktarda tarıma elverişli araziye sahip olması ile bu iki kent de kıyıda öne çıkan merkezlerdir. Zonguldak ise bunlara sahip olmadığından kömür üretimi ortaya çıkana kadar yerleşime neredeyse hiç sahne olmamıştır. İlk ve Orta Çağ boyunca

belirgin olarak okunan bu farklılığı, yönetimlerin de çoğu kez ayrı olması izlemiştir. İç kısımlar, yine karadan bölgeye uzanan ve karasal olan yönetimlerin²⁷ (y) kontrolündeyken kıyıları ise ticaret kolonilerinin kontrolünde kalmıştır. Burada işlev ayrılığı gösteren “yapay çevre” (Y.Ç.), bir “tepkisel etki” (te-2) ile “yer”e (E-1) ya da bir başka deyişle konuma, ticaret yolları nedeniyle yine yapay, stratejik yeni bir anlam kazandırmıştır. Bu iki ayrı işlev, kıyıda yürütülen ticaretin iç kesimlere uzantıları bulunduğundan kıyıyı ve iç kesimleri kontrol eden yönetimler (y) arasındaki diplomatik ilişkilerde de belirleyici rol oynamış; Bu doğrultuda Osmanlı, Bizans ile gerektiğinde üçüncü bir yönetime (y) karşı (Pontus) ittifaka gitmiş, daha sonra kontrol, bölgede tümüyle kendisindeyken de koloniler için Cenevizlilere imtiyaz tanımıştır. Cenevizlilerin kıyıda ticareti 14.yy’da da sürdürmelerine çeşitli nedenlerle izin verilmiştir. Osmanlı bu imtiyaza son verdiğinde ise kıyı kesimleri gerilemiştir. Öte yandan işlev ayrılığında belirleyici olan ve bölge dışına uzanan ticaret yollarının “yer”e (E-1) kazandırdığı yeni anlam, bölge dışı özellikler taşıdığından bu “SDE-1”²⁸ türünde bir “sistem dışı etki”dir. Kısaca 1 Numaralı Süreç, kıyı ve iç kesimin doğal özellikleri nedeniyle farklılığının “yer” (Y.Ç) bakımından farklı gelişmelere sahip olmasını ve kıyı ve iç kesimde gerçekleştirilen farklı işlevlerin ya da “iş”lerin (İ) iç ve kıyı yerleşmelerine farklı konumsal özellikler yüklemesidir.

18. ve 19. yy’a gelindiğinde Batıda kapitalizmin gelişimi, yapay çevreyle ilgili dünya ölçeğinde bir olgu olarak²⁹ öncelikle Osmanlı’nın çözülme biçimini belirlemiş, örneğin toprak rejiminin değişmesinde ve merkezi otoritenin zayıflamasında önemli rol oynamıştır. Bu “sistem dışı etkinin”(SDE-1) Osmanlı genelindeki iki önemli etkisi, yabancıların yönetimle (y) çeşitli anlaşmalara giderek hammadde kaynakları üzerinde kontrol sağlamaya çalışmaları ve ülkede yeni pazarlar elde etme çabalarıdır. Yukarıda Safranbolu’nun bu dönemde yine konumu, dolayısıyla “yer”den kaynaklanan elverişli özellikleri ile geliştiğine değindik. Bu noktada basit bir örnek

²⁷ Burada kastedilen, örneğin Lidya Devleti ile Akdeniz, Ege ve Kara Deniz kıyıları boyunca ticaret kolonileri kuran Yunanlılar arasındaki farktır. Aynı durum Osmanlılar ile Cenevizliler için de geçerlidir. (Bkz. s:2)

²⁸ Sistem dışı etki (SDE1): Üst sistemde yapay çevrenin yarattığı, “toplum”a ya da “yer”e doğrudan etki eden “sistem dışı etki”. Üst bir ölçekten gelen yapısal çevre etkisi. Burada ticaret faaliyeti de bölge üstü ölçekte yapay çevrenin ögesi olarak alınmıştır.

²⁹ Burada da sanayileşme, kapitalizm ve sömürgecilik gibi olguların bir bölgeye etkisi; bunlar belirli merkezlerden yayılmakla birlikte küresel nitelik taşıdığından üst sistemden gelen, SDE1 türünde sistem dışı etki olarak alınmıştır.

de üst ölçekte yapay çevreden gelen “sistem dışı etkinin” yarattığı yeni gereksinimlerin örneğin ticari malların (SDE-2), “yer”in (E-1) belirli bir özelliğini öne çıkardığını, toplumun bu yeni “etken”e “iş” (İ) ile “yapay çevre”yi (Y.Ç.) değiştirerek, örneğin Safranbolu kentini fiziksel açıdan geliştirerek yanıt verdiğini görüyoruz.

Diğer bir örnekte ise Bartın’da “yer” (E-1), üst sistemin gereksinimlerini (E-2) (ulaşım için yelkenli gemi) karşılamaya uygun bir özellik sunduğu için (doğal liman), burada toplumun yaptığı “iş”in (İ) bir kısmını ve yapay çevreye (Y.Ç) sunduğu fiziksel katkıyı belirlemiş, burada yelkenli gemi yapımı gelenekselleşmiştir.

4.3.2 Yeni Bir Kaynak Olarak Kömür ve Bölgede “Metabolik İlişki”nin Değişimi (2 Numaralı Süreç)

2 Numaralı Süreç; Zonguldak Bölgesi’nde kömür üretimi ve onun bölgeye etkileri ise hipotez şemasında birçok ögenin katıldığı bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Burada başlangıç noktasını, üst ölçek yapay çevrenin, kömürü yakıt olarak kullanmaya başlaması olarak alabiliriz, bu da kömür kullanımının yoğunlaştığı sanayi devrimine işaret ediyor. Bu olgu, Batıdan ya da sanayi devrimini alırsak Manchester kentinden dünyaya yayılan ve kömür cevherinin bulunduğu “yer”lere yeni bir özellik katan bir sistem dışı etkidir (SDE-1). Zonguldak Bölgesi’nde henüz sanayileşme gerçekleşmeden, dolayısıyla bölge ölçeğindeki “metabolik ilişki” için böyle bir kaynak gerekmiyorken kömür üretimi başlamıştır. Bu yönüyle de kömüre bir kaynak olarak gereksinim ve kömür üretimiyle birlikte “yer” ile “toplum” arasında kurulan yeni bir tür ilişki, yine üst ölçekteki yapay çevreden gelen bir “yapay gereksinim” ile yani “sistem dışı etki” (SDE-2)³⁰ ile ortaya çıkmıştır. Kısaca Zonguldak Bölgesi ölçeğine dışarıdan gelen (SDE-1) ve (SDE-2) türü etkenlerden birincisi ile “yer” (E-1) kömür kaynağına sahip olması ile yeni bir önem kazanmış, ikincisi ile ise toplumun çevresi ile girdiği metabolik ilişki farklılığa uğramıştır. Bunlarla birlikte kömür yalnızca ülke dışına gönderilen bir kaynak olarak ortaya çıkmamıştır, İstanbul’daki elektrik santralinde, çelik fabrikalarında ve buharlı gemilerde kullanıldığı bilinmektedir, hatta 1882 tarihine kadar havzadaki kömür üretiminin ihracatına izin verilmemiştir. Yani hipotez şemasında Osmanlı

³⁰ Sistem dışı etki (SDE-2): Üst sistemde değişen yaşam biçimi ve gereksinimlerin, toplumun çevresi ile girdiği metabolik ilişkiye yansması.

İmparatorluğu ölçeğinde bir uyarılama yaptığımızda, üst sistemde ortaya çıkan yeni teknoloji (SDE-3)³¹ ve kaynak gereksiniminin (SDE-2) ülke ölçeğinde sisteme sistem dışı etki olarak; “gereksinim” ve “bilgi” olarak yeni etkenler (E-2 ve E-3) getirdiğini söyleyebiliriz.

Bundan sonra ise “kömür üretimi” olgusu ile ortaya çıkan bu yeni koşullarda toplumun gerçekleştirdiği “iş” (İ), bu “iş”e yönetimin (y) müdahaleleri ya da “iş”in yönetimi, yaratılan yeni “yapay çevre” (Y.Ç), bu yeni yapay çevrenin tepkisel etkileri bölgeyi biçimlendirmede başat rol oynamışlardır.

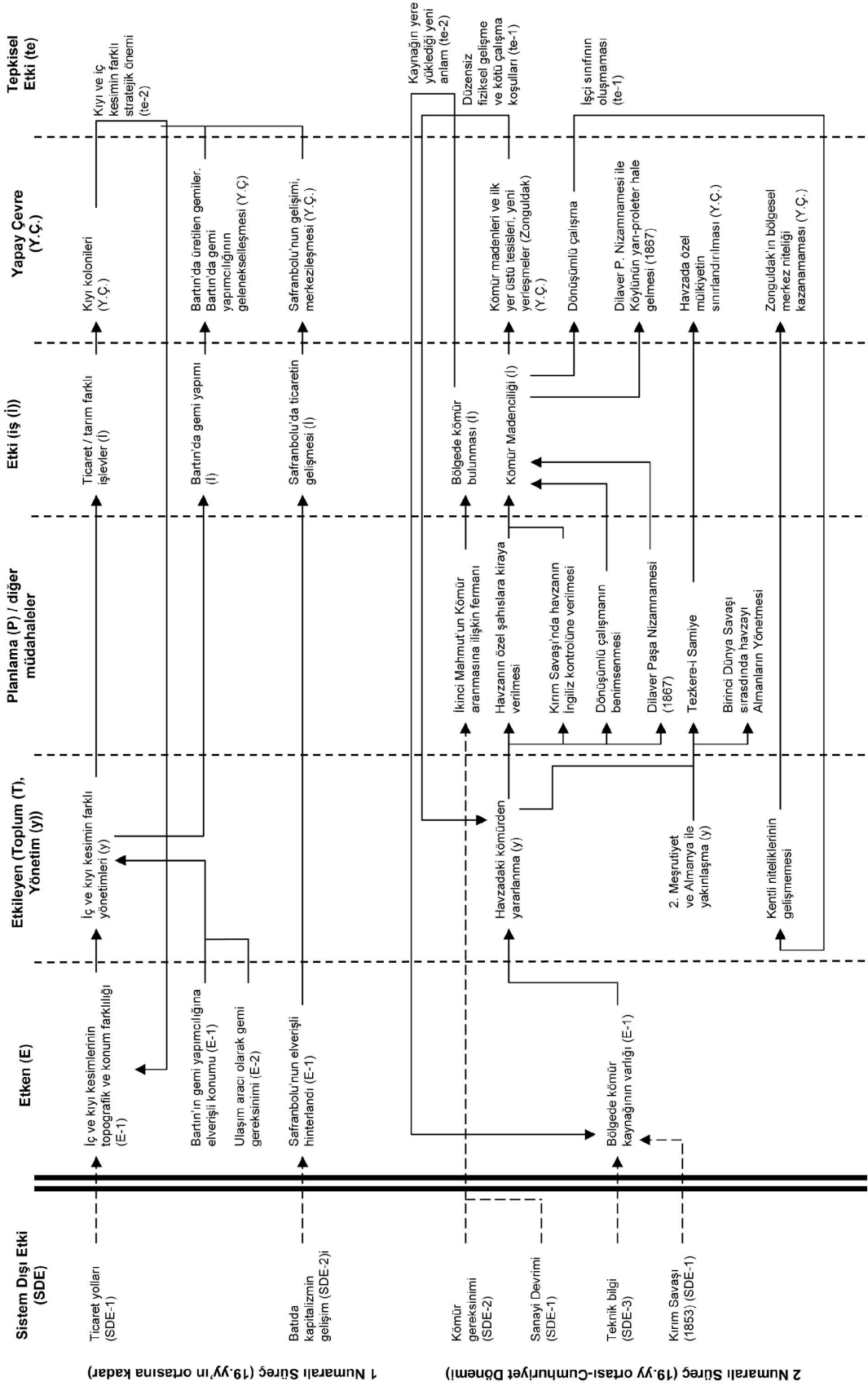
Burada ortaya çıkan yeni “iş” (İ), madencilik, en basit tanımı ile yerin kazılarak kömür çıkarılması, bu işi yapan nüfusun, Zonguldak Kömür Havzası’nda daha önce yerleşim bulunmayan yerlerde yerleşimler oluşturmaya başlamasına neden olmuştur. Bunlar Zonguldak kentini ve çevresindeki yerleşimleri ortaya çıkarmıştır. Kuşkusuz bu faaliyet, ek bir altyapıya gereksinim duyduğundan başta ulaşım olmak üzere, kömür madenlerine ek olarak, konut alanları, ulaşım altyapısı, kömürü işlemeye yarayacak lavuar tesisleri gibi öğelerle yapay çevreyi biçimlendirmeye başlamıştır. Daha önce değindiğimiz gibi burada kömür üretimi yapan şirketlerin kurduğu atölyeler, kıyıdaki iskeleler, varagel hatları, tümü de bölgede ortaya çıkan bu yeni “yapay çevre”nin öğeleridir. Kömür üretimi, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu koşullar nedeniyle özellikle de kömür ihracatının 1882’de serbest bırakılmasından sonra önemli ölçüde yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yeni faaliyet, havzaya, üst sistemden kömür üretimi, madencilik ile ilgili teknoloji ve bilginin de (SDE-3) girmesine neden olmuştur. Değişime uğradığını belirttiğimiz “metabolik ilişki”de bu yeni tekniklerin de rolü bulunmaktadır.

Diğer yandan kömür üretimi konusunda “yönetim” (y) tarafından yabancı sermayeye verilen imtiyazlar da dönemin dış ilişkilerine göre değişmiştir. Örneğin 1853’te başlayan Kırım Savaşı boyunca, havzanın yönetimi Osmanlı’nın müttefiki İngiltere’ye verilmiş, Birinci Dünya Savaşı boyunca da havzayı Almanya yönetmiştir. Genel olarak, Osmanlı’nın son döneminde hammadde kaynaklarının sömürgeci ülkeler tarafından kontrol edilme durumunun Zonguldak kömür havzası için de geçerli olduğu görülmektedir. Kömür üretimi ile ilgili önemli yatırımların da

³¹ Sistem dışı etki (SDE3): Üst sistemden gelen teknoloji ve bilginin, toplumun çevresi ile girdiği metabolik ilişkiye yansımaları.

bu dönemde yabancı sermaye tarafından yapıldığına değindik. Kısaca, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu, kömür üretimi odaklı olarak havzada iktidarın dolaylı olarak dış ülkelerin elinde olduğunu, en azından bölgenin biçimlenmesinde etkin olan yönetimin ülke ölçeğindeki yönetim (y) olmadığını söyleyebiliriz. Eğer Osmanlı söz konusu dönemde bir yarı sömürge ülke haline gelmemiş ve kaynaklarını kendi kontrolünde kullanan, buna ek olarak batıyı izleyerek sanayileşen bir ülke olsaydı bölgenin biçimlenmesinde ne gibi farklılıklar olacağını söylemek zordur. Bu tam bir karşılaştırma olmasa da görece farklı bir ekonomi yönetimi ve dış politika izlenen Cumhuriyet'in ilk yıllarında, havzanın gelişimindeki farklılıkların ortaya konması ile tartışmaya açılacak bir konudur.

Tablo 1: Cumhuriyet öncesi bölgenin biçimlenişi (1 ve 2 numaralı süreçler)

Osmanlı'nın 19.yy'ın ortasından Cumhuriyet'e kadar bölge üzerinde gerçekleştirdiği somut müdahaleler de 2 Numaralı Süreç içerisinde yönetimin (y) "iş"e (İ) müdahalesi bağlamında, birer "planlama" (P) faaliyeti olarak alınabilir. Bunların ilki, II. Mahmut tarafından 19.yy'ın başında, kömür aranmasına ilişkin çıkartılan fermanıdır. Bir sonraki düzenleme ise 1867 yılında çıkarılan ve havzadaki çalışma şartlarını düzenleyen Dilaver Paşa Nizamnamesi'dir. Bu düzenlemede madencilerin çalışma koşullarını iyileştirme çabaları öne çıkmakla birlikte bunun havzadaki kötü çalışma koşulları sonucu bir "tepkisel etki" (te-1) ile madencilerden gelen bir talepten kaynaklandığına ilişkin bir veri de bulunmamaktadır. Yani burada "yönetim" in (y) "iş"e (İ) yaptığı müdahalenin (P) ardında, yapay çevrenin (Y.Ç) topluma ve yönetime (T,y) etkisi bağlamında bir tepkisel etki (te-1) olduğuna dair açık bir gösterge yoktur. Bununla birlikte Ahmet Naim'in aktardıklarından, havzada söz konusu dönemdeki çalışma koşullarının son derece kötü olduğu bilinmektedir. Bir sonraki düzenleme ise 1910'da ilan edilen ve 20.yy'da da havzanın gelişiminde önemli etkisi olacak olan Tezkere-i Samiye ile havzada özel mülkiyetin sınırlandırılmasıdır. Bu düzenleme, 1908'de 2. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke yönetiminde etkili konuma gelmesi ve teoride milliyetçi politikalarla birlikte "milli iktisat" görüşünün benimsenmesine bağlanabilir. Bu düzenlemeyi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dış politikada Almanya'ya yakınlık göstermesi doğrultusunda aynı dönemde havzada etkin olduğunu bildiğimiz Fransız Ereğli Şirketi gibi işletmecilere karşı alınmış olumsuz bir tavır olarak değerlendirebiliriz. Son somut müdahale ise çalışma koşulları bakımından Dilaver Paşa Nizamnamesi'ni bir sonraki aşaması diyebileceğimiz, yine çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan 1921'de TBMM tarafından çıkarılan "Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" dur. Bu kanunun çıkarılması, Cumhuriyet'in ilanından önce olmakla birlikte onu ilan edecek meclis tarafından alınması nedeniyle Cumhuriyet dönemine ait bir düzenleme olarak da düşünülebilir. Asıl dikkat çekici olan, bu yeni yönetimin bu tür bir kanunu bu kadar öncelikli biçimde ele alması ve çıkarmasıdır. Diğer yandan her iki düzenlemeyi de yönetimin kendiliğinden işçileri düşünerek yaptığı bir düzenleme olarak görmek de çok doğru olmayacaktır. Bu noktada havzadaki verimliliği artırma kaygısı kuşkusuz

büyük rol oynamaktadır. Çünkü havzadaki “yapay çevre”ye işçilerin “tepkisel etki”si (te-1) olarak, 1908’deki demiryolu işçileri grevi haricinde bir hareket yoktur.

19.yy’da yönetimin (y) havza konusunda diğer bir önemli politikası ise dönüşümlü çalışmayı benimsemesidir. Yılın belirli bir süresinde madende çalışan işçiler belirli bir süre boyunca da köyünde kalmaktadır. Böylece madencilğin bu kadar yoğun ve neredeyse tek faaliyet olduğu havzada tam bir işçi sınıfı oluşmamıştır. Bu, yönetimin “iş” (İ) konusunda yaptığı bir düzenlemenin, “yapay çevre”yi (Y.Ç.) ki buradaki çalışma biçimi bunun bir ögesi sayılır, buradaki çalışanlara dolayısıyla topluma dönen bir “tepkisel etkisi” (te-1) olarak nitelendirilebilir.

5 . 1923-1960 Yılları Arasında Zonguldak Bölgesi

Çalışmanın bu bölümünde Zonguldak Bölgesi, Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1960 yılına kadar olan dönem içinde ele alınacak. Bu dönemin belirleyicisi olarak 1923, Cumhuriyet'in dolayısıyla yeni bir rejim ve ülkenin kuruluşunu; 1960 ise 27 Mayıs İhtilâli ve aynı yıl kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile planlamada yeni bir anlayışın ve kurumsal yapının ortaya çıktığı bir kırılma noktasını teşkil eder. Bu zaman aralığına, Türkiye ve Dünya açısından bakıldığında başlangıçtaki asıl belirleyicinin, Birinci Dünya Savaşı'nın tetiklediği bir devrim dalgası; sondaki asıl belirleyicininse İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya çapında kurulan yeni dengeler ya da yeni düzen olduğu söylenebilir.

Eric Hobsbawm, 20. yüzyılda savaş ve devrim arasındaki ilişkiye dikkat çeker. (Hobsbawm, 2006, 71) Bunun en belirgin örneklerinden ikisi, Birinci Dünya Savaşı'nın iki imparatorluğu, Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşe sürükleyip sonucunda rejimlerinin değişmesine neden olmasıdır. Bu durumu hipotez şemasına göre, toplumda (ülkede) onun yapısında köklü değişiklikler yapmaya yönelik bir ölçüde var olan tepkisel etkilerin, bir toplumu savaşa sokan birden çok sistem dışı etkinin (SDE-1) değiştirdiği koşullar altında etkili olma olanağı bulması olarak açıklayabiliriz. Savaşın da bir "iş" olduğunu göz önünde bulundurursak, kuşkusuz o da yapay çevrede yeni koşullar yaratacaktır. Bunun da en basit biçimde, rejimden hoşnutsuzluk ya da değişim isteği olarak kendini gösteren "yapay çevrenin topluma etki eden tepkisel etkisinin" niteliği ve gücünü değişikliğe uğratacağını söyleyebiliriz.

Birinci Dünya Savaşı sonunda kazananlar arasındaki paylaşımın konusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda paylaşımçılara (emperyalizme) karşı gösterilen direniş sırasında iktidarın değişmesi, bu yeni iktidarın yeni coğrafi sınırlar içerisinde yeni bir ülke ve yeni bir rejim kurması ile sonuçlanmıştır. Bu iktidarın tanımı ya da bir önceki ile farklılıkları doğrudan bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, başlayan yeni dönem, konumuz olan Zonguldak Bölgesi'nin biçimlenmesi bağlamında iktidar tarafından izlenen politika ve yapılan planlama çalışmaları ile ele alınacaktır. Böylece yeni rejimin ve iktidarlara, eylemleri ile tanımlanmış olacaktır. Buradaki iktidar değişiminin bir önemi de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Kurtuluş Savaşı deneyiminin bir sonraki dönemin politikalarına yaptığı etkilerdir. İlhan

Tekeli'ye göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında mekân organizasyonunda yapılan bilinçli değişikliklerde, yakın geçmişin deneyimi önemli bir rol oynamıştır. (Tekeli, 2009, 52) Bu konuyu ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı biçimde ele alacağız.

1923-1960 dönemi kendi içinde bazı alt dönemleri içermektedir. Bu çalışmadaki yaklaşımda, alt ölçeklerdeki planlamanın ardında ülke ölçeğindeki politikalar olduğu kabulünden yola çıkılması nedeniyle bu alt dönemler öncelikle izlenen ekonomi politikası ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Çalışmada bu dönemler; 1923-1930, 1930-1945, 1945-1960 olmak üzere üç parçaya ele alınmıştır. Yöntem olarak bu dönemler temel alınıp her birinde öncelikle izlenen ekonomi politikaları, bu politikaların oluşmasında belirleyici olan dünya ülke ve bölge ölçeğindeki iç ve dış etkenler ele alınmıştır. Bu çerçevede, her dönemdeki önemli müdahale ve planlama çalışmaları özellikle Zonguldak Bölgesi ile ilişkili olarak ele alınmış, bu müdahalelerin ne kadar etkili olduğu, kararların ya da önerilerin ise ne kadar gerçekleştirildiği ve tümünün bölgenin biçimlenmesinde nasıl bir rol oynadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle “yapılı çevredeki” değişim, bölgenin niteliğinden dolayı özellikle sanayi yatırımları ve nüfus değişimi bağlamında ele alınmıştır. Bunlardan sanayi, bölgedeki değişimin temelini oluşturan iş türünü temsil ederken, yerleşim merkezleri nüfusu ve kırsal-kent dengesindeki değişim ise toplumun iş çevresinde oluşturduğu yapılı çevrenin ya da sanayi tesisleri ile birlikte kent ağının değişiminin göstergesi olarak alınmıştır. Bölümün sonunda ise 1923-1960 döneminde Zonguldak Bölgesi'nin biçimlenmesine ilişkin elde edilen bulgular hipotez şeması üzerinden yorumlanacaktır.

5.1 1923-1960 Yılları Arasında Alt Dönemler

Yukarıda, ele alacağımız alt dönemlerin, 1923-1930, 1930-1945, 1945-1960 olmak üzere üç adet olduğuna değinmiştik. Bunlardan 1923-1930 yılları arasındaki görece kısa dönem, Cumhuriyet'in ilk 8 yılını kapsıyor. Bu dönemde izlenen ve kısmen Lozan anlaşması sınırlamalarından da etkilenen bir sonraki döneme göre liberal nitelikteki ekonomi politikasının temeli 1923'teki İzmir İktisat Kongresi ile atılmıştır. Sonrasında gelen 1930-1945 dönemi ise büyük buhran ve başka bir takım nedenlerle ekonomi politikasında devletçiliğe dönülerek önemli bir değişimin yaşandığı 1930 ile İkinci Dünya Savaşı bitiminde, Türkiye'de iktidar yapısı değişirken dünyada da yeni koşulların olduğu 1945 yılları arası alınmıştır. Bu

dönemde izlenen devletçilik politikası ilk sanayi planlarını da beraberinde getirmiştir dolayısıyla planlama pratiği açısından 1930'ların başı bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, bir önceki dönemin devletçi ekonomi politikalarından birçok farklılık gösteren, yeni kurulan dünya düzeninde edinilen konum doğrultusunda yaklaşık 15 yıldır izlenen politikaların krize uğraması ve 1960'ta ihtilal yolu ile iktidarın değişmesiyle sonlanır. Amacımız bu dönemlerde yapılan planların Zonguldak Bölgesi'ne etkilerini ortaya çıkarmak olmakla birlikte yalnızca 1930-1945 yılları arasında ülke çapında hazırlanan, sonrasında izlenen ve bölgeye de doğrudan etki eden klasik anlamda planlar bulunmaktadır. Bu nedenle diğer dönemler incelenirken daha çok yönetimin genel politikaları ele alınmıştır.

5.1.1 1923-1930 Dönemi

1923 Cumhuriyet'in kurulduğu tarih olarak önemli bir kırılma noktasıdır. Siyasi ve toplumsal alandaki, 1922'de Saltanatın kaldırılması ile başlayan "Atatürk Devrimleri" bu tarihten hemen sonra başlamıştır. Bununla birlikte Korkut Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi" adlı çalışmasında 1923-1929 döneminin ekonomi politikaları ve resmi ekonomik görüş bakımından 1908-1922 ile süreklilik gösterdiğini belirtmektedir. Başka bir deyişle Cumhuriyet'in ilk yedi yılında bir önceki "batılılaşma adımı" 2. Meşrutiyet döneminin ekonomi politikası izlenmiştir. Bu dönemin ekonomi politikasını somutlaştıran da 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresidir. Diğer yandan demiryollarının millileştirilmesi ve devletçilik politikasına geçilecek olan 1930'dan önce bu dönemden başlayarak demiryoluna öncelik verilmiştir. Burada, dönemin genel ekonomik politikasını, bunun Zonguldak Bölgesi özelindeki yansımalarını ve bölgenin kırsal niteliğinden ayrılan işlevi kömür üretiminde sermayenin durumunu, işgücünün durumunu ve bu faaliyetin mekânsal ilişkilerini ele alacağız.

5.1.1.1 1923-1930 Dönemin Genel Ekonomi Politikası

Buna göre, 1908-1922 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının ekonomik görüşü olan "Milli İktisat" okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeci yönelimleri bu dönemde Lozan Antlaşması ile gümrük politikasına konan engeller yüzünden arka plana düşmekle birlikte bu politikanın devlet desteği ile bir yerli ve milli burjuvazi yaratılmasını kalkınma ve modernleşmenin temel aracı olarak görme yaklaşımı benimsenmiştir. (Boratav, 2009, 39, 40) Dönemin başında

gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923) bir bakıma dönemin temel politikasının da öncüsüdür. Kongreye katılımcılar, ticaret, işçi, sanayici ve çiftçi gruplarını oluşturan delegeler katılmıştır. Bunlardan ticaret gerçekten örgütlü biçimde tüccarları temsil ederken, “işçi” ve “sanayici” üyeler daha çok yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlenmiştir. Kongrenin asıl işlevi ise Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin bu bağları kurmasını sağlamaktır. (Boratav, 2009, 45) Ayrıca henüz Lozan görüşmeleri sürerken yapılan kongre, yeni rejimde sermayenin içerdeki faaliyet koşullarını ortaya koyma amacı taşıdığı gibi yabancı sermayeye de belirgin koşullar sunarak güvence verme amacı da taşımaktadır. (Kepenek, Yentürk, 2005, 34) Kısaca kongrede belirlenen politika, yerel sermayenin ve belirli koşullarda yabancı sermayenin teşvik edilmesini benimsemekle birlikte, ekonomik hayatın denetiminin “milli unsurlara” (bu Osmanlıdaki azınlık burjuvaya tepki olarak, yerli burjuvaya karşılık gelmektedir) geçmesi yeni filizlenen üretimi de desteklemek için korumacılık önlemlerine dayanmaktadır. Kongrede tüccar ve büyük toprak sahipleri sürükleyici olmuştur. (Boratav, 2009, 46) Lozan anlaşması hükümleri dolayısıyla korumacılığı ilişkin politika uygulanamayacaktır. Cumhuriyet’in ilk yılları ile anılan devletçilik politikası ise 1929’a kadar geride devlet müdahalesine ilişkin tartışmalar dışında gündeme gelmemiş resmi bir politika niteliği kazanmamıştır. 1923–1930 döneminin kalkınma politikası çeşitli kurumsal modernleşme adımları ile birlikte sermayeyi teşvik etmeye dayanmaktadır. (Boratav, 2006, 84, 85)

Dönemin ekonomik politikasını bu genel özellikleri çerçevesinde, İzmir İktisat Kongresi’ndeki çiftçi grubunun da isteğine uygun biçimde bütün rejisi millileştirilmiştir. Mekânsal açıdan en önemli değişiklik ise dönemin şimdiye dek saydığımız politikaları dışında kalmakla birlikte demiryollarının millileştirilmesidir. Bu yaklaşım da 1922-1923 yılları arasında Amerikan Chester grubu ile imtiyazlı bir demiryolu yatırım anlaşmasının sonuçsuz kalmasından sonra benimsenmiştir. İlhan Tekeli’ye göre, Cumhuriyet döneminde demiryollarında, bir önceki dönemde değindiğimiz liman kentlerinden hammaddenin yurtdışına iletilmesi amaçlı ağaç biçiminden; yurt içine dönük ve yeni başkent merkez olduğu bir ağ biçimine geçilmesi başta olmak üzere izlenen mekân organizasyonu politikaları, Osmanlı’nın yarı sömürge konumunda olduğu dış ilişkilerine bir tepki niteliği taşımakta ve Birinci

Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince mekân organizasyonu ve ulaşımda görülen sorunlardan edinilen deneyime dayanmaktadır. (Tekeli, 2008, 52)

5.1.1.2 1923-1930 Döneminde Zonguldak Bölgesi'nde Yapay Çevrenin Gelişimi

1923-1930 dönemi, sanayi yatırımları açısından özel sermayeyi teşvike dayalı politikanın başarısız olduğu bir dönemdir. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminin Zonguldak Bölgesi'ne kömür üretimine ek olarak sanayi yatırımları ile getirdiği büyük çaplı değişimin henüz bu dönemde başlamadığı görülmektedir. Dönemin öne çıkan yatırımı demiryolları da bu dönemde Zonguldak Bölgesi'ne ulaşmamıştır.

Bu dönemde kömür havzasına devlet de işletmeci olarak girmekle birlikte (Ersoy ve Şengül, 2000, 54) özel sektör işletmeciliği sürmüştür. Dolayısıyla bir sonraki dönemde devletleştirilecek olan ve Osmanlı döneminde de havzanın baskın işletmecisi olan Fransız sermayeli Ereğli Şirketi de faaliyetini sürdürmüştür. 1923-1930 döneminin ekonomik açıdan öne çıkan olgularından biri de kurtuluş savaşı sırasında sivrilen siyasi kadronun bir kısmı ile sermaye çevrelerinin birlikte hareket ederek işletmecilik yapmasıdır. Bunun başlıca kurumsal mekanizmalarından biri de İş Bankası'dır. Siyasi çevreden, “özel statülü resmi görünüşlü” bu bankanın yöneticiliğine geçen çevrelere İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'affaires'den esinlenerek çıkarıcı anlamında “aferistler” adı verilmiştir. Bu çevre, bir sonraki devletçi dönemde daha etkin rol oynayacaktır. İçlerinde İş Bankası'nın kurucularından ve ileride Demokrat Parti'nin de kurucularından olacak, Celal Bayar'ın da bulunduğu “aferistler”; 1946 Savaş Sonrası Kalkınma Planı'nı (rafa kaldırılan) da hazırlayacak olan Kadro³² hareketine dâhil Şevket Süreyya tarafından Çankaya adlı kitabında “İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur...” sözleriyle eleştirilmektedir. (Boratav, 2009, 41) Kadir Tuncer'in aktardığı 1923 yılında kurulan ve İngiliz sermayeli olan “Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi”nin gazetelere verdiği ilanda, “Şirketimizin kurucuları içerisinde 115 değil, daha fazla mebus bulunmaktadır. Fakat hepsi de şirketlerden ürkmüş olan halkımıza

³² Aferizm (çıkarıcılık), yine Kadro hareketine dahil Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1934 tarihli “Ankara” adlı romanında, Milli Mücadele'de edindiği nüfuzla, ekonomik yaşamda savaş dönemindeki yaşamına karşıt bir yön izleyen işletmeciliğe ve yabancı yatırımcıların komisyonculuğa soyunan emekli Miralay Hakkı Bey'de kişileştirilmiştir.

rehberlik edebilmek gayesi ile iştiraki kabul etmişlerdir... Hissedarlarımızın büyük bir kısmı kahraman ordumuzun binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylarından ibarettir.” denilmektedir. (Tuncer, 1998, 55, 56) Yine aynı kaynağa göre bu girişim başlangıç aşamasındayken İngiliz sermayesinin kendi çıkarları ile çeliştiği gerekçesiyle A.B.D. tarafından engellenmiştir. 1926’da ise Zonguldak Bölgesi’nde kurduğu şirketlerle Türkiye İş Bankası faaliyete geçmiştir. (Enver, 1941, akt. Yorulmaz, 1998, 294).

Yapılı çevredeki değişimler bu dönemde çok keskin olmamakla birlikte bir sonraki dönemdeki yoğun yatırımların öncüsü olarak 4 milyon kilowatt-saat (kWh) elektrik üretimi ile Taşkömürü Havzanın ilk ve Türkiye'nin ikinci termik elektrik santrali, 1924 yılında Kozlu'da, Türk Kömür Madenleri A.Ş. adlı İtalyan şirketi tarafından, maden ocaklarının enerji gereksinimini karşılamak amacıyla kurulmuştur. İtalyanlar tarafından, kurulan santralin ardından aynı amaçla, İş Bankası madencilik kuruluşu olan Kömüriş'in (Fransız sermayeli Ereğli Şirketi ortaklığı ile) İncirharmanı Ocaklarında 1928'de Kömüriş Termik Santrali kurulmuştur. Her iki santral ile Tablo-1’de özellikleri belirtilen öteki birkaç küçük kapasiteli santral, Çatalağzı Termik Santrali'nin üretime geçtiği 1948 yılına kadar Zonguldak çevresi ile maden ocaklarının elektrik, gereksinimini karşılamıştır. (ZİÇDR 2009, 5) Daha sonra bölgenin yapay çevresine büyük etkide bulunacak olan demir çelik sanayisine ilişkin olarak da bu sanayinin temelini oluşturacak olan, 26 Mart 1926 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan “Demir Sanayiinin Tesisine Dair 786 Sayılı Kanun” kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra yabancı heyetlere çeşitli incelemeler yaptırılmış olsa da bunlar sonuca ulaşmamış; 1928 yılı başlarında Erkan-ı Harbiye’de bir toplantı yapılarak demir çelik sanayisinin durumu yeniden incelenmiş ise de bütçeye ödenek konmadığından demir çelik sanayinin kurulması yine sonuçlanmamıştır. (www.tdci.gov.tr)

SAHİBİ	YERİ	YILLIK ÜRETİM	YAPIM YILI
Ereğli Şirketi	Gelik	1.500.700	1929
Türkiş	Üzülmöz	23.760	1925
Süleyman Sırrı	Acılık(Ontemmuz)	797.871	1928
Kömürüş	Kozlu(İncirharmanı)	15.201.239	1924
Türk Kömür Madenleri A.Ş.	Kozlu/Domuzini	174.072.650	1929
İsmail Ergener(Kasaptarla ve Gürgen Ocakları)	Kasaptarla	183.510	1933
Türk Kömür Madenleri AŞ	Kandilli	2.524.633	1929
Hayri Arapoğlu	Çamlı	133.323	
Kireçlik Kömür Madenleri Türk A.Ş.	Kireçlik		1938
Ali Fırat ve Ortağı	İnağzı	96.600	1936
TOPLAM		24.534.316	

Tablo 2: 20.yy'ın başında Zonguldak'ta kömür madenlerini elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan santraller (Kaynak: ZİÇDR 2009, 6)

Resim 1: Havzanın ilk Santrali (Kaynak: ZİÇDR 2009, 7)

Bölgedeki o dönem için yoğun sayılabilecek işçi varlığı nedeniyle, Cumhuriyet'in bu ilk yıllarındaki işçilerin çalışma koşullarına ilişkin düzenlemeler de bölge açısından önem taşımaktadır. 1921'de TBMM tarafından havzadaki çalışma koşullarını belirleyen "Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" adlı bir kanun çıkarıldığına değinmiştik. Bu kanun o tarihe kadar Zonguldak çevresine ek olarak Trabzon'u da kapsayan kırsal bölgedeki köylülerin madende çalışma zorunluluğunu kaldıran ve 8 saatlik günlük çalışma getiren hatta madenciye grev hakkı tanıyan belirli iyileştirmeleri içermekle birlikte, uygulamayı denetleyecek

mekanizmaların eksikliği nedeni ile etkin olmamıştır. (Tuncer, 1998, 51) Bu kanunun kabulünden sonra gerçekleşen grevlere 12.000 işçi katılmıştır. 1922’de Gelik’te, (Tuncer, 1998, 63, 64) 1923’te Asma ocağında çalışan işçiler yevmiye ve ceza sorunları ile ilgili greve katılmışlardır. Ardından Demiryolu işçileri daha sonra yeniden maden işçileri greve çıkmışlar bunlardan birincisi anlaşma ile sonlanırken ikincisi anlaşmaya varılmadan durdurulmuştur. 1924 Anayasası’na dayanarak havzada kurulmaya başlanan işçi örgütlenmeleri 1925’teki Takrir-i Sükun Yasası ile politik örgütlenme ve grevlerin yasaklanması bu örgütlenme hareketlerinin kesilmesine neden olmuştur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7791)

5.1.2 1930-1945 Dönemi

“Yeni, Cumhuriyet’in uyguladığı ‘liberal’ ekonomi tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, Cumhuriyet idaresi 1930’lardan itibaren devletçi yanı ağır basan bir deneye girişmiş ve bunu savaş yıllarına kadar sürdürmüştür.” (Cem, 1989, 287)

İsmail Cem’in de ifade ettiği gibi, 1930-1945 döneminin önemi devletçi ekonomi politikalarına yönelmesi ve bu doğrultuda dönem içinde özellikle sanayi alanında gerçekleştirilen ilerlemeye dayanıyor. Bizim konumuz açısından önemi ise devletçi bir program içerisinde yer alan sanayi yatırımlarının ülke ölçeğinde ilk plan uygulamalarını da beraberinde getirmiş olması. Bu dönem aynı zamanda izleri bu güne dek uzanan kamu işletmeciliğinin de yoğun biçimde kurumsallaştığı yıllar olma niteliğini taşıyor.

1930’daki politika değişiminin nedenleri iç ve dış olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan birincisini ülke ölçeğinde yapay çevrenin tepkisel etkisi, ikincisini ise sistem dışı etki olarak düşünebiliriz bunun detaylarını bölüm sonunda, dönemi hipotez şemasına uyarladığımız kısımda ele alacağız.

Politika değişimine neden olan iç etkenler temel olarak 1923-1930 dönemindeki başarısızlığa dayanmaktadır. Bu dönemde genel olarak temel sektörlerde üretim ve gelirler düşmektedir. İzmir İktisat Kongresinde Atatürk’ün de dile getirdiği üzere ekonomik bağımsızlık için elzem sayılan sanayi alanında, en temel sanayi tüketim mallarının yerli üretimi dahi sağlanamamıştır. Ayrıca 1929’da başlayan büyük bunalım, dışsattım yapılan ülkelerdeki ekonomik güçlükler nedeniyle dışsattımı tıkamıştır. Zaten dünyada ekonomik bunalım ile birlikte genel bir fiyat düşüşü gerçekleştiğinden Türkiye’de de bunlara bağlı olarak döviz kıtlığı baş göstermiştir.

Ekonomi politikalarının iktidar da yarattığı hoşnutsuzluğa ek olarak 1930'daki Serbest Fırka denemesi de halktaki hoşnutsuzluğun bir göstergesi sayılabilir. (Kepenek, Yentürk, 2005, 63)

Temel dış etken ise 29 Ekim 1929 günü Wall Street Borsası'nın ani düşüşü ile özdeşleşen büyük bunalımdır. Fiyat düşüşleri, üretim kapasitelerinin var olanın çok altında kullanılması ve işsizlik gibi temel özellikleri ile büyük bunalım Türkiye'yi de yoğun biçimde etkilemiştir. Krizin önemli bir özelliği de dünya çapında ekonominin liberal niteliklerinin öne çıktığı bir dönemin ardından gelmesidir. Kriz dünya çapında liberalizme olan inancı sarsarak ABD başta olmak üzere genel olarak devletleri ekonomiye müdahale etmeye yöneltmiştir. Hobsbawm, 20. yüzyılın ikinci yarısını anlamak için, ekonomik çöküşün yarattığı etkiyi anlamak gerektiğini belirtir. (Hobsbawm, 2006, 113) Büyük bunalımın temelinde yatan olgular, 19.yy'dan beri süregelen küreselleşme sürecinin durması, bu doğrultuda uluslararası ekonomik ilişkilerin borçlanma ve hatta insan akışları da dahil olmak üzere azalmasıdır. ABD ve İngiltere ve İskandinav ülkeleri gibi görece daha çok ticarete dayalı ülkelerde dahi bir kendine yeterlilik eğilimi gözlenmektedir. Buna paralel olarak uluslararası ticarete korumacılık da öne çıkmaya başlamıştır. (Hobsbawm, 2006, 116, 117)

Büyük bunalım, dünya çapında ekonomi politikalarda da önemli bir dönüşüm yaratmıştır öyle ki devletçilik eğiliminin bu dönem için Türkiye'ye özel olduğu söylenemez. Bu dönemde de ekonomiye devlet müdahalesi, ABD'de dahi "New Deal" politikaları ve ilk bölge planlama deneyimi olarak gösterilen ve 1933'te kurulan "Tennessee Vadisi Otoritesi" ile kendini göstermiştir. Bu dönem modern refah sistemlerinin yerleşmesi açısından da önemlidir, İkinci Dünya Savaşı öncesinde henüz refah devleti terimi doğmamış olmakla birlikte ABD'de Sosyal Güvenlik Sözleşmesi bu dönemin içerisinde 1935'te kabul edilmiştir. (Hobsbawm, 2006, 126)

Devlet müdahalesinin öne çıktığı 1930 sonrası dönemde, bu müdahalenin önemli bir aracı da planlama kavramı olmuştur. Bu o tarihe kadar gündeme gelmemiş olan özellikle ülke çapındaki makro ekonomik planlamadır. Krize en güçlü bağışıklığı gösteren SSCB, sosyalist rejimin tümüyle devletçi ekonomisi ve beş yıllık planları ile dikkat çekmektedir. "Büyük çöküşün yarattığı sarsıntı kapitalizmden gürültülü biçimde kopan tek ülkenin bu krize bağışık olduğu gerçeğini gözler önüne serdi" (Hobsbawm, 2006, 127) "Plan" anlayışı bu dönemde batıda özellikle sosyal demokratların söylemlerinden biri haline gelmiştir. Krize bağışıklık gösteren

ülkelerden biri de Hitler Almanyasıdır ve 1933 yılında bir “dört yıllık plan” yürürlüğe konulmuştur. (Hobsbawm, 2006, 128) Bunlara ek olarak Hobsbawm, bu dönemde Japonya, Almanya ve SSCB ile birlikte Türkiye’yi planlı ya da denetimli ekonomilere sahip ülkeler arasında saymaktadır. (Hobsbawm, 2006, 137)

5.1.2.1 1930-1945 Döneminin Genel Ekonomi Politikası

Büyük ekonomik bunalımın Türkiye’yi devletçi ekonomi politikasına ve bu doğrultuda planlamaya yönelten başlıca etkenlerini şöyle özetleyebiliriz: Kapitalizmin içinde bulunduğu bunalım dolayısıyla gelişmiş ülkelerin genel politikaları olan az gelişmişlerin sanayileşmesini önleyerek tarımsal ürün hammadde ihracatçısı olarak tutma politikalarını uygulayacak durumda olmamaları ya da bu yönden zayıf düşmeleri. Düşük fiyatlar nedeni ile Türkiye’nin sanayi yatırımları için gerekli makineleri daha ucuza elde edebilme olanağı bulması. Fiyat düşüşlerinden dolayı dışarıya satılmayan hammaddelerin ülke içinde işlenmesi zorunluluğunun ortaya çıkması. (Kepenek, Yentürk, 2005, 65) Bunlara ek olarak Boratav, Lozan Antlaşması’nın gümrük korumacılığını engelleyen hükümlerinin tam da bu dönemin başlangıcında sona ermesi ve Osmanlı’dan miras kalan borçların taksitlerinin de aynı tarihlerde başlamasının getirdiği zorunluluklara dikkat çeker. (Boratav, 2009, 44)

1930’larda başlayan devletçi politika, Cumhuriyet’in toplumsal alanda yaptığı birçok devrim ile birlikte düşünüldüğünde oldukça geç tercih edilmiş bir seçenektir. Öyle ki devletçiliği Cumhuriyet’in kurulduğu 1923 yılındaki kırılma noktasına bu anlamda dahil etmek zordur. Kepenek ve Yentürk bu politikanın Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki konumunu şöyle nitilemektedir: “Bir başka deyişle devletçilik, kuramsal tartışmalar ya da önceden belirlenen siyasal görüşlere bağlı örgütlerin ülke yönetimine gelmeleri sonucu uygulanan bir ekonomi politikası değildir. Bir bakıma somut koşulların zorlaması sonucu doğmuştur. Ancak kendine özgü nitelikleriyle dünyadaki benzerlerinden ayrılır; bir bakıma özgündür denebilir.”(Kepenek, Yentürk, 2005, 62) Buradan yola çıkarak, bu dönemde yapılan planların hazırlanış koşullarını ele alırsak: O yıllarda yukarıda da değindiğimiz büyük bunalım sırasındaki SSCB’nin planlı ekonomi politikasının başarısı ve beş yıllık plan uygulamasının Kurtuluş Savaşı sırasında da sıkı ilişkiler içinde bulunan bu ülkenin yöntem konusunda, ancak iktidar tarafından da vurgulandığı biçimde “kendine özgü” bir biçimde (Kepenek, Yentürk, 2005, 65) kısmen örnek aldığını söylemek yanlış

olmaz. Bu doğrultuda da dünyada SSCB'den sonra ilk planlama (beş yıllık) denemesine girişmiş olan ülkelerden biri Türkiye'dir denebilir (Boratav, 2006, 157)

5.1.2.2 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Devletçilik politikasının 1930'lardaki somut uygulamasının aracı ya da belirleyicisi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur. Bunlar içerik olarak temelde sanayi yatırım programlarıdır. Bir başka deyişle devletçi ekonomi politikası doğrultusunda sanayi yatırımlarını belirler. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı büyük bunalım ve öncesinde yabancı uzman heyetlerine ekonomi üzerinde örneğin bir önceki dönemde demir çelik sanayisi konusunda yapılanlar gibi birçok inceleme yaptırılmıştır. 1932 yılında Türkiye'ye davet edilen bir Prof. Orlof başkanlığındaki ve Sovyetlerdeki beş yıllık plan uygulamalarında yer almış bir Sovyet heyetine yaptırılan incelemeler sonucu ortaya çıkan "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" İktisat Vekâleti tarafından başvekalete sunulmuş, bu rapor 17 Nisan 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" adı altında kabul edilerek Sümerbank'a tebliğ edilmiştir. Programın, %5'inin İş Bankası, geri kalanının ise Sümerbank tarafından yapılması planlanmıştır. Yatırımların dörtte biri SSCB'den bu ülkeye borçlanılarak alınacak tesislerle ve diğer Sovyet kredileri ile gerçekleştirilecektir. Bu çalışma, 1932 yılına kadarki sürecin sorunlarıyla birlikte bir analizini ve 1938 yılına kadar kurulması kararı verilen işletmelerin yatırım tahminleri ile kuruluş yerlerini içermekte; planın son bölümünde ise "Jeoloji Enstitüsü, "mesleki tedrisat" (mesleki eğitim) ve programın finansmanını içermektedir. (Boratav, 2006, 159) BBYSP'nin başlıca üç özelliği bulunmaktadır, bugünün terminolojisi ile bunlara planın "stratejileri" de denebilir:

- Yerel ya da tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınai üretim birimleri kurulması;
- Özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayisine) öncelik verilmesi;
- Sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması.

Bunlara ek olarak sanayi yatırımlarının bölgesel dağılımında belirli bir denge de gözetilmiştir. Yalnızca sanayi alanındaki yatırımları ele alan planın finansmanının da dönemin ekonomi politikaları doğrultusunda çoğunlukla iç kaynaklar ile sağlanması

benimsenmiştir. Sanayi yatırımlarının içeriğinin belirlenmesinde ise en önemli etken ithal edilen özellikle temel tüketim mallarının ülke içinde üretilmesidir. Bu bağlamda ülke için, sanayi öncülüğünde bir kalkınma ve “kendine yeterlilik” amaçlanmaktadır. 1923-1930 arası gerçekleştirilemeyen amaçların, devletçi sanayileşme politikası ile başarılması amaçlanmıştır. Planın kapsamı, öngörülen ülke sanayi üretiminin %44 gibi büyük bir bölümünü içine almaktadır. Bu planda Zonguldak Bölgesi'ne ilişkin iki yatırım şöyledir; Karabük'e Demir Sanayisi, Zonguldak'a Semikok Fabrikası.

Bir demir çelik fabrikasının kuruluşu daha önce değindiğimiz gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gündemdeki bir konudur, bununla birlikte ancak 10 Kasım 1936 tarihinde İngiliz Hükümeti ile imzalanan 2,5 milyon Sterlinlik bir kredi anlaşması üzerine H.A. Brassert firmasına ihale edilen tesislerin temeli, 3 Nisan 1937'de atılabılmıştır. Başka bir deyişle BBYSP'nin yürürlüğe girmesine kadar bu yatırım tam anlamıyla programa alınmamıştır. ABD ve SSCB'den gelen heyetler ilk Türkiye'de kurulacak ilk demir çelik fabrikası için Karadeniz Ereğlisi'ni önermesine karşın Erkânı-Harbiye, ağır sanayi kuruluşlarının kıyıdan en az 100 km içeride olmasından direnince yer olarak Karabük seçilmiştir. Karabük'ün demiryolu üzerinde yer alması, işçi yerleşmesine elverişli oluşu, jeolojik açıdan ağır sanayi tesisleri kurmaya elverişliliği ve maden kömürü havzasına yakınlığı yer seçiminin başlıca nedenleridir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7760) Söz konusu yatırım için İngiltere'den alınan kredi de dönemin az miktardaki dış borçlarından biridir. Karabük Demir Çelik İşletmeleri, 1939 yılında işletmeye açılmıştır.

Semikok fabrikası ise yine hammaddesi maden kömürü olmakla birlikte evlerde odun yerine yakılması özendirilen antrasit kömürünün üretimi amacını taşımaktadır. Bu yatırımda da hammadde kaynağına yakınlık öncelikli rol oynamıştır. Bu fabrika 1935'te Zonguldak'ta işletmeye açıldı.

5.1.2.3 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Uygulamasına 1934 yılında başlanan BBYSP'nin başarısı üzerine bu planın bir uzantısı niteliğindeki İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlıklarına girişilmiştir. İBYSP ilk planın aksine yalnızca temel tüketim ürünleri değil ara ve yatırım mallarının üretimine de öncelik vermiştir. Planda ayrıca elektrifikasyon, madencilik, limanlar ve hatta deniz fenerleri olmak üzere altyapı yatırımları da yer almıştır. Bu plan ilk kez 1936 yılında yapılan bir sanayi kongresinde ele alınmıştır.

Aynı yılın (1936) Kasımında Başbakanlığa sunulmuş olan bu planların resmîyetinin tartışmalı olduğunu, Korkut Boratav'ın “Bu tarihten sonra ayrı bir projeler listesi biçiminde ve birinci planla aynı anda yürürlükte kalmış bulunabilir.” ifadesinden anlayabiliriz. (Boratav, 2006, 160) Aynı kaynağa göre bu plana paralel olarak, 1937 yılından itibaren üç yıllık bir maden programı uygulamaya konmuş olup, 1938 tarihinde Bakanlar Kurulu bu maden programını da içeren ve Şevket Süreyya'ya göre resmen kabul edilmiş bulunmayan İBYSP'den tamamen ayrı dört yıllık bir planı yürürlüğe koymuştur. Fakat bu da İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra savaş koşullarının da ortaya çıkışı ile bu planın pek çok hedefi ertelenmiş ve “ölü bir metin” haline gelmiştir. Diğer taraftan İBYSP için Kepenek ve Yentürk'te savaş koşullarında uygulama olanağı bulunmadığına değinmektedir. (Kepenek, Yentürk, 2005, 71) İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı metni Prof. Dr. Afet İnan tarafından 1973'te Atatürk'ün kendi arşivinden ortaya çıkarılarak yayınlanmıştır.

Burada öncelikle 1930-1945 döneminin devletçilik politikasının daha önce değindiğimiz özelliklerini yansıtan bu planda, Zonguldak Bölgesi için öngörölmüş projeleri aktaracağız. İleride daha ayrıntılı değineceğimiz gibi planın resmîyet kazanmamış olması ve çeşitli kaynaklarda da BBYSP'nin tersine uygulama şansı bulunmamış olmasının belirtilmesine karşın bazı projelerin plan döneminde olmasa da sonrasında uygulandığı görölmektedir. Dolayısıyla bu yatırımlar, bir sonraki bölümde söz konusu dönemdeki yapay çevre gelişimini ele alırken gerçekleşen yatırımlarla karşılaştırıldığında, tam örtüşmeler de planın etkisi konusunda fikir edinmemizi sağlayabilir. Ayrıca planda yer alan projelerin ele alınış biçimi de planın bir takım koşullar altında nasıl yapıldığına ilişkin fikir verecektir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın önsözünde “sanayi planının umumî vasıfları” olarak nitelenen maddeler altında toplanmış planın genel amaçları bulunmaktadır. Burada; Birinci planda olduğu gibi büyük sermaye ve ileri tekniğe gereksinim duyan ve hammaddesi tamamen yerli olan sanayinin ele alındığı belirtilmekte; İç talebi az olan fakat ihracat potansiyeli taşıyan madenlerin, mümkün olduğunca işlenerek ihracatının yapılması; Gıda ürünlerinin sürümünün sağlanması (pazara ulaştırılması); Kömür havzalarında üretimin rasyonelleştirilmesi, milli savunma için gerekli mayi karbüran (kömürden elde edilen sentetik benzin) ve ev mahrukatı (evsel yakacak) konusunun ele alınarak örgütlenmesinin oluşturulması; Başta iki büyük termik santral inşaatı ile (Zonguldak ve Kütahya'da) enerji ihtiyacının karşılanması, bunlar

sayesinde iç bölgelerde milli savunma bakımından elverişli sanayi merkezlerinin oluşmasını sağlamak; Makine sanayisinin başlangıcı olmak üzere birinci plana göre kurulmakta olan Karabük Demir Çelik İşletmeleri'nin yarı mamul mallarını işleyecek fabrikalar kurulması amaçlanmaktadır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yatırımlar "İkinci beş yıllık sanayi planı mevzuları" başlıklı bir tabloda toplanmış, burada yatırımlar kategoriler altındaki 30 madde halinde; üretecekleri ürünün cinsi, kurulacak tesisi sayısı ve kapasitesi, sermayeleri, işçi ve memur sayısı, muharrik (hareket ettirici) kuvveti, üretimin iç ve dışa satılacak kısmı ve bunun parasal karşılığı ile tesis sermayesinin içeride kalan ve dışarıya giden kısmı bilgileri ile sıralanmışlardır. Bu tabloda Zonguldak Bölgesi ile ilişkili olan projeler şunlardır:

5.1.2.3.1 Ereğli Maden Kömürü Havza İşletmesi

Zonguldak Kömür Havzası'nda devletleştirme bundan önce İş Bankası aracılığı ile işletmecilik olarak havzaya girilmesi sayılmazsa, 11.06.1937 tarihli 3241 sayılı yasa ile başlamıştır. Etibank 1 Mayıs 1937'de havzayı Ereğli Şirketi'nden satın almıştır. 1940'ta 3867 sayılı yasa ile de havza tümüyle kamulaştırılmıştır. İBYSP'de de Zonguldak Kömür Havzası, Çatalağzı, Zonguldak ve Kozlu olmak üzere üç bölüm halinde tümüyle bir devlet işletmesi olarak ele alınmaktadır. Planda da belirtildiği üzere, sanayinin gelişimi için kilit rol oynayan kömür üretiminin artırılması ve rasyonelleştirilmesi kararı alınmış, gelecekteki sanayi ve demiryolu gelişimine paralel, onun ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bir havza meydana getirmek amaçlanmıştır. (İnan, 1973, 57) Havzadaki rasyonelleştirme, genel olarak şimdiye dek özel sektörce dağınık ve verimsiz biçimde işletilmiş havzada üretimi tek elden yöneterek bütün üretim sürecini verimli hale getirmeye dayanmaktadır. Bu doğrultuda ocakların daha büyük tünellerle "concentré" edilerek sayılarının azaltılması kararı alınmıştır. Mekânsal açıdan kömür üretiminde yer alan yeryüzü tesisleri için Çatalağzı'nda Korkudan Vadisi gibi elverişli yerler belirlenmiş, her üç işletme için daha önce yapılmadığı biçimde çeşitli yer seçimi kararları verilmiştir. Kapasite artırılırken gerekli yeni donanım için de maliyet tabloları oluşturulmuştur. Yine artırılabilecek üretim doğrultusunda yükleme ve taşıma için gerekli donanım ve artacak üretimin taşınması için ileride yapılacak Ereğli Limanı faaliyete geçene kadar

Zonguldak Limanı'nın gereksinime yanıt verecek biçimde geliştirilmesi öngörülmüştür.

Bunun yanısıra 1935'te üretime geçen Semikok fabrikasının kapasitesinin artırılması da planda yer almaktadır.

Planda havza ele alınırken, ek olarak bir de içtimai (sosyal) program oluşturulmuştur. Plan metninde o gün de havza işçileri için geçerli olan dönüşümlü çalışma düzeninin değiştirilerek işçilerin sabit hale getirilmesi, rasyonelleştirme kapsamında düşünülmüştür. Bu doğrultuda, "...geniş bir işçi iskân programı yapılarak evler, bahçeler hastane ve mektepler vücuda getirmek yine bu rasyonalizasyonun mütemmimlerindenidir."(İnan, 1973, 63) denilmektedir.

Ereğli Maden Kömürü Havza İşletmesi'nin bir başka deyişle Zonguldak Kömür Havzası'nın, "plan mevzuları" içinde, toplam 35.000 kişilik istihdamın 20.000 kadarını, yaklaşık 110 milyonluk sermayenin 17 milyonunu, yaklaşık 80.000 kw olarak öngörülen gerekli enerjinin de 30.000 kw kadarını kapsadığı düşünülürse oldukça önemli bir paya sahip olduğu görülür.

5.1.2.3.2 Zonguldak Mıntakası (Bölgesi) Elektrik Santrali

İBYSP'de yer alan iki termik santralden biri olan "Zonguldak Mıntakası Elektrik Santrali" (diğeri Kütahya'daki linyit kömürü havzasındadır) Zonguldak Kömür Havzası'nın rasyonelleştirilmesi ve üretimin artırılması amacının bir parçası niteliğini taşır. Santralin öncelikle kömür üretiminde ve taşınmasında gerekli enerjiyi sağlaması öngörülmüştür. Havzadaki beş yıl sonraki enerji ihtiyacı; Rasyonelle edilecek kömür ocakları için 85 milyon kw/h, Çatalağzı – Ereğli elektrikli demiryolu³³ için 17 milyon kw/h, Şehir ve limanlar için 2 kw/h olarak hesaplanmıştır. Santralde kömür üretimi sırasında ortaya çıkan ve ticari değeri olmayan kömür süprüntülerinin yakılacaktır. Bu proje de memur ve işçi evleri ile birlikte ele alınmış, bunlara 5,1 milyon liralık yatırımın 320.000 lirası ayrılmıştır. Santral için Çatalağzı'nda Direk Harmanı denilen düzlük alanın seçilmesinin nedeni topografyanın uygunluğu, deniz suyunun soğutmada kullanılıp akarsuya geri

³³ Günümüzde dahi Ereğli'ye kadar ulaşan bir demiryolu bulunmaktadır. Eğer burada Zonguldak'tan geçip Ereğli'ye ulaşan bir demiryolundan bahsediliyorsa bunun o zaman TCDD tarafından yapılmasının planlandığı söylenebilir. Bunun la birlikte burada "Ereğli Kömür İşletmeleri" isminden yola çıkarak Zonguldak ile Çatalağzı arasındaki, yine 1930'larda yapılan –muhtemelen demir çelik fabrikasından önce- Ankara-Zonguldak demiryoluna dahil olan hat da kastediliyor olabilir.

verilmesi ve hammadde taşınması için uygun olması, santralin ileride genişletilmesine olanak vermesi olarak belirtilmiştir. (İnan, 1973, 79, 84)

5.1.2.3.3 *Ev Mahrukatı (Yakacak) Sanayii*

Planda bu konuda, konutların yakacak ihtiyacını karşılamak üzere kömürden elde edilecek yakacak malzeme ele alınmıştır. Doğrudan tesis belirtilmemekle birlikte hammadde ve tüketim merkezileri dolayısıyla yatırımların kömür havzaları ve büyük şehirlerde olması öngörülmüştür. Zonguldak'ta var olan Semikok Fabrikası da bu tür yakacak üretmektedir.

5.1.2.3.4 *Cüruf Çimentosu Sanayii*

Cüruf çimentosu, demir çelik fabrikalarındaki yüksek fırınların yan ürünü olan erimiş cüruftan üretilen bir tür çimentodur. Plan raporunda yapılan hesaplara göre demir çelik sanayisi ile kombine edilmiş cüruf çimentosu sanayisindeki çimento üretim maliyeti diğer tür çimentodan %20-%50 daha ucuz olabilecektir bu nedenle Karabük'te bir cüruf çimentosu sanayisinin kurulması önerilmiştir. Bu hammaddeden başka, enerji sağlanması ve taşıma açısından da verimli bir birleşim oluşturmaktadır. (İnan, 1973, 119) 1 milyon 225 bin liralık sermayeye sahip yatırım için öngörülen istihdam 200 kişidir. İşletmenin 120.000 ton kapasiteye sahip olması planlanmıştır.

5.1.2.3.5 *Şamot (Ateşe dayanıklı malzeme) Sanayii*

Şamot, yüksek derecedeki sıcaklığa dayanıklı ve birçok sanayi dalında kullanılan bir tür yapı malzemesidir. Dolayısıyla, İBYSP'de üretimi yer alan yatırım malı üretimlerinden biridir. Bunun yeri olarak da "İkinci beş yıllık sanayi planı mevzuları" başlıklı tabloda Karabük ya da Kütahya'da kurulacağı belirtilmiş; yaklaşık 1 milyon lira yatırım ve 100 kişilik istihdam öngörülmüştür.

5.1.2.3.6 *Sentetik Benzin Sanayii*

Yurt içinde petrol kaynağına sahip olunmadığından, özellikle askeri gereksinimler için, değerlendirilen alternatifler arasında, hammaddesi kömür olan sentetik benzin sanayisi kurulması önerilmiş, bunun içinde yine Kütahya ve Zonguldak olmak üzere iki kömür havzasından biri önerilmiştir. Yatırım sermayesi için 3,5 ile 8 milyon lira arasında oldukça yüksek bir miktar belirlenmiştir. Öngörülen istihdam 100 kişidir.

5.1.2.3.7 *Mihanikî Sanayii*

Planda makine üretimi sanayisinin bir başlangıcı olarak gerekli basit tarım aletleri ve el aletleri, altyapıda kullanılacak borular gibi temel ürünler üretecek birkaç tesisinin, Karabük Demir Çelik İşletmeleri dolayısı ile Zonguldak Bölgesi'nde kurulması uygun görülmüştür. Bunlar; Ereğli'de makine ve madeni eşya sanayisi; Karabük'te kalay galvanizli sac (teneke) sanayisi; Karabük'te boru sanayisidir. Bunların toplam yatırım sermayesi yaklaşık 4 milyon lira olarak belirlenmiş ve 550 kişilik istihdam öngörülmüştür.

Yukarıda sayılan, İBYSP'de Zonguldak Bölgesi için planlanan yatırımların toplam sermayesi yaklaşık 40 milyon liradır bu da 110 milyon liralık programın bütçesinin üçte birinden fazlasının yalnızca bölgeye ayrıldığını gösterir ki bu tüm Türkiye içinde Zonguldak Bölgesi için büyük bir orandır. İstihdamda ise bu oran çok daha büyüktür plandaki yatırımlar için öngörülen 35000 kişilik istihdamın yaklaşık 22000 kadarı bu yatırımlara aittir. Bunun temel nedeni, İBYSP'nin daha önce de belirttiğimiz gibi bir sanayi yatırım programı niteliği taşıması, Zonguldak Bölgesi'ndeki kömür üretimi ve bu nedenle buraya kurulmuş olan Karabük Demir Çelik İşletmesi'dir. Bütün yatırımların bunlardan biri ile bir biçimde ilişkili olduğu görülmektedir.

5.1.2.4 1930-1945 Döneminde Zonguldak Bölgesi

Zonguldak Bölgesi'nin bu günkü yapısının da temelini oluşturan yatırımların yoğun biçimde 1930'ların sonu ile 1940'larda yapıldığı görülür. Bu dönem ilk sanayi planlarının da ardından gelmektedir. Bu dönemdeki baskın kömür üretimi faaliyetine onunla ilişkili olmakla birlikte çeşitli sanayi kollarının da eklendiği görülür. 1932'de ilde (çalışma alanımız olan Zonguldak Bölgesi ile aynıdır) kamu kuruluşlarının da yararlanabildiği Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 23 işyerinden 10'u kömür çıkaran 9'u ise orman ürünleri işleyen işyerleridir. Bunların içinde kömür çıkaran işyerlerinin çalışan sayısı %95'lik bir paya sahiptir. Buradan 1930'ların başında madenciliğin dışında neredeyse hiçbir sanayi faaliyetinin henüz bölgede bulunmadığı anlaşılıyor. 1941'de ise ilde Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işyerlerinin üretim değerinin %60'ı kömür üretimi yapanlara, geri kalanını ise Demir Çelik İşletmeleri'ne aittir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7759)

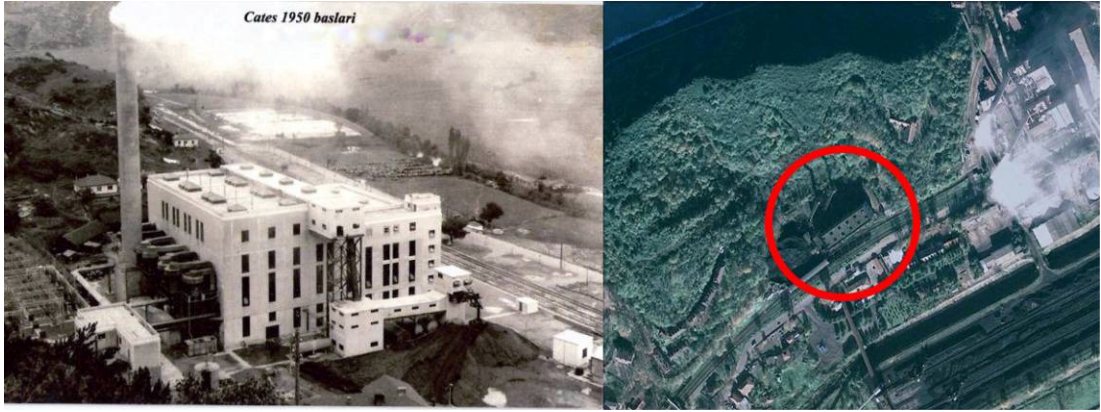
Resim 2: KDCİ (Kaynak: panoramio (sol), googlearth (sağ))

Bu gün Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinden oluşan Zonguldak Bölgesi'nin çok merkezli yapısının temelinde de sanayi yatırımları yatmaktadır. Söz konusu sanayi yatırımlarının bu bölgede toplanmasının nedenini aralarında nedensellik ilişkisi bulunan sırasıyla üç unsura bağlayabiliriz; Bunlar kömür havzası, ağırlıklı olarak kömür nedeni ile gelen ve KDCİ'nin yer seçim nedenleri arasında da bulunan 1930'ların başında inşa edilen Ankara-Zonguldak demiryolu ve her ikisi ile (kömür, demiryolu) ilişkili olarak bölgeye, savunma nedeniyle de kıyıya değil iç kesimde Karabük'e kurulan demir çelik sanayisidir.

Demiryolu, sanayi için taşıdığı öneme ek olarak, Osmanlı döneminde önemli bir merkez olan Bartın'ın bölge içindeki önemini azaltması açısından da farklı bir etkiye sahiptir. Demiryolu daha önce önemli bir tarımsal toplama ve dağıtım merkezi olan Bartın'ın art bölgesini, bu bölgedeki daha küçük yerleşmelere Bartın'dan bağımsız bir biçimde pazara ulaşma olanağı vererek daraltmıştır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7774)

Demir çelik sanayisinin yer seçim sürecine daha önce değinmiştik, Karabük Demir Çelik İşletmeleri (KDCİ), BBYSP doğrultusunda 1937'de temeli atılmış ve 1939'da faaliyeti geçmiştir. Bundan sonra ortaya çıkan Karabük, hem Türkiye için hem de bölge için özel bir gelişim biçimi izlemiştir. Karabük 1935'te Safranbolu yakınında 100 nüfuslu bir mahalleyken 1939'da bucak, 1950'de ise 50.000 kişilik nüfusu ile ilçe olmuştur. Safranbolu 19.yy'da gelişkin bir merkez iken, KDCİ kurulmadan önce ondan bağımsız olarak 20.yy başlarında özellikle ticaretle uğraşan Rum ve Ermenilerin kenti terk etmesi ile önemini yitirmiştir. KDCİ'nin kuruluşu Safranbolu'daki durgunluğu değiştirmemiştir. Yeni tesisler, konutlarda da dahil her

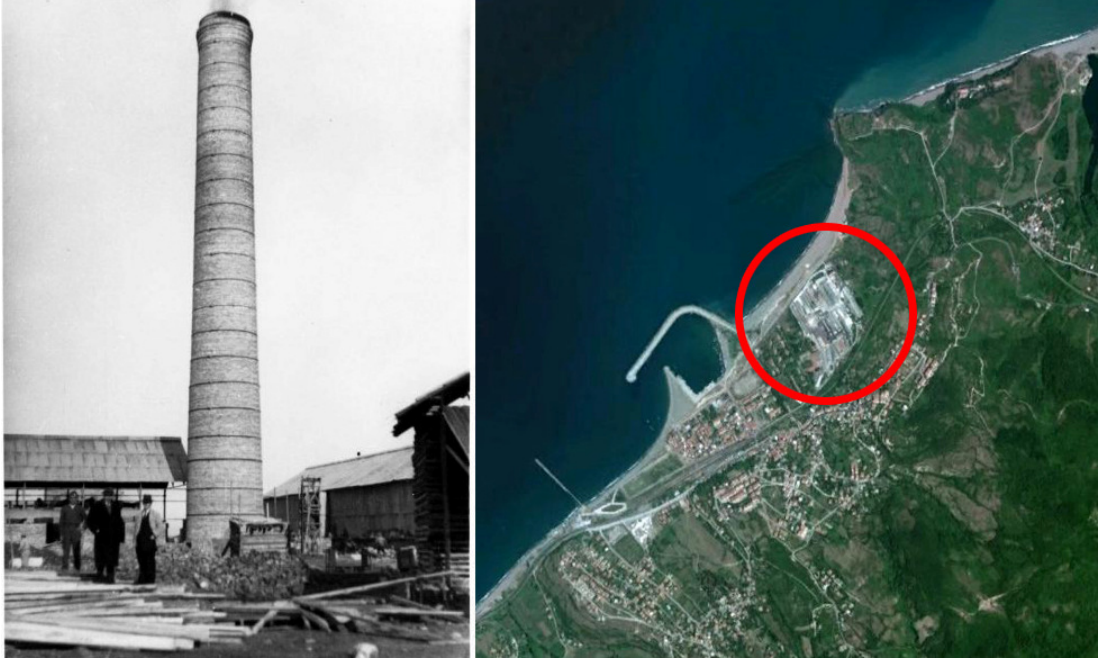
türlü sosyal donatısı ile birlikte kurulduğundan, bu yatırım Safranbolu'nun nüfusunu artırmaktansa 10 km uzağında kendine yeterli başka bir yerleşme ortaya çıkarmıştır. Bu yeterlilik 1950'lere kadar sürmüştür. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7777) Karabük'ün gelişimi başta demir çelik alım-satım merkezi olması ile birlikte bu merkezde ticareti de hareketlendirmiştir, ticari ilişkiler Zonguldak yerine daha çok Ankara ile kurulmuştur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7764) Zonguldak'ın il merkezi olarak 19.yy'da da kömür üretimi ile özel bir biçimde geliştiğine ve kentsel merkez niteliklerinin yetersiz kaldığına değinmiştik bu durumun 20.yy'da da sürdüğü görülmektedir.

Resim 3: Çatalağzı Elektrik Santrali -sağda işaretli eski santralin doğusunda yeni santral görülmektedir- (Kaynak: www.catestermik.com (sol), googlearth (sağ))

İBYSP'de yer alan bir başka yatırım olan Çatalağzı elektrik Santrali İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bir İngiliz şirketine ihale edilmiş olmasına karşın savaş nedeniyle yapımı gecikmiştir. İnşaatı planda belirlenen yerde, 1946'da başlamış, santral 1949'da faaliyete geçmiştir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7760)

Planda yer alan şamot (Ateşe dayanıklı malzeme) sanayisi de İkinci Dünya Savaşı nedeniyle gecikmiş, Sümerbank tarafından 1938'de yapılması kararı alınmışsa da, Filyos'ta deniz kıyısında yer alan fabrikanın temeli ancak 1945'te atılabilmiş 1949'da üretime geçmiştir. (Özkan, 1971, 167)

Resim 4: Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası (Kaynak: www.filyos.org (sol), googlearth (sağ))

Birinci planda yer alan evsel yakacak malzeme üreten Semikok Fabrikası ise 1935'te Zonguldak'ta işletmeye açılmıştır.

İBYSP'de Karabük'te kurulması planlanan ve KDÇİ'nin ürününü cüruftan hammadde olarak yararlanacak bir cüruf çimentosu fabrikasının kurulduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1996'da kurulan, Akçansa şirketi ve Kardemir ortaklığı ile KDÇİ'nin hemen yanında 1998 yılından beri cüruftan çimento üreten "Karçimsa" adlı bir kuruluş bulunmaktadır.

İBYSP'deki diğer projelerden sentetik benzin sanayisi yatırımı gerçekleşmemiştir. Bu yatırım daha sonra 1947 sanayi planında gündemden çıkarılacaktır. Makine üretiminde ise Karabük'te daha sonra yapılan genişletmelerde bir boru fabrikası eklendiği anlaşılmaktadır.

Kömür havzasında 1936'da Ereğli Şirketi'nin alınmasından sonra 1940'ta havza tümüyle kamulaştırılmış ve Ereğli Kömür İşletmeleri'ne geçmiştir.

Bunlara ek olarak öteden beri bölgede önemli olan ormancılık doğrultusunda, bölgedeki çeşitli merkezlerde kereste fabrikaları kurulmuştur.

Turizm konusunda bölgenin öne çıkan merkezi Amasra, henüz 20.yy başlarında Zonguldak'a gelen ve burada çalışan yabancı uzmanlarca keşfedilip rekreasyon amaçlı kullanılmaya başlanmış, 1930'larda bölge genelindeki sanayi tesislerinde

teknik elemanlara yönelik ilk sosyal tesisler de burada inşa edilmiştir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7764)

Söz konusu dönem boyunca yapılan birçok yatırımın, bazıları İkinci Dünya Savaşı nedeni ile gecikmekle birlikte, BBYSP ve İBYSP kapsamında yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu dönemde yapılan bölgeyi Ankara'ya ve Karabük'ü de Zonguldak'a bağlayan demiryolunun da sanayi bağlamında ve Bartın'ın önemini azaltması gibi etkiler yaratmasının yanısıra, Osmanlı döneminde ve daha öncesinde Anadolu'nun iç kesimi ile sınırlı ilişkileri olan kıyı ve kömür havzasının bölgenin ve ülkenin iç kesimleri ile ilişkisini artırdığı söylenebilir. Bu dönemde görülen bir diğer büyük değişim Karabük'ün önemli bir merkez olarak ortaya çıkmasıdır. Karabük'ün, Zonguldak'tan farklı olarak daha düzenli ve bütüncül bir yatırımla belirli yer seçim ölçütlerinin de göz önünde bulundurulması nedeniyle (Kömür havzasında kaynağa bağımlılık nedeniyle bu söz konusu değildir.) görece daha düzenli bir kentleşme izlediği görülür. Zonguldak'ta 1940'ta havzanın tümüyle devletleştirilmesinden sonra, bir taraftan kömür çıkarma faaliyeti rasyonelleştirilip ocak ve yıkama birimlerinin sayısı azaltılarak bir araya toplanırken, 1945 düzenleme programı ile liman, işçi ve memur lojmanları, sosyal tesisler yapılmıştır. Bu dönemin sonrasında yerleşme bu yeni tesislere koşut olarak gelişmiştir (Erkin, 1977, 21) fakat ocakların ve kentin bir arada oluşu sorunu kenti bütünlükten yoksun olmaktan kurtaramamıştır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7777) Diğer taraftan kamu kuruluşlarının baskın olduğu hatta onlar tarafından yaratılan bu kentlerde, İlhan Tekeli'nin dikkat çektiği, (Tekeli, 2008, 56) her ne kadar bu fabrikaların çalışanlarına sunduğu kendine yeterli sosyal yapı dışı kapalı olsa da toplumsal ya da kültürel denebilecek bir etkisinin olduğudur.

Bölge açısından bu dönem için önem taşıyan bir düzenleme de Osmanlı döneminde 1869'da son verilen ve 1921'de "Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" ile bir kez daha yasaklanan zorunlu çalışma uygulamasının yeniden başlatılmasıdır. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türkiye'de yetişkin erkek nüfusunun savaşa girilmesi tehlikesine karşı silah altına alınması işgücü sıkıntısına neden olmuştur. Dönemin olağanüstü koşullarında, bu ve benzeri sıkıntılara karşılık meclise ekonomik faaliyetlerin tümünü denetleme, gerekirse özel işletmelere el koyma yetkisi de veren 1940 yılında çıkarılan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 9. maddesinde sanayi ve madencilik diğer işyerlerindeki faaliyetleri sürdürebilmek için zorunlu çalışma uygulamasına izin

verilmektedir. Zorunlu çalışma uygulaması 1949 yılına dek sürmüştür. (Özdemir, 2011) Bu uygulamanın havzada CHP hükümetine karşı bir tepki yarattığı ve maden işçisini Demokrat partiye yönelttiği belirtilmektedir. (Tuncer, 1998, 67, 68) 1954 seçiminde DP Zonguldak ilinden, Türkiye genelindekinden çok daha yüksek bir oy yüzdesi ile çıkmıştır.

5.1.3 1945-1960 Dönemi

Türkiye’de genel anlamda bu dönemdeki politika değişiminin başlangıcı, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi olarak alınmakla birlikte bu dönemin Cumhuriyet’in ilk yaklaşık 20 yılından en büyük farkı 1945 sonrasında artık çok farklı bir dünyada yaşanıyor olmasıdır. Felaket çağının sonunda ortaya çıkan yeni dünya koşulları Türkiye’nin bu yeni koşullar içinde çeşitli etkenler altında edindiği yeni konum, iktidarı değiştirmesinden de önce, bu dönem içindeki ilk planlama çalışmalarından da okunabilmektedir. Bu dönem içinde ele alacağımız tek plan olan “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”nın kendisinden önce gelen ve yaklaşım bakımından devletçilik döneminin iki sanayi planının devamı niteliğindeki “1946 İvedili Sanayi Kalkınma Planı”nın, Türkiye’nin 1945 sonrası izleyeceği yeni politikalar doğrultusunda değiştirilmiş hali olması, bu iki plan arasındaki temel farklılıklar, ülkenin yeni dünya koşullarında izlediği politika değişiminin iyi bir göstergesidir.

Bu dönemi ele alırken, öncelikle İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle dünyada ortaya çıkan söz konusu yeni koşulları, bu koşulların Türkiye’de iktidar yapısında ve devamında politikalarda yarattığı değişime değineceğiz. Daha sonra bu döneme yönelik hazırlanan söz konusu iki planı ve bunlardan geçerli olduğunu var sayacağımız ikincisinin Zonguldak Bölgesi özelindeki kararlarını (bunlar görüleceği gibi önceki sanayi ağırlıklı planlara göre oldukça sınırlıdır) ve bunların, varsa bölge üzerindeki etkilerini ele alacağız. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bu “sınırlılık” nedeniyle plandan çok bu dönemin politikalarının özellikle nüfus hareketlerinde ve plan dışı yatırımlarda bölgeyi nasıl biçimlendirdiğini ele alacağız.

İkinci Dünya Savaşı sonunda dünyada meydana gelen yeni dengenin en önemli özelliği, ABD’nin mutlak ekonomik ve askeri üstünlüğüdür. Bu durum bundan sonra dünyadaki tüm süreçlerde temel belirleyicinin de ABD olması sonucunu doğurmuştur. (Hobsbawm, 2006, 323) Savaş sonrasında bir diğer özelliği de ABD

karşısında yer alan SSCB liderliğindeki sosyalist ülkelerle birlikte oluşan iki kutuplu yapıdır. Kısaca ABD'nin bu konumu ile dünya çapında temelde nasıl bir politika izlediğini Ümit Akçay'ın Çağlar Keyder'den aktardığı biçimde ifade etmek gerekirse; “Savaş sonrası süreçte ABD'nin askeri ve ekonomik üstünlüğü, uluslararası ortamı belirleme kabiliyetine sahip ekonomik bir güç haline gelmesini sağlamıştır. Buna göre hegemonik devletin en temel işlevi, devletlerarası ilişkileri örgütleyerek kendi ülkesinde temellenen sermayenin uluslararası değerlendirme mekanizmalarının sağlanması için gerekli kurumsal çerçeveyi hazırlamasıdır.” (Akçay, 2007, 23) Bu hegemonya olgusu içinde yukarıda bahsettiğimiz yapıda ülkelerin farklı konumlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar gelişmiş kapitalist batı ülkeleri, sosyalist blok ve çoğu bağımsızlığını savaş sonrasında elde eden üçüncü dünya ülkeleri olarak ayrılıyorsa da; Hobsbawm, sanayileşmiş batı ülkelerinden olmayan, savaş sonrasında bağımsızlığını “ismen” kazanan sömürge ülkelerin arasında da sayılamayacak, Türkiye, İran ve Çin gibi ülkelerin özel bir konumda olduğuna dikkat çeker. (Hobsbawm, 2006, 323)

Türkiye'nin savaş sonrasındaki diplomatik konumu da bir takım uluslararası etkilerle belirlenmiştir. Bu dönemin ekonomi politikasının ve 1947 planının temel özelliğini oluşturan “dış yardım arayışı” söz konusu konumun bir sonucudur. Savaş öncesi yıllarda giderek İngiltere'ye yaklaşan Türkiye (KDCİ'nin kuruluşu ve bu yatırım için gerekli kredi de bu ülkeden sağlanmıştır) Dünyada savaş sonrası İngiltere'nin yerini ABD'nin alması buna karşılık Stalin döneminde SSCB ile ilişkilerin bozulması ile ABD ile yakınlaşmıştır. (Kepenek, Yentürk, 2005, 95)

Yeni yapının bir diğer özelliğinin de ABD'nin etkin olduğu tüm ülkelerin kapitalist sisteme, ancak kendi istediği biçimde yani uluslararası işbölümünde belirlenmiş bir rol üstlenerek bütünleştirilmesi ve bunu gerçekleştirmeye yarayan uluslararası kurumsal yapı olduğuna değinmek gerekir. Bu olgu, aynı dönem için Türkiye'de görülen ekonomik politika değişimindeki temel etkidir. Aynı değişim 1946 ve öncesindeki “sanayi planları” ile 1947 “iktisadi kalkınma planı” arasında hem ismen³⁴ hem de içerik olarak görülen farka da net bir biçimde yansımıştır. Genel

³⁴ “...İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde gelişen yeniden yapılanma süreci, çözülmesi acil bir dizi sorunun ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu acil sorunların en önemlilerinden biri olan yeni ulus devletlerin kapitalist sisteme entegrasyonu meselesi ise, “modernleşme kuramı” çerçevesinde yeniden formüle edilen “gelişme” kavramının ve de “gelişme iktisadının” ortaya

olarak Avrupa'ya yönelik olan Marshall Planı resmi adı ile "European Recovery Program"ın amacı, Avrupa ekonomisini yeniden ayağa kaldırarak başta batı bloğunun özellikle Avrupa'da, kıtanın doğusu gibi SSCB'nin safına geçme tehlikesi taşıyan bölümünde ekonomileri yeniden güçlendirmek ve ABD ürünleri için buradaki talebi garantilemekti (Akçay, 2007, 25) Bu ekonomik canlandırma, bizzat bir ABD politikası olarak yürütüldüğünden bu ülkelerin, programın bir afişinde yer alan, "Hava nasıl olursa olsun birlikte hareket etmeliyiz" (Whatever the weather we must move together) sloganındaki beraberlikte hangi rolü üstleneceği de planın yaratıcısı ABD tarafından belirleniyordu. Türkiye'deki politika değişiminde de biçilen bu rolün önemli olduğu görülüyor. Bunun ayrıntılarına, uygulamaya dönük bir planlama çalışmasından çok dış yardım sağlamak üzere bir "niyet göstergesi" olarak hazırlanan 1947 planının içeriği ve amacı bağlamında değineceğiz.

5.1.3.1 1945–1960 Döneminin Ekonomi Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye ekonomisindeki değişimin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması; Tarımda hızlı makineleşme ve yeni tarım alanların genişlemesi; Kırsal kesimin pazara açılması ve hızlı kentleşme ile bunun yarattığı tüketim artışı; Sanayide temel tüketim mallarının yerli üretiminin büyük ölçüde tamamlanarak dayanıklı tüketim mallarının üretimine yönelme; Ulaşım ve diğer hizmetlerde genişleme ile ulaşım alanında dengesiz biçimde karayollarına ağırlık verilmesi. (Kepenek, Yentürk, 2005, 91, 92)

Yukarıda aktarılan değişimin dışarıda ve içeride bir takım koşulların birleşiminin sonucu olduğunu düşünürsek, bunlardan birincisi bu bölümün başında değindiğimiz dünyadaki yeni koşulları iken ikincisi; sermayenin iktidar üzerindeki artan gücü ile savaş yılları koşullarının ve belki dolaylı olarak sanayiye kaynak aktarımının özellikle kırsal kesimde tek parti rejimine karşı yarattığı tepkinin birleşimidir.

çıkışıyla çözümlenmeye çalışılmıştır." (Akçay, 2007, 26) Ümit Akçay, "kalkınma" ve "gelişme" kavramlarının entegrasyon konusunda birer politik araç olarak kullanıldıklarından bahsetmektedir. 1947 planında böyle bir kuramsal etkilenme çok açık olmamakla birlikte, yukarıda iki plan arasındaki isim değişikliğinin temsil ettiği iki farklı yaklaşıma gönderme yapılmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Akçay, Ümit (2007) "Kapitalizmi Planlamak Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü" Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

İkinci Dünya Savaşı koşulları, ticaret burjuvazisinin ve piyasayla ilişki içindeki büyük toprak sahiplerinin bir tür vurgun ve zenginleşme ortamında güçlendiği bir dönem olmuştur. (Boratav, 2009, 95) Dolayısıyla, çok partili seçimlerden önce değişim eğilimi CHP'nin içinde de gözlenmektedir. Savaş boyunca ve sonrasında bu durum partinin 1947 Kurultayı ile CHP içinde, parti içindeki reformcu yani ekonomik görüşleri 1930–1945 döneminde izlenen ekonomi politikaları ile örtüştüğünü söyleyebileceğimiz kanadın tasfiyesi, daha sonra da savaş yıllarında gelişen ticari sermaye ve büyük toprak sahiplerinin güç kazanmasının bir ürünü olarak Demokrat Parti'yi ortaya çıkarmıştır. Bu kesimin zenginleşme biçimi ile 1923–1930 liberal dönemi için değindiğimiz devlet destekli zenginleşme biçimi ve “aferizm” arasında benzerlik kurulabilir, öyle ki Demokrat Parti'nin kurucularından biri de aferizmin önemli araçlarından biri olmuş olan Türkiye İş Bankası'nın kurucusu Celal Bayar'dır. En başta sayılan dönemin ekonomi politikaları 1947'de CHP Parti programına girmiş, 1948'deki İstanbul İktisat Kongresi'nde ise özel sektörü öne çıkaran bir “yeni devletçilik” tanımı yapılmıştır. Başka bir deyişle, yönetimde bulunan siyasal parti olan CHP, dış yardım çevrelerinin ve en güçlü muhalefet partisinin görüşlerini henüz iktidarı kaybetmeden önce benimsemiştir. (Kepenek, Yentürk, 2005, 94)

5.1.3.2 Savaş Sonrasında İki Plan; 1946 ve 1947

Türkiye'de savaş sonrası dönem için bir plan hazırlama kararı 1944'te Saraçoğlu Hükümeti tarafından alınmıştır.³⁵ Bu plan hazırlama süreci uygulamasından çok, hazırlanma süreci ve bu sürecin ilk başta ürettiği “1946 İvedili Sanayi Kalkınma Planı”nın, “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”na dönüşmesi³⁶ ve ortaya çıkarılan içeriktir. Bu değişim “plan” kavramının tanımı ile Türkiye'de uygulaması arasındaki farkın nasıl açıldığının da dikkat çekici bir ilk örneğidir.

1944 yılında alınan karar doğrultusunda, İktisat Vekâleti öncülüğünde yürütülen bir çalışma sonucunda 7 Mayıs 1945 günü hükümete bir “öz rapor” sunulmuş, 1946 Nisan ayında ise 5 yıllık plan hazır hale getirilmiştir. (Boratav, 2006, syf.352) Planın önemli özelliği teknik olarak, Kadro hareketinin önemli iki ismi Şevket Süreyya

³⁵ Bu konu ile ilgili süreci ele alan çalışmaların çoğunda temel kaynak olarak Şevket Süreyya Aydemir'in “İkinci Adam” adlı 3 ciltlik yapıtı alınmaktadır.

³⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Tekeli. İ. ve İlkin. S., 2009, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin tarafından hazırlanmış olmasıdır. Hareketin temelini oluşturan ve 1932-135 yılları arasında çıkarılan “Kadro” dergisinde de savunulan “Kadrocu Planlama” anlayışı, dolayısıyla bu plana yansımıştır. Planda, ülke içindeki bölgesel ihtisaslaşmayı enerji kaynakları çevresinde sanayi kompleksleri oluşturarak gerçekleştirmek amaçlanmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 3) Bu doğrultuda plan, daha önce ele aldığımız ilki 1933 yılına ait 5 yıllık planlara benzer biçimde iç kaynaklara dayanan ve devletçi sanayileşmeyi amaçlayan bir içeriğe sahiptir. 1947 yılının Temmuz ayında Başbakan Recep Peker plan hakkında şunları söylemektedir:

“Esaslı bir karara bağladığımız Kalkınma Planı, ana hatlarıyla büyük elektrik enerji santrallerini, kömür havzası veriminin iki katına çıkarılmasını, dokuma sanayiinin büyük mikyasta gelişmesini, Karabük demir sanayiinin kuvvetlenmesini, yeni çimento, şeker fabrikalarını, suni gübre fabrikalarını, yeni demiryollarını, yeni şose ve köprüleri, limanları, yeni ulaştırma vasıtalarını, tarım kalkınması, pulluk, traktör, biçer, bağlar harman makineleri gibi yeni tarım alet ve makineleri fabrikalarını ve küçük büyük sulama işlerini, süt ve konserve sanayisini, yeni sigara, bira fabrikalarını ihtiva etmektedir” (Kuruç, 1963, 14, aktr. Boratav 2006, 352, 353)

Planın yöntem bakımından kendinden önceki planlardan farkları ise şöyle sıralanmaktadır. Önceki planlar projelerin bir araya getirilmesinden meydana gelmesine karşın bu planda projelerin kullanacakları hammadde, gerekli uzman kadro, sosyal gereksinimleri, tesis yerleri gibi konuların görece bir bütün halinde ele alınmıştır. İkinci bir fark olarak, gerçekleştirilecek üretim için talep hesapları, var olan piyasa talebi ve bunun projeksiyonuna göre değil, normatif (nüfus başına öngörülen standart tüketim) üzerinden hesaplanmıştır. Tekeli ve İlkin, bunun savaş dönemi koşullarından kalma, “tayınlama” alışkanlığından kaynaklanabileceği gibi savaş sonrasında da “olağanüstü koşulların uzun süre devam edeceği” düşüncesinden de kaynaklanabileceğini belirtmektedir. (Tekeli ve İlkin, 2009, 3) Ayrıca, daha önceki planlarda görece öne çıkmayan sanayinin yaratacağı işçi sınıfı ve bunun sosyal boyutuna da öz raporda ayrıca değinilmiştir. Bu da Kadrocu hareketin benimsediği Halkçılık ve Devletçilik ilişkisinin plana yansımalarıdır. Planın genel ideolojik yaklaşımı gereği dış kaynak kullanımına sıcak bakılmamış, bunun ancak zorunlu halde devlet eliyle borçlanma biçiminde yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda yaklaşık toplam 700 milyon TL.’ye çıkabileceği tahmin edilen plan

bütçesinin finansmanı için devlete üç seferde 150 milyon TL. kadar iç istikraz (borçlanma) yetkisi verilmiştir. (Tekeli ve İlkin, 2009, 4)

1946 planı hazırlandığı sırada, Türkiye'nin içinde bulunduğu dünya koşullarına ve gerek CHP'de görülen değişim gerek 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması ile içte yaşanan dönüşüm ve iktidarın ekonomi politikasına yaklaşımındaki değişime daha önce değinmiştik. Bu haliyle bir önceki dönemin yaklaşımını izleyen ve Kadrocu hareketin iki önemli ismi tarafından hazırlanan 1947 planı zaten Türkiye'nin aynı zamandaki iktidarının eğilimleri ile uyuşmadığı açıkça görülmektedir.

1946 planının geçerliliğini yitirmesini sağlayan temel neden, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında dış borç arayışına girmesi ve bu doğrultuda Avrupa Kalkınma Programı ya da Marshall Planı'na dahil olmak istemesidir. Öyle ki 1946 planı bu amaçla ABD'ye sunulmuş, fakat geri çevrilmiştir. 23 Eylül 1947'de Başbakan, planı İktisat Vekâleti'ne geri göndermiştir. (Boratav, 2006, 353) Tekeli ve İlkin ise 1947 yılı Şubat ayı sonunda iç ve dış çevrelerce kabul görecek yeni bir planın hazırlanması görevini dönemin devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden, başlarında Kemal Süleyman Vaner'in³⁷ bulunduğu farklı bir ekibe vermiştir. (Tekeli ve İlkin, 2009, 7) Bu plan aslen 1946 planının dış borç alınacak çevrelerin başka bir deyişle Avrupa Kalkınma Programı'nın tarafından olumlu karşılanacak biçimde değişikliğe uğratılmış halidir.

Avrupa Kalkınma Programına katılması düşünülen 16 Avrupa ülkesinin incelenmesi için gönderilen Amerikalı uzmanların Türkiye'ye ilişkin raporunda ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Gelişme programının (Türkiye'nin hazırladığı planın) birçok kısımları Avrupa Kalkınma Programı'nın şümulü (kapsamı) dışında kaldıkları için, Türkiye Planının yalnız Avrupa kalkınmasına doğrudan doğruya yardımı dokunacak kısımlarının nazarı itibare (dikkate) alınması mümkün olmuştur” (Tekeli ve İlkin, 2009, 11)

Plandaki ilk değişiklikler, Marshall Planı'nın yürütülmesini gerçekleştirecek Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Organization for European Economic Cooperation) ile yapılan görüşmelere paralel olarak dış talepler doğrultusunda yapılmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 10)

³⁷ “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”, “Vaner Planı” olarak da bilinmektedir.

Temel değişikliğin planın önceliklerinde olduğu söylenebilir. Bazı sanayi ve enerji yatırımları, 10 yıllık uygulama planına alınarak plandan çıkarılırken bazı projeler de özel sektöre bırakılmıştır. Muhalefetin baskısı ekonomideki olumsuzluklar üzerine ABD, yardımın ilk dönemi için Türkiye'ye 10 milyonluk düşük bir miktarda da olsa kredi vermeyi kabul etmiştir. (Tekeli ve İlkin, 2009, 13)

Sonuç olarak "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı"nın sektörler arasındaki öncelik sırası; Tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir çelik, çimento, madenler, sanayi biçiminde olmuştur. Planın stratejik seçimlerinde; Sanayi yerine tarım, kamu sektörü yerine özel sektör, altyapı yatırımlarına ağırlık vererek kalkınma ve ülke şartlarına uygun teknoloji yerine ileri teknoloji seçimleri yapılmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 16)

Planın Stratejik seçimlerinde ilk olarak sanayi yerine tarım ön plana çıkmasının nedeni; Avrupa'nın savaş sonrası kalkınmasına, bir taraftan borç alma umudu ile dış beklentilere yanıt vermek, bir taraftan da içerideki ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarının beklentileri doğrultusunda tarımsal ürün ihracatçısı olarak katılmaktır. Altyapıda büyük su projelerinin öne çıkmasının nedeni de budur. Ayrıca her ne kadar demiryolu için teklif edilen yatırım daha yüksek olsa da karayollarına kayda değer önem verilmesi kırsal kesimin pazara açılması amacına yöneliktir. Kamu sektörü yerine özel sektör, yine hem dış isteklere hem de içeride değişmekte olan iktidar yapısına uygun düşmektedir. İleri teknoloji seçimi ise yine Marshall Yardımı'nın bir parçası olarak ABD'den ithalata yöneliktir.

Plan için finansmanın %50 iç, %50 dış kaynaklardan sağlanması belirlenmiştir. (Tekeli ve İlkin, 2009, 18)

"1946 İvedili Sanayi Kalkınma Planı"nın da sayarsak, "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı"ndan önceki üç planın da önceliği devlet sanayi yatırımlarıydı. Bu nedenle kaçınılmaz biçimde, ülkenin en büyük kömür havzası ve tek demir çelik fabrikasının bulunduğu Zonguldak Bölgesi ülke çapındaki planların merkezine oturuyordu.

1947 planında ise bu durumun değiştiğini söylemek mümkündür. Aşağıda planın Zonguldak Bölgesi ile ilişkili kararları bulunmaktadır.

Planda 1952 yılına kadar genişletilmesi kararı alınan limanlardan Trabzon, İnebolu ve Samsun'a ek olarak Ereğli de bulunmaktadır. Planda yeni bir demir çelik

fabrikasına yer verilmemekle birlikte Karabük Demir Çelik İşletmeleri'nin genişletilmesi ve daha yüksek kapasiteyle çalışması ile ilişkili olarak bazı kararlar alınmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 98)

Demir cevherinin sağlandığı Sivas, Divriği'deki madenlerin üretiminin artırılmasına ek olarak, Divriği'den gelen demiryolu hattı için Amasya-Somucak arasında 275km'lik yeni bir hat yapılarak yolun 148km kısaltılarak 1003km'den 855km'ye düşürülmesi düşünülmüştür. Planda ayrıca, Ereğli'nin Tefen ve Armutçuk üzerinden 110km'lik yeni bir demiryolu hattı ile Karabük'e bağlanması kararı da yer almaktadır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 123) Bu sonuncu yatırımda Ereğli kömürlerinin de demiryolu ile taşınabilmesi düşünülmüştür. Ayrıca, "Plan dışı yapılacak hatlar" başlığı altında Karabük, Kastamonu arasına 115km'lik bir hat yer almaktadır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 164) Plan dahilinde mevcut hatlara eklenmesi planlanan 1600km demiryolu hattı içinde 385km ve buna ek olarak plan dışı 115km sırf Karabük'le ilgili yatırımlar olarak oldukça önemli bir orandır. Bunlara ek olarak planda yeni vagon ve lokomotif alımı kararı da bulunmaktadır.

Savaş sonrasında yokluğu en çok hissedilen ürünlerden biri olan ve planda ağırlıkta olan altyapı yatırımları için gereksinimi daha da fazla artacak olan çimento üretimi planda önemli bir yer tutmaktadır. Zonguldak Bölgesi için plandaki bir başka yatırım kararı da Ereğli'de 300.000 ton kapasiteli bir çimento fabrikası kurulmasıdır. Bu fabrika ve Birinci Sanayi Planı ile kurulan Sivas Çimento Fabrikası başta olmak üzere öteki fabrikalardaki kapasite artırımları sonucunda 1948'de 400.000 ton olan toplam üretim kapasitesinin 1952'de 1 milyon tona ulaşması beklenmektedir. (Tekeli ve İlkin, 2009, 127,128) Bu da Ereğli'de kurulması planlanan fabrikanın önemli bir orana sahip olduğunu gösterir.

Plandaki Zonguldak Bölgesi'ne herhangi bir büyük sulama projesi kararı bulunmamaktadır.

Plan notlarında "geniş kapsamlı" olduğu ifade edilen plan, önceki planlara göre daha fazla sektörü yine görece daha bütüncül biçimde ele almaktadır. Planın 1948-1952 dönemi esas olmakla birlikte daha uzun vadeli olduğu da vurgulanmakta fakat enerji sektörü dışında böyle bir özellik taşımamaktadır. Planda sektörlerde sınırlı kalmayı aşip makro ekonomik ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 16) Planın yöntem açısından ilk iki beş yıllık plandan ileri olduğu söylenebilir.

5.1.3.3 1945-1960 Döneminde Zonguldak Bölgesi'nde Yapay Çevrenin Gelişimi

Söz konusu dönem boyunca bölgedeki yapay çevrenin gelişimine geçmeden önce bu dönem için ele aldığımız planla ilgili birkaç noktaya değinmek gerekir. Yukarıda da aktardığımız gibi öncelikle kendinden önceki iki beş yıllık plan gibi devletçi ekonomi politikaları doğrultusunda, devletin sanayi ağırlıklı yatırımlarını belirleme amacı güden plan, değindiğimiz iç ve dış koşullar içerisinde borç almak için bir tür “niyet belgesine” dönüşmüştür. Bu nedenle bu plan, hazırlanış süreci itibariyle uygulamadan çok bir biçimde finansman sağlama amacı taşımaktadır. Plan, içerdiği projeler tek tek uygulanmayacak olsa da gelecek yıllarda izlenecek politikaların çerçevesini yaklaşık olarak çizmektedir. Öyle ki plana adını veren Vaner, 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin planı uyguladığını öne sürmektedir. (Günçe, 1972, 24 aktr. Tekeli ve İlkin, 2009, 24) Plandaki strateji seçimleri bağlamında düşünülürse Demokrat Parti’nin bunları izlediği söylenebilir fakat Tekeli ve İlkin’in de belirttiği gibi plan C.H.P. tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrası iç ve dış koşullarda hazırlanmış, seçimler de buna göre yapılmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 24) Bununla birlikte sonraki yıllarda aynı seçimlerin izlenmesi ortada bir plan olmasından dolayı değil koşulların dayatmalarına uygun davranılmasından ileri gelmektedir.

Bir başka önemli nokta da bu plandaki birçok projenin zaten 1933’ten beri yapılan planlarda bulunmasından dolayı hangi planın uygulandığını belirlemenin zorluğudur. Önceki planların hangi kısımlarının uygulandığına önceki bölümlerde değinmiştik. Bununla birlikte yukarıda görüldüğü gibi Zonguldak Bölgesi’ne yönelik yeni demiryolu hatları ve Ereğli için planlanan bir çimento fabrikasından başka önemli bir yatırım bulunmamaktadır. Sözü edilen demiryolu hatları ve çimento fabrikası yatırımları da gerçekleşmemiştir.

Politika ya da strateji seçimlerinin ötesinde tek tek projelere bakıldığında planın ne C.H.P. ne de D.P. tarafından uygulandığı söylenemez. Kurulan tesisler de farklı yerlere kurulmuştur. (Tekeli ve İlkin, 2009, 24) Bunların arasından, 1956’da Kütahya’da kurulan Tunçbilek Termik Santrali’nin plan dönemi dışında olmakla birlikte planlanan biçimde kurulduğu söylenebilir.

Bununla birlikte genel politika seçimlerinde ve bazı genel konularda da farklılıklar görülmektedir. Örneğin dış taleplere uygun biçimde değiştirilmiş 1947 planında bile

demiryolu ağırlıkta olmasına karşın D.P. döneminde karayollarına ağırlık verilmiştir. Tarımda makineleşme konusunda, planın çok ötesine geçilerek planda belirlenen traktör alımının 8 katına ulaşılmıştır. Yine planlananın ötesinde olarak ekilen alan 1952’de, 1948’e göre %37 artmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2009, 25)

Sonuç olarak bu planın doğrudan mekâna ilişkin bir amacı olduğu söylenemez. Dolayısıyla Zonguldak Bölgesi’nde 1945-1960 döneminde görülen gelişmeleri ele alırken bunlara planın uygulanıp uygulanmamasından çok iktidarın aynı şartlarda biçimlenmiş politikalarının yapay çevreye etkisi olarak bakmak gerekir.

Söz konusu dönem için en önemli nüfus değişiminin 1950-1960 döneminde yaşandığı sanayinin genel olarak gelişiminin de plandan bağımsız biçimde önceki dönemlere göre görece daha fazla özel sektör eliyle geliştiği söylenebilir. Zonguldak’ta 1950 ile 1960 arasında kentsel nüfus %100 artmıştır. Aynı dönemde Türkiye genelinde bu artış, %69’dur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7769) Bununla birlikte kırsal nüfus artışı bölgede ülke genelindeki ile aynıdır. Bu da bölgedeki kentlerin, 1950’lerde yoğunlaşan kırdan kente göçün ülke ölçeğinde önemli bir odağı olduğunu gösterir.

1950’lerdeki tarımda makineleşme, tarla tarımının görece sınırlı olduğu Zonguldak Bölgesi’ni Türkiye geneline göre daha az etkilemiştir. Bununla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi bölge, önemli bir sanayi merkezi olduğu için diğer bölgelerden gelen göçü çekmiş olmalı. Öteki taraftan 1950’lerde kırdan görülen değişim kuşkusuz bölgede de etkili olmuştur. Bu değişim temelde kırın daha fazla pazara yönelik üretim yapması ve dolayısıyla değişime uğrayan kent ve kırsal hinterland ilişkisidir. Çağlar Keyder, bu dönemde Türkiye tarımına yerleşmiş olan küçük meta üretiminden bahsetmektedir. Küçük meta üretimi; aile ölçeğindeki, önceleri piyasa ilişkilerinin büyük ölçüde içerisinde bulunmayan, başka deyişle pazar için üretim yapma oranı düşük, “köylülüğün” hakim olduğu işletmelerin özellikle de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, geçimlik üretimden pazara yönelerek küçük meta üreticisi haline gelmesidir. Pazara ulaşabilme imkanlarının artması ve devlet politikalarının da bu yönde olması başlıca sebepler olmak üzere, Türkiye tarımında, piyasa için üretim yapan aile ölçeğinde işletmeler 1946-1960 yılları arasında yerleşmiştir. (Keyder, 1999, 163). Ülke genelinde kırdan kente göç, Zonguldak Bölgesi özelinde ise kırsal kesimin pazara yönelik üretimi yoğunlaştırması nedeniyle Karabük’ün KDÇİ ile sınırlı içine kapalı ve kendine yeterli yapısı, tarımsal hinterlandı ile ilişkisini

yoğunlaştırarak bir çekim merkezine dönüşmüştür. Bu doğrultuda Safranbolu, Karabük ikiliğinde de yeni bir denge ortaya çıkmıştır.

“1950’lerde bölge köyleri, pazara yönelik sebze üretimine başlamıştı. Yöredeki eski ve geleneksel merkez Safranbolu, bu üretimi tüketebilecek nüfustan da, pazarlayabilecek ilişkilerden de yoksundu. Bunun üzerine üreticiler Karabük ile ilişki kurdular. Ürünler, hem Karabük’te tüketiliyor, hem de demiryoluyla kısa sürede Ankara’ya ve öbür tüketim merkezlerine ulaştırılıyordu. Böylelikle, yüzyıllardır Safranbolu’yu merkez olarak kullanan tarımsal üretim bölgeleri, tümüyle Karabük’e bağlandı ve Karabük bir sanayi kenti olmanın yanısıra, ticaret işlevleri de yüklenmeye başladı. Öte yandan yine 1950’lerde Karabük’te demir çelik sanayisine bağlı yan sanayiler de kuruluyordu. Tüm bu nedenlerle Karabük, kırsal kesimden kopan nüfus için başlıca çekim merkezlerinden biri oldu.” (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7780)

Türkiye genelindeki eğilimlere koşut olarak kent-kır ilişkisi değişirken, 1950’ler, Zonguldak’ta bu döneme kadar devlet eliyle kurulan büyük sanayi tesislerine, kereste fabrikaları ve gıda dalında çalışan fabrikaların eklendiği bir dönem olmuştur. Bunun yanısıra Zonguldak’ta kentleşme oranının yüksek olması, inşaat sektörünün 1950’lerde Türkiye ortalamasının üstünde bir paya sahip olmasına neden olmuştur. Ayrıca bu yıllarda Türkiye genelinde az sayıda elektrik üretim tesislerinden biri olan Çatalağzı Termik Santrali ve yine sanayi ve maden kentlerinin hızlı gelişimine paralel biçimde gaz-su-elektrik işkolunda da çalışanların sayısı ülke geneline göre önemli bir paya sahip olmuştur. Daha sonraki dönemlerde bölgenin enerji konusundaki üstünlüğü azalınca bu oran ülke geneli ile dengelenmiştir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7739, 7740)

1945 ile 1960 arasındaki sektörel büyümeyi en azından bir önceki dönemin büyüme hızları ile karşılaştıracak niceliksel veri elimizde olmasa da dönemin başında planlamanın aldığı görece pasif konuma karşın 1945’e dek yapılan yatırımlar ve daha önce planlanan yatırımların bir kısmının ancak bu dönemde gerçekleşmesi bölgenin sanayi alanındaki gelişimini sürdürmüştür. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi ana sanayi kolları bunların sahip olduğu ya da bunlara bağlı olarak bölgede oluşan ulaşım altyapısı bu dönemde de çeşitli sanayi kollarını bölgeye çekmeye devam etmiştir. Bir önceki dönemden farklı olarak bu yeni gelişim devletçi bir sanayi programı dışında gelişmiştir. Sanayi odaklı kentleşme bu dönemde de sürmüştür. Buradaki kentleşmenin nitelik bakımından Türkiye’den ne kadar farklı olduğuna ilişkin bir gösterge yoktur. Ancak Zonguldak ya da Karabük gibi kentlerin bir önceki dönemde sanayi tesisleri ile birlikte devlet eliyle kurulmuş merkezleri ve lojmanlardan oluşan

konut alanları görece planlı bir çekirdek teşkil etmiş olmalı. Zonguldak'ta yerleşime uygun olmayan arazi ve maden faaliyetleri nedeniyle sorunlu gelişmenin sürüp gittiğini, 1973 tarihli Mimarlık dergisinde yer alan tartışmalardan anlayabiliyoruz.³⁸ Karabük'ün bu güne ulaşan KDCİ'ye ait işçi yerleşimi ise belirli sosyal kaygılarla planlanmış bir sanayi kenti dokusunu yansıtıyor. Bununla birlikte 1954 yılında Zonguldak için bir İmar Planı yapıldığı fakat burada kent için EKİ'nin yasal kısıtlamaları yüzünden yeterli gelişme alanı gösterilemediği ifade ediliyor. Planın uygulaması da EKİ tarafından personel lojmanları ve limanda kurulan bir yükleme boşaltma alanı olarak gerçekleştirilmiştir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7778)

Bunlara ek olarak bölgede kurulan bir başka tesis de 1954'te yapımına başlanan Bartın Çimento Fabrikası'dır. Bu tesisin yapımı 1962 yılına dek sürmüştür. Yerel yönetim, Emlak Kredi Bankası, Zonguldak Özel İdaresi ve biri Fransız olmak üzere özel ortaklar tarafından kurulan bu fabrikanın üretimi, çimentonun klinker oranına göre 500.000 ton ile 220.000 ton arasındaydı. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7762). 1960 yılında Türkiye'nin toplam çimento üretiminin yaklaşık 2 milyon ton olduğu düşünülürse (Başaran, Turunç, 1995, 7) tesisin Türkiye içinde oldukça önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu tesisin, "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı"nda yer alan ve Ereğli'de kurulması düşünülen 400.000 tonluk tesisin dönem dahilinde, fakat bölge içinde farklı bir yerde farklı bir biçimde kurulmuş karşılığı olduğu söylenebilir.

5.2 Hipotez Şeması Üzerinden 1923–1960 Döneminin Değerlendirilmesi

1923–1960 dönemini hipotez şeması üzerinden değerlendirirken ele alacağımız "süreçlere" geçmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlayan bu dönemin öncelikle, Osmanlıda somut biçimde Tanzimat fermanı ile başlayan (1839) modernleşme olgusunun, toplumda, daha doğrusu yönetimde, Monarşiden Meşrutiyete ve son olarak Cumhuriyete kadar uzanan daha genmiş dönem içindeki son kırılmanın ardından geldiğini ve dolayısıyla da bir "modernleşme" süreci olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla modernleşme olgusunun burada çok yönlü

³⁸ Zonguldak kenti üzerine söz konusu dönemde hazırlanmış kapsamlı bir dosya için bakınız; Mimarlık Dergisi 1977/1

yani, yönetim ve toplumsal yapıda olduğu gibi bilgi ve gereksinimde de kendini gösterdiğini belirtmek gerekir.

5.2.1 1923-1930 Arası Beş Yıllık Sanayi Planları Öncesinde “Plan” Dışı Politikalar ve Yeni Mekân Organizasyonu (3 Numaralı Süreç)

3 Numaralı Süreç; 3 Numaralı Süreç’i, Cumhuriyetin kuruluşu ile yaşanan yönetsel ve toplumsal köklü değişim ile başlatmak gerekiyor. Kurtuluş Savaşı sonrasında gerçekleşen bu değişim, daha önce de belirttiğimiz gibi, “toplumda (ülkede) onun yapısında köklü değişiklikler yapmaya yönelik bir ölçüde var olan tepkisel etkilerin, bir toplumu savaşa sokan birden çok sistem dışı etkinin (SDE-1) değiştirdiği koşullar altında etkili olma olanağı bulması olarak açıklayabiliriz.” Bu sistem dışı etkilerin (SDE-1) en belirginini olarak Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı koşulları ve somut biçimi ile yabancı işgalini alabiliriz. Bunun en önemli sonucu, Osmanlı’nın son döneminde (bir önceki bölümde ele aldığımız) yönetimin sistem dışı etkilere karşı edilgen tavrının, işgalcilere karşı verilen bir savaş sonrasında bağımsızlık tavrına dönüşmesidir. Fakat sonuç olarak gelinen Cumhuriyete geçiş yani modernleşmenin bir sonraki aşaması olduğundan bu tavır ile birlikte yaklaşım olarak en azından ilk sekiz yıl ekonomik açıdan 2. Meşrutiyet dönemininkine yakın politikalar izlenmiştir.

Bu ilk 8 ya da 7 yılın en belirgin özelliği yine bir önceki dönemin sömürgeci bağlarından kopma çabasıdır. Bu da mekân organizasyonuna yani yapay çevreye (Y.Ç) en somut biçimi ile de demiryolu ağına yansımıştır. Burada işe (İ) yönetimin doğrudan bir müdahalesi ya da planlaması (P) gözlenir.

Bunlarla birlikte ilk dönem yani 1923-1930 arası için Zonguldak’ta keskin bir değişimin gerçekleştiği söylenemez. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş olsa da demiryolu dışında (o da bölgeye henüz gelmemiştir) bir önceki dönemin işe (İ) ve dolayısıyla yapay çevreye (Y.Ç.) Zonguldak Bölgesi’nde etki edecek radikal müdahaleleri olmamıştır. Bu bağlamda Fransız Ereğli Şirketi’nin dahi bu dönemde halen havzada faaliyetine devam ettiğine değinmiştik. Yalnızca devlet desteği ile yerli burjuvazi yaratma döneminin bir yan ürünü olarak “aferizm” kapsamında sayılabilecek teşebbüsler ve İş Bankası havzaya işletme olarak girmeye başlamıştır.

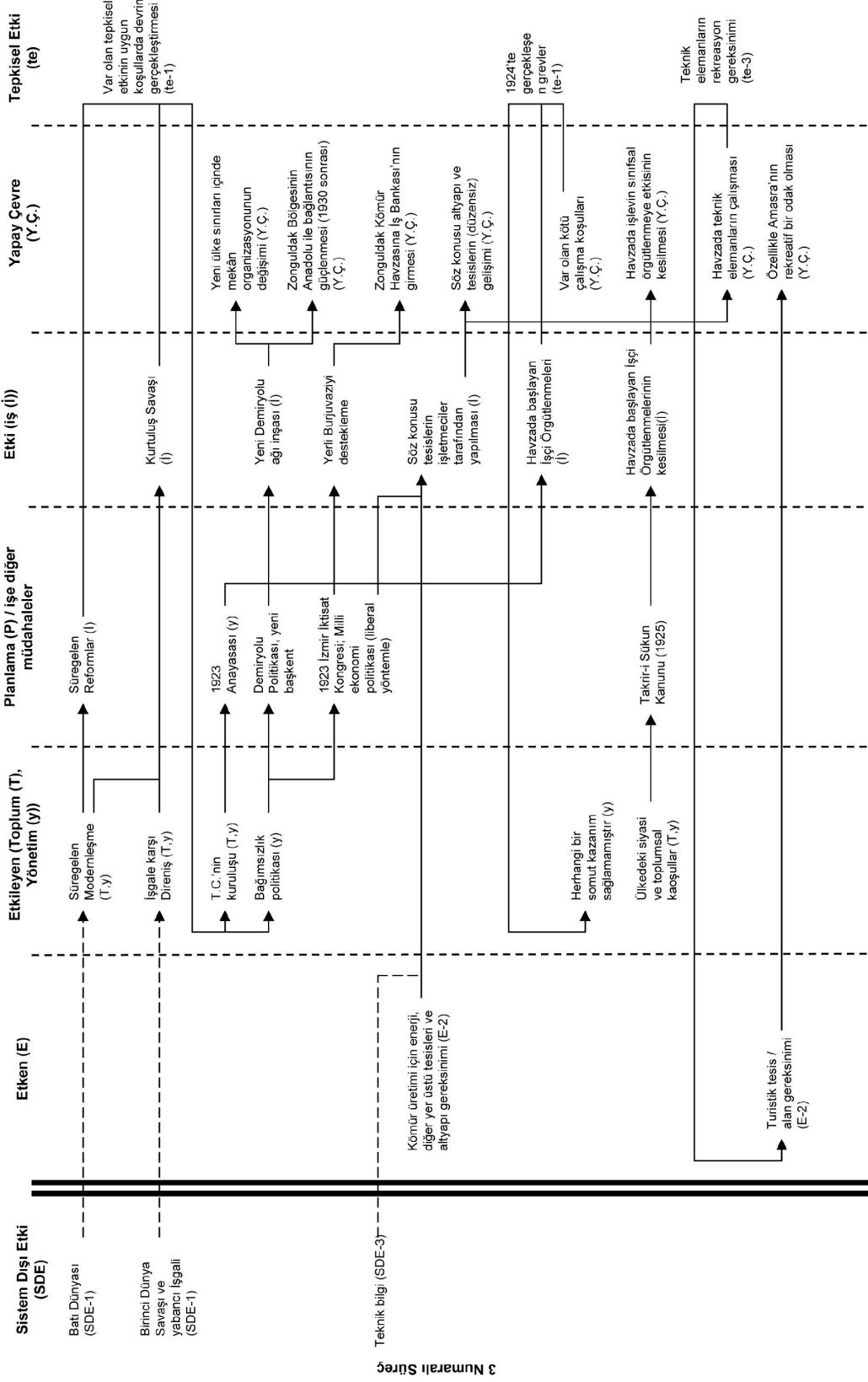
Yani (T,y)³⁹ bütünüyle toplum, sermaye açısından da bir dönüşüm içindeyken bu havzadaki yapay çevrede (Y.Ç.), kömür işletmesine de yansımıştır.

Dönem içinde havzada yürütülen faaliyetin yarattığı bir gereksinim olarak enerji, özel işletmelerin ve İş Bankası'nın kurduğu elektrik santrallerinin yapılmasına neden olmuştur. Bu üst ölçekteki yapay çevrenin bilgi (E-3) ve gereksinim (E-2) etkenleri ile bölgedeki yapay çevreyi (Y.Ç.) etkilemesidir. Bunlar yönetim tarafından planlı değil, Osmanlı dönemindeki teknik gelişmelere benzer biçimde işletmeciler tarafından havzaya getirilmiştir.

Bölgeye modernleşmenin getirdiği bir iş olarak sayabileceğimiz turizm de yine modernleşmenin bölgedeki “temsilcileri” sayılabilecek özellikle yabancı teknik elemanların buradaki çalışma yaşamının yani yapay çevrenin (Y.Ç.) bir parçası haline gelmesi, gereksinim konusunda bir tepkisel etki (te-3) ile rekreasyon gereksinimleri (E-2) olarak başlamıştır. Bu konuda Amasra'nın önemli bir odak olduğuna değinmiştik.

Osmanlı döneminde neredeyse hiçbir planlı mekânsal müdahale yapılmayan bölgeye buna rağmen dönüşümlü çalışma biçimi benimsenmesinin işçi sınıfının oluşumunu engelleme amacı da taşıdığına değinmiştik. Cumhuriyet'in ilk yıllarının da bu dönüşümlü çalışma biçimine karşın havzada 1924'ün hemen öncesinde gerçekleşen grevler (te-1) ve 1924 Anayasası'na dayanılarak oluşmaya başlayan işçi örgütlenmeleri (İ), ülkenin içinde bulunduğu toplumsal siyasi koşullar (ya da çalkantılar) içinde 1925'te TBMM'de (y) kabul edilen Takrir-i Sükun Kanunu (Huzuru Sağlama Yasası) nedeniyle kesilmiştir. Böylece havzadaki işlevin sınıfsal örgütlenmeye etkisi de (te-1) engellenmiş ve geciktirilmiş olmuştur.

³⁹ (T,y) toplum ve yönetime birlikte işaret etmektedir.

Tablo 3: 1923-1930 Arası Beş Yıllık Sanayi Planları Öncesinde “Plan” Dışı Politikalar ve Yeni Mekân Organizasyonu (3 Numaralı Süreç)

5.2.2 Büyük Bunalım ve Plan Aracılığı ile Devletçi Sanayileşme (4 Numaralı Süreç)

4 Numaralı Süreç; 4 Numaralı Süreç'in çıkış noktasını bölüm içerisinde de değindiğimiz gibi Büyük Bunalım'ın yarattığı yeni koşulların sistem dışı etki etkisinin (SDE-1) yönetimi politika değişimine yönlendirmesi olarak alabiliriz. Öncelikle üst ölçek yapay çevrede meydana gelen bu kriz dünya ticaretini sekteye uğratmış özellikle gelişmiş ülkeleri etkilemiştir. Yatırımlar durduğundan makine fiyatlarının ucuzlaması gibi detayların ötesinde krizin ticari hegemonik ilişkileri de sekteye uğrattığı ve gelişmekte olan ülkeler için içe kapalı bir sanayileşme politikasını mümkün kıldığı söylenebilir. Lozan sözleşmesinin sona eren hükümleri nedeniyle korumacılık için gerekli önlemlerin alınabilmesinin de etkisi büyük olmuştur. Bu koşullar yurt içinde, 1923-1930 döneminin liberal denemesinin özellikle sanayileşme alanındaki başarısızlığının yarattığı, yani ekonominin (Y.Ç.) bir tepkisel etki ile birleşmiştir. Buradaki değişimin önemi, planlama (P) açısından somut getirilerinden kaynaklanmaktadır. Bu planlama pratiğinde aynı dönemde Büyük Bunalım karşısında direnç göstermeyi başaran ülkelerden başta SSCB olmak üzere “devletçi planlamanın” yöntem olarak alınmasını da doğurmuştur dolayısıyla bu da üst ölçek yapay çevreden gelen bilgi kapsamında bir sistem dışı etkidir (SDE-3). Bu yeni yaklaşım iktidarın eylemlerini bağımsızlık tavrı ve devletçi sanayileşme politikası ile birleştirmiştir.

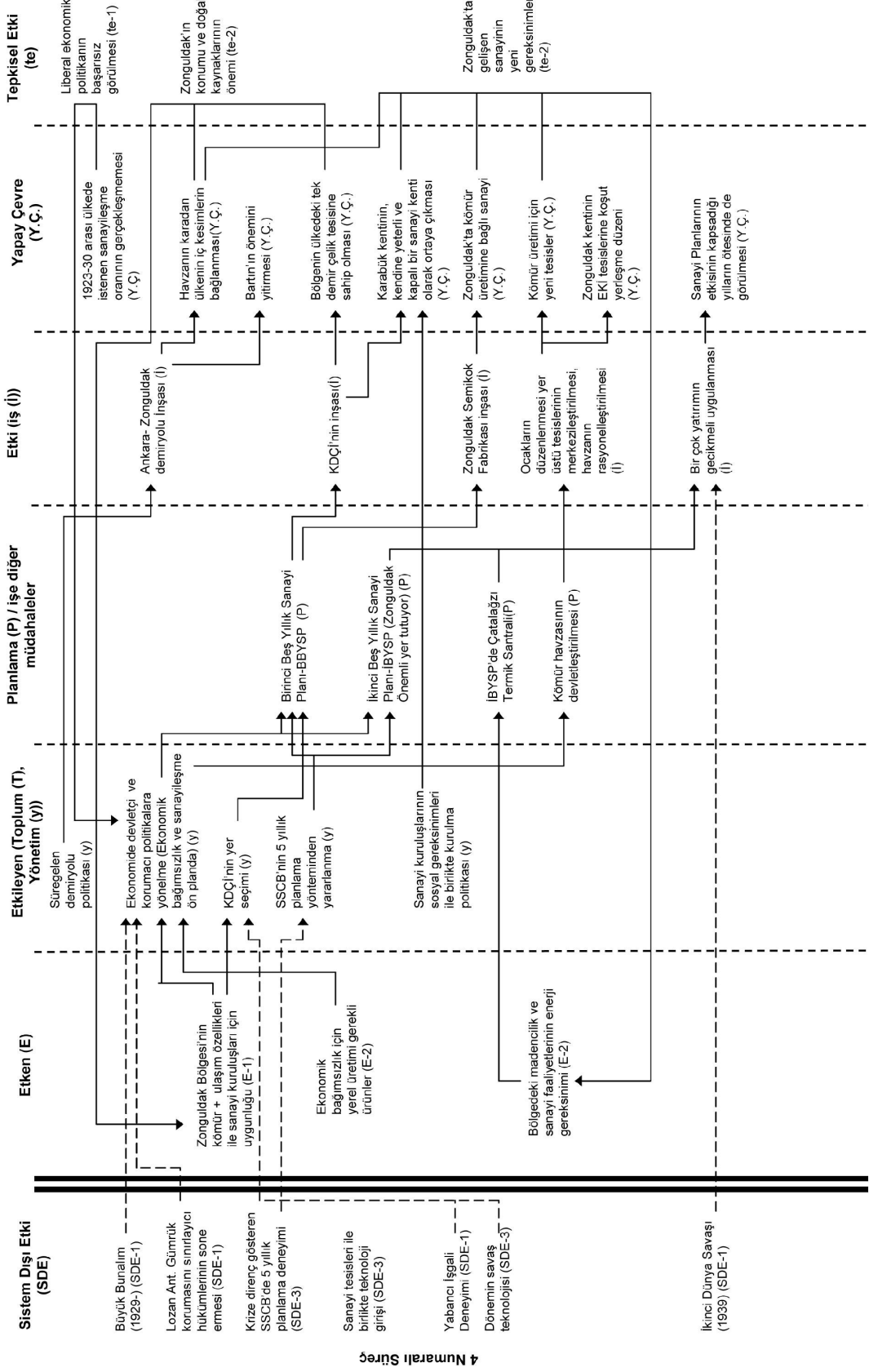
BBYSP ve onun uzantısı niteliğindeki İBYSP'yi birlikte ele alacak olursak, modernleşmenin bir parçası olarak bu planlar bir sanayileşme programı niteliğindedir. Benimsenen sanayileşme biçiminin ise üç özelliği vardır. Bu üç özelliği de emperyal batılı güçlere karşı verilen, Kurtuluş Savaşı⁴⁰ deneyimi sonrasında izlenen modernleşme politikasının özellikle 1930'da aldığı biçimin plana (P) yansımaları olarak alabiliriz.

Öncelikle daha önce demiryolu konusunda değindiğimiz gibi planda sanayinin Anadolu içinde dengeli dağılımının amaçlanması, yeni Cumhuriyet rejiminin kendi

⁴⁰ Burada savaşın kendisi başlı başına hipotez şemasında ele alınabilecek bir konudur. Öncelikle sistem dışı etki olarak işgalcileri, toplumun ve yönetimin buna karşı tepkisini ve yapay çevre üzerinden verilen bir mücadeleyi ya da fiziksel bir çarpışmayı içerir. Savaş sürecine kuşkusuz stratejik anlamda “yer”, gereksinimler, teknoloji anlamında bilgi ve hem yerel hem de ülkesel ölçekte savaş karşısında verilen tepkisel etkiler de dahildir fakat tüm bunların detaylı incelemesi çalışmanın konusu dışında kalmaktadır.

mekân organizasyonunu yine yeni bir işlev olan sanayi bağlamında biçimlendirme çabasıdır.

İkincisi, kurulacak sanayinin ithal edilmekte olan ürünlerin yerel üretimini sağlamak; bunu da öncelikle ülke içinde elde edilen hammaddelerden sağlanmasının amaçlanmasıdır. Bu başta bahsettiğimiz Kurtuluş Savaşı deneyiminden kaynaklandığını varsaydığımız bağımsızlık politikası doğrultusunda (y), ekonomik bağımsızlığın gereği olarak yeni gereksinimlerin (E-2) ülke içinden ya da ülkesel yönetimin kontrolü altındaki “yer”den (E-1) sağlanmasıdır. Her ne kadar kaçınılmaz olarak dışarıdan bilgi, teknik (E-3) ithali sağlansa da ki BBYSP’de mesleki eğitim de yer almaktadır, gereksinimlerin karşılanmasında ülke dahilindeki yapay çevrenin (Y.Ç.), ülke dahilindeki kaynakları kullanarak gereksinimleri karşılaması (E-2), bunu da ülke ölçeğinde işe (İ) doğrudan müdahale eden devletçi bir planlama (P) yaklaşımı ile yapması söz konusudur. Bunların hepsini topladığımızda, karşımıza kısaca, yönetimin (y) modernleşmenin dönüştürdüğü “metabolik ilişkiyi” ekonomik bağımsızlık doğrultusunda mümkün olduğunca ülke içinde çözme çabası doğrultusunda planlama (P) yaptığı sonucu çıkmaktadır. Bu plan doğrultusunda inşa edilen KDCİ yukarıda sözünü ettiğimiz sürecin en somut temsilcisidir. Bu kuruluşun yer seçiminde de üzerinden 10 yıldan biraz fazla zaman geçmiş ve özellikle kıyıların kontrolünün yitirildiği ve direnişin Anadolu’nun merkezinden yürütüldüğü yabancı işgalinin, dönemin savaş teknolojisi bağlamında etkilediği gözlenir. Bu kuruluşun etkisi bakımından, konumunun da bölge için önemini göz önünde bulundurursak; KDCİ, savaş deneyiminin (SDE-1) ve günümüz uzun menzilli füzelerinin olmadığı bir dönemde savaş teknolojisinin göz önünde bulundurulması (E-3) etkenleri doğrultusunda yönetim (y) tarafından; yabancı uzman heyetlerinin önerisi olan Ereğli yerine, Genelkurmay’ın isteği üzerine kıyıda 100km fazla içeride, savunulması daha kolay olan Karabük’e yapılmıştır.

Tablo 4: Büyük Bunalım ve Plan Aracılığı ile Devletçi Sanayileşme 1930-1945 (4 Numaralı Süreç)

Tüm bunlara bağılı olarak Zonguldak Bölgesi'nin çevresel ya da hammadde anlamındaki özelliğı kömür üretimi nedeniyle büyük önem kazanmıştır. İlk ve ikinci planda oransal olarak Zonguldak Bölgesi ülke ölçeğindeki bir plan için çok büyük bir yere sahiptir. Kömür üretimi ve demiryolu temelinde sanayi yatırımlarının gelişimini bölüm içinde ele almıştık. Dolayısıyla, bölge için yer ya da çevre (E-1) yeni bir anlam kazanmış ve "etken" olmuş, bu durum KDÇİ'nin kuruluşu ile daha da pekişmiştir. Sonraki "yer" in bu niteliğı (E-1) doğrultusunda planların da (P) etkisi ile bölgede gerçekleşen müdahale ve yatırımlar, sanayiye ve dolayısıyla yerleşme desenini, devamında toplumsal yapıyı da içine alacak biçimde yapay çevreyi (Y.Ç) biçimlendirmiştir. Bölgede merkezler arasındaki dengeler değişip Karabük yeni bir merkez ortaya çıkarken, Safranbolu tümüyle, Bartın ise tarımsal toplama ve dağıtım özelliğini kısmen yitirmiştir.

Burada çevrenin bu etkisinin kendiliğinden değil, 4 Numaralı Süreç'i belirleyen dış etkenler (SDE), yönetimin (y) amaçları, gerçekleştirilecek işin (İ) ve meydana getirilecek yapay çevrenin (Y.Ç.) niteliğı doğrultusunda yüklendiğı yeni anlamlarla oluştuğunu göz önünde bulundurmak gerekir.⁴¹

Ayrıca 1930'ların sonuna doğru devletleştirilen kömür işletmelerinin santralize edilen tesisleri ki bu da bir tür planlamadır (P), Zonguldak kentinin gelişiminde (Y.Ç) de başat rol oynamıştır.

5.2.3 İkinci Dünya Savaşı; Kesinti ve Dönüşüm (5 Numaralı Süreç)

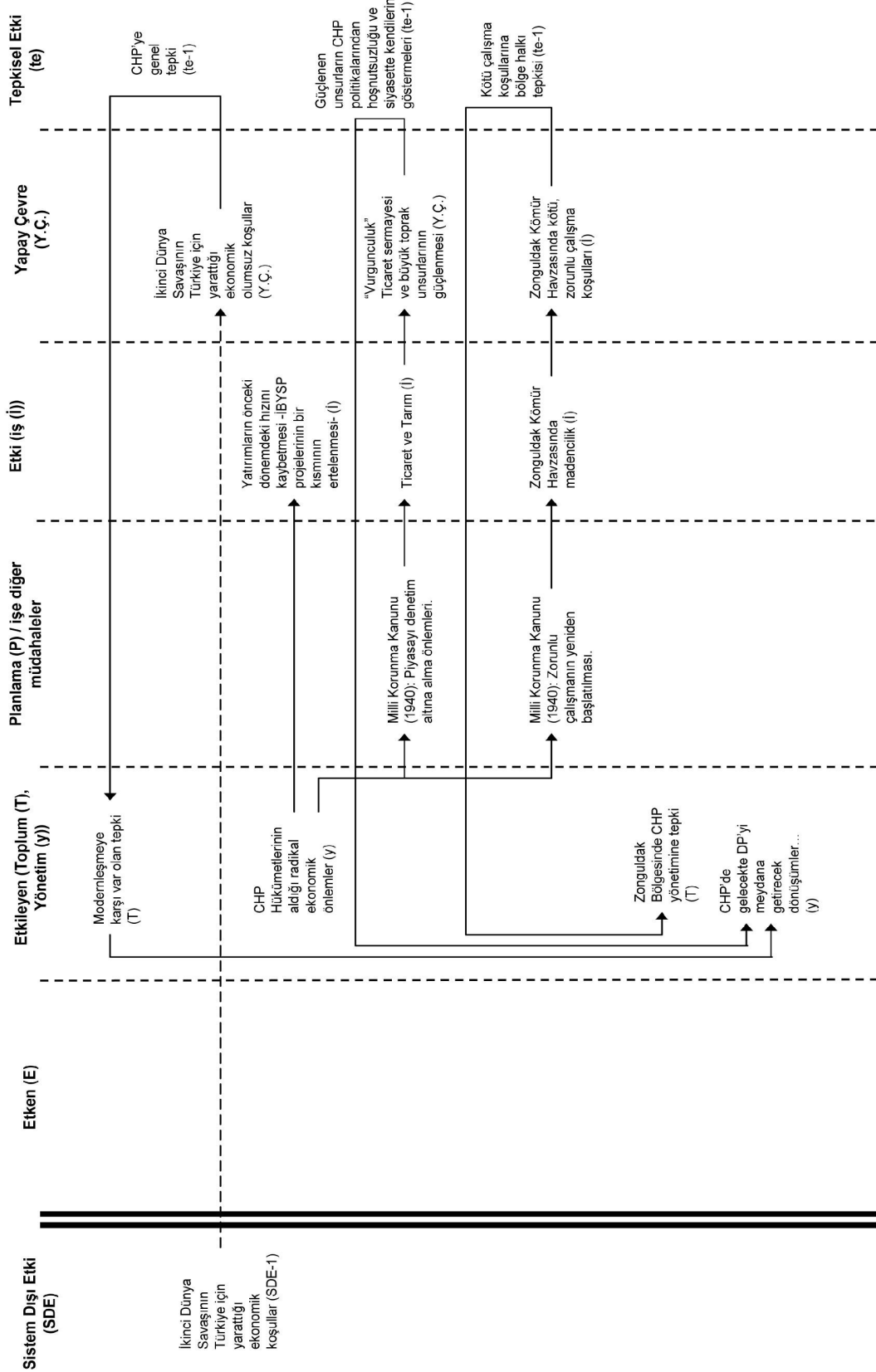
5 Numaralı Süreç; Başlangıç noktasını, 1939–1945 yılları arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı'nın, bu savaşa girmeyen Türkiye üzerinde meydana getirdiğı, sistem dışı etki (SDE-1) niteliğindeki koşullar olarak alacağımız 5 Numaralı Süreç, savaş sonrasında görülecek değişimin hazırlayıcısı olması bakımından önem taşıyor. Söz konusu savaş koşulları öncelikle, ilk iki sanayi planında yer alan bazı projeler de dahil olmakla birlikte yatırımların durmasına neden olmuştur. Dünyada sürmekte olan savaşın yarattığı ekonomik koşulları ve savaşa girme riskine karşı alınması gereken önlemler, yönetimin (y) bir takım radikal önlemler almasına neden olmuştur.

⁴¹ Buradan çıkan önemli sonuç da hipotez şemasına bir katkı olarak, tepkisel etkinin yalnızca fiziksel bir sonuç anlamında doğal çevreyi etkilemeyeceğı ona yeni anlamlar yükleyerek yeni etkenler ortaya çıkarabileceğini göstermesidir.

İşe (İ) yapılan bu müdahalelerin baskıcı yönleri ile savaş yıllarının ekonomik sıkıntıları öncelikle yönetime (y) karşı bir tepki (te-1) oluşturmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri var olan bu tepkisel etki (te-1) ya da muhalefet kuşkusuz bu koşullar altında daha da güçlenmiştir. Savaş koşullarının topluma (T,y) bir başka etkisi ise ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin güçlenmesi yönünde olmuştur. Bunlar mevcut iktidara karşı muhalefet olarak ortaya çıkacaklardır; bu da yapay çevrenin (Y.Ç.) söz konusu koşullar altında topluma (T) ve yönetime (y) yönelik bir tepkisel etkisi (te-1) olarak alınabilir. Savaş döneminde iktidarın aldığı birçok önlem ticari sermayeyi dizginlemeye yönelik olsa da, bu sert önlemler değişimi daha da hızlandırarak sonunda iktidarı değiştirmiş, yönetimin yaklaşımı da aynı biçimde giderek farklılığa uğramıştır. Bunu, Kışlalıoğlu ve Berkes'ten alıntılararak aktardığımız “artıran tepkisel etki” kavramı ile açıklayabiliriz. Bu tür tepkisel etki: “Herhangi bir özelliğin ortaya çıkardığı tepkisel etkinin, bunu yaratan durumu artırıcı bir etki yapmasıdır.” Yani alınan ekonomik (ki bunların bir kısmı ticari sermayeye yöneliktir), muhalefetin de öncülüğünü yapan bu sermaye ve büyük toprak unsurları için daha elverişli koşullar yaratmıştır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, savaş yıllarının ekonomik sıkıntıları da var olan yönetim (y) ve toplum (T) arasındaki gerilimi artırmıştır. Havzada 1921 yılında TBMM tarafından yasaklanan zorunlu çalışma, sözünü ettiğimiz savaş dönemi önlemlerini yasal temelini oluşturan 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile geri getirilmiştir. Bu çalışma biçimi anlamında yapay çevreye (Y.Ç.) yapılan müdahalelerin (P) yerel ölçekte CHP iktidarına karşı bir tepkisel etkiye (te-1) neden olduğuna değinmiştik.

Sonuç olarak bu yeni koşullar altında oluşan iki tepkisel etki (te-1) yönetimi dönüştürmeye başlamıştır. Önce iktidardaki tek partide görülmeye başlayan değişim yeni bir parti ve daha sonra da bu partinin iktidara gelmesini izleyecektir.

5 Numaralı Süreç

Tablo 5: İkinci Dünya Savaşı; Kesinti ve Dönüşüm (5 Numaralı Süreç)

5.2.4 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Politikalar ve Planlamannın İşlevini Yitirışı (6 Numaralı Süreç)

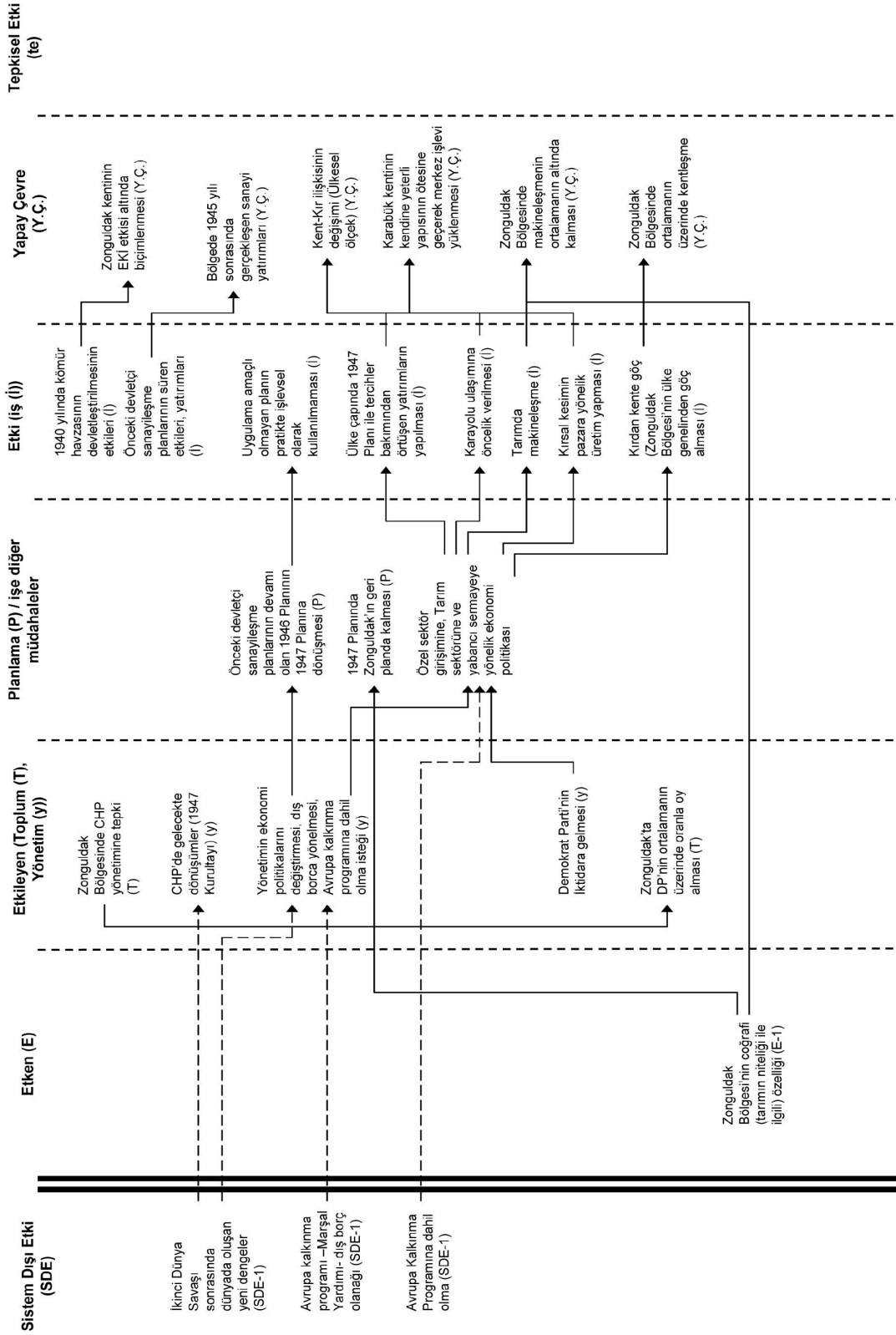
6 Numaralı Süreç; Bu süreç, 5 Numaralı Süreç ile yakından ilişkili olarak, hatta tek bir süreç olarak da görülebilir. Burada başlangıç noktası olan sistem dışı etki (SDE-1), bölüm içinde ayrıntılı biçimde değindiğimiz savaş sonrası dünyada oluşan ABD üstünlüğünün karakterize ettiği yeni koşullardır. 6 Numaralı Süreç içerisinde değişmeye başlamış olan, (T) ve yönetim (y) ilişkisi, 1945 yılı sonrasında bu koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Buradaki keskin değişim henüz iktidar partisi değişmeden, bölüm içinde ayrıntılı ele aldığımız, 1946 planından 1947 planına geçişte görülmüştür. 1946 planı (P) kendinden önceki iki plan gibi devletçi sanayileşme ve ekonomik bağımsızlık doğrultusunda bir yaklaşım izlerken; bir başka deyişle sistem dışı etkiler karşısında “etkileyen”in (T,y) bağımsız ya da kendi iradesi ile etki ya da iş (İ) yapmasını ve yapay çevreyi de (Y.Ç.) bu doğrultuda biçimlendirmesini öngörürken bu yaklaşım 1947 planı ile ortadan kaldırılmıştır. Planda yapılan bu değişim, yönetimin (y), savaş sonrası dünyada oluşan yeni dengeler içinde yöneldiği konum için izlemesi gereken yaklaşımın 1946 planındaki yaklaşımla örtüşmediğini fark etmesi üzerine gerçekleşmiştir. En somut biçimi ile Avrupa’nın savaş sonrası kalkınmasında Türkiye için dış unsurların uygun gördüğü rol ile 1930’dan beri yapılan planlarda izlenen yaklaşım uyuşmamaktadır. Yönetimin (y) bu istekliliğinin altında ise dış borç vaadi bulunmaktadır. Sonuç olarak o yıllarda savaştan çıkmış Avrupa ülkelerinin yararlandığı ABD yardımının çekiciliği, Türkiye’de 1930’larda başlamış ülke ölçeğinde planlama deneyiminin gelişimine başka bir yön vermiş ya da “planlama” kavramını pratikte gerçek amacından saptırmıştır denebilir.

“1946 İvedili Sanayi Kalkınma Planı”nın yerine konulan “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” en basit ifade ile, dış yardım alma koşullarına göre kurgulanmış, uygulamaya yönelik olmaktan çok “niyet belirten” bir belge olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla daha öncekiler gibi gerçek bir planlama (P) yani yönetimin (y), işe (İ) müdahale etme aracı değildir. Bunun birlikte bölüm içerisinde de belirttiğimiz gibi plan birebir uygulanmamakla birlikte benimsediği politikalar büyük ölçüde izlenmiştir. Yani, planı hazırlayan CHP iktidarından sonra iktidara gelen DP’de 1945 sonrasında CHP’nin yönelmeye başladığı politikaları izlemiş, o dönemki dış unsurların isteği doğrultusunda tarım sektörüne ve karayollarına ağırlık vermiştir.

Yönetim (y) yeni politikaları plana (P) yansıtmış fakat bu plan (P) bir müdahale aracı olarak kullanılmasa da yapay çevre (Y.Ç.) bu planı hazırlayan yaklaşımlar doğrultusunda biçimlenmiştir.

Bu durumda 1946 planı da katıldığında önceki üç planda büyük yer tutan ve önem taşıyan Zonguldak Bölgesi, 1947 planında görece daha az yer almıştır. Bu doğrultuda bölgede 1945 sonrası dönemde (Y.Ç.) iki temel etki altında biçimlenmiştir. Bunlardan birincisi, bir önceki dönemin politikalarının halen süren etkileridir. Daha önceki beş yıllık sanayi planlarında yer alan örneğin Çatalağzı Termik Santrali gibi bazı projeler bu dönemde bitirilmiştir. Diğer taraftan özellikle kömür havzasının 1940 yılında tümüyle devletleştirilmesi ocakların bir araya toplanması, yapılan yer üstü tesisleri buradaki kentsel gelişimin temelini oluşturmuştur. Bu etki kuşkusuz 1945 sonrasında ve 1950'lerde de sürmüştür. Bu devletleştirme etkisinin aslen özel sektörü öne çıkaran bu dönemde de sürmesinin bir nedeni de bu politikanın uygulamaya dökülemediği olmasıdır. (Kepenek, Yentürk, 2005, 101) Bu dönemde bölgede yapay çevrenin (Y.Ç) biçimlendiren asıl etki ise ulaşım ve tarım alanında izlenen politikaların kır, kent ilişkisinde gerçekleştirdiği değişimdir. Bu da Karabük'ün hinterlandı ile farklı bir ilişkiye geçmesi ve merkez niteliğinin pekişmesi örneğindeki gibi bir sonuç yaratmıştır.

Özellikle 1950'lerde ülke ölçeğinde makineleşme ve pazara yönelme ile karakterize olan, yapay çevrenin (Y.Ç.) kırsal yapısında görülen radikal değişim, bölge ölçeğinde yapay çevreyi (Y.Ç.) biçimlendirmede bir iş (İ) olarak tarımın geri planda olması ve bu tarımın da makineleşmeye daha az müsait oluşu nedeniyle ülke geneline göre daha düşük düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte ülke ölçeğinde yükselene kırdan kente göçün yöneldiği merkezlerden biri haline geldiği için kentsel nüfus artışında bölge ortalamanın üzerine çıkmıştır. Burada ülke ölçeğinde planlama (P) dışı da olsa izlenen politikaların etkisi, doğrudan yatırım almayan bölgede kentsel nüfusu önemli derecede artırarak yapay çevreye (Y.Ç.) etki etmiştir.

Tablo 6: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Politikalar ve Planlamanın İşlevini Yitirışı (6 Numaralı Süreç)

6 1960-1980 Yılları Arasında Zonguldak Bölgesi

Türkiye’de önemli bir kırılma noktasını teşkil etmesi nedeniyle aldığımız 1960 yılı sonrası dönemin planlama üzerinde de belirleyici olan belirgin özellikleri, dünyada 1945 sonrası ortaya çıkan iki kutuplu siyasal yapı sürerken, gelişmiş batı ülkelerinde ekonomik ve sosyal alanda refah devletinin öne çıkmasıdır. Tam istihdam ve sosyal güvence politikalarının yanısıra, ekonomide devlet müdahalesini içeren politikaların temeli ise 1942 yılında yayımlanan Beveridge Raporu’na dayanmaktadır. Devletin ekonomi üzerindeki kontrolü, kaçınılmaz olarak ekonomi planlamasını da öne çıkarmıştır. Hobsbawm’ın “Altın Çağ” olarak adlandırdığı dönemin genel karakteri, savaş sonrasında reformdan geçirilmiş bir sistemdir ve bunda etkili olan da bir önceki “Felaket Çağı”nın deneyimidir. (Hobsbawm, 2006, 363, 364) Dolayısıyla kapitalist ve sosyalist her iki kutupta da farklı derecelerde ekonomi üzerinde devlet kontrolünün benimsendiği söylenebilir. Söz konusu “müdahale” olgusu, 1945-1960 dönemini incelerken değindiğimiz (bkz: 86) savaş sonrasında ortaya çıkan uluslararası kuruluşlar tarafından da gelişmekte olan ülkelere taşınmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye için dış etken niteliğinde bir planlama talebi olduğu söylenebilir. Bu dönemde “müdahale”, sermaye birikim sürecinin temel dinamikleriyle uyumlu biçimde gelişmiştir. (Akçay, 2007, 30) Bu kavramın ulusal düzeyde nasıl bir mantığa oturduğuna ilişkin açıklamalardan biri ise uluslararası düzeyde yardım (ya da borç), ulusal düzeyde ise planlama kavramının ilişkili olduğunu, planlama iç piyasanın yapılanma ve entegrasyonunu sağlarken dış yardımlar da az gelişmiş ülkelerin ekonomilerini uluslararası kapitalist sisteme entegrasyonunu sağlamaktadırlar. (Türkay, 1997, 32 aktr. Akçay, 2007, 30) Türkiye’de planlamanın dış borç olgusu ile nasıl ilişkilendiğinin daha erken bir örneği olan “1946 İvedili Sanayi Kalkınma Planı”nın, “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”na dönüşmesine ise önceki bölümlerde değinmiştik.

Bu dönem, Türkiye için 1960 yılındaki iktidar değişikliği ve yeni anayasadan sonra, DPT’nin kurulduğu, planlamanın kurumsallaşmaya başladığı ve beş yıllık kalkınma planlarının yapılmaya başlandığı dönemdir. Bunlara paralel olarak, plan hazırlama ve bölgesel analizler bağlamında bölge planlama alanında da önemli adımlar atılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın bir önceki bölümünde ülke çapında yapılan planların Zonguldak Bölgesi ile doğrudan ilişkileri bakımından karşılaştırıldığında 1960

sonrası dönem; beş yıllık kalkınma planlarının mekânsal ağırlıklı olmaması, yapılan bölge planlama çalışmasının ise uygulamaya geçmemiş olması ve bu çalışmaların sürekliliğinin olmamasından dolayı, bölgenin biçimlenmesi ve planlama arasında kurulabilecek doğrudan ilişkiler bakımından zayıftır.

6.1 1960-1980 Döneminin Genel Ekonomi Politikası

1950'lerin sonunda yaşanan ekonomik ve siyasal bunalım döneminin ardından gelen (Kepenek, Yentürk, 2005, 144) ve 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri müdahalenin başlangıcını oluşturduğu 1960-1980 döneminde 1954'te (söz konusu bunalım dolayısıyla) başlayan korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği dolayısıyla içe kapalı bir gelişme politikası izlenmiştir. Bu dönemde 1930'lu yıllarda temel tüketim mallarında bilinçli olarak yürütülen, 1954 ile 1960 arası ise döviz kıtlığından dolayı zorunlu olarak yürütülen ithal ikamesi, 1960 sonrasında I. BYKP'nın da stratejik bir tercihi olarak bu dönemde sürdürülmüştür. Fakat bu sefer dönemin sosyoekonomik yapısı ve tüketim normlarından dolayı ithal ikameci sanayi dayanıklı tüketim mallarına yönelmiştir (temel tüketim mallarında kendine yeterliliğe önceki dönemlerde ulaşılmıştır). Bu da çoğu kez yabancı ortakla ve giderek yerel katkının artması ile birlikte ithal girdi ile iç piyasaya dönük bir üretimdir. (Boratav, 2009, 118, 119)

Dönemin bir diğer özelliği ise bu politikaların bir planlama tabanına oturtulmuş olmasıdır. 1960-1980 döneminin başındaki bir takım iç ve dış koşullar ülkede planlamanın kurumsallaşması ve geliştirilmesi anlamında önemli adımlar atılmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, dünyada da planlama kavramı yükselişte olması, gelişmiş ülkeler dışındaki ülkelere de kalkınma aracı olarak planlamanın sunulması, Türkiye'de planlamanın gelişimi için olumlu sayılabilecek dış etkenler olarak sayılabilir. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, planlamayı öne çıkaran ve dönemin sektörel önceliklerini belirleyen tüm bu etkenleri şöyle sıralamaktadır:

- Dış ödeme güçlüğü, bir önceki dönemden süregelen yüksek enflasyon nedeni ile ekonomiye istikrar kazandırma gereksinimi.
- 1960 müdahalesi sonrasında sivil-askeri bürokrasi ağırlıklı iktidarın tercihleri.

- Bir önceki dönemde (DP iktidarı) öne çıkan ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerine karşın geri planda kalan sanayi sermayesinin istekleri ve bürokrasinin özlemlerinin örtüşmesi.
- Dış alım güçlükleriyle karşılanamayan tüketici taleplerinin yerli sanayi ürünleri ile karşılanması. Yerli sanayinin ise rekabete karşı korunmuş bir iç pazar ve kararlı bir ortam ve teşvike gereksinim duyması.
- Bu dönemde hem dış borç veren çevreler ve yabancı sermaye de yerli sanayi sermayesine benzer biçimde kararlı bir ortama gereksinim duymaktadırlar. (Kepenek, Yentürk, 2005, 145)

6.2 1960-1980 Döneminde Zonguldak Bölgesi ile İlişkili Planlar

Bu dönem boyunca DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) 3 adet BYKP hazırlamıştır. Bu planları ele alırken genel nitelikleri ile birlikte içeriklerinin Zonguldak Bölgesi ile ilişkilendirilebilecek kısımlarına değineceğiz. Fakat bu planlar özellikleri nedeniyle yine ülke ölçeğinde yapılan 1930'ların beş yıllık sanayi planları gibi doğrudan yatırımları tanımlamadığından bu ilişkilendirmeler dolaylı olacak. Bununla birlikte planlı dönem, bölge planlama çalışmalarının da başladığı yıllar olma özelliğini taşıyor. Bu dönemde Zonguldak için yapılan tek plan olan 1964 tarihli “Zonguldak Bölgesi Ön Planı” da bu üç planı Zonguldak bağlamında inceledikten sonra ele alacağız.

6.2.1 DPT, 1960-1980 Yılları Arasında Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Zonguldak

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koyması sonucu yaşanan iktidar değişikliği sonrasında 30 Eylül 1960 tarihinde, henüz yeni anayasa (1961) kabul edilmeden kurulmuştur. Kurumun görevleri 91 sayılı yasada şöyle sıralanmıştır:

- Ülkenin doğal, insansal ve ekonomik her türlü kaynak ve olanaklarını tam bir şekilde saptayarak, izlenecek ekonomik ve toplumsal siyasayı ve hedefleri belirlemede hükümete yardımcı olmak.

- Değişik Bakanlıkların ekonomik siyasayı ilgilendiren etkinliklerinde eşgüdümü sağlamak için tavsiyelerde bulunmak ve bu konularda danışmanlık yapmak;
- Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa soluklu planları hazırlamak;
- Planın uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklik yapmak;
- Özel kesim faaliyetlerini planın hedef ve amaçlarına uygun biçimde özendirmek ve alınacak önlemleri tavsiye etmek.

Aynı kanunla oluşturulan Yüksek Planlama Kurulu (YPK) ise belirli konularda Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak amacıyla bazı bakanlarla plancı teknisyenlerden oluşturulmuştur. (Tan, 1976, 40; aktr. Aslan, 1998, 106) Kuruluş yasasına ve verilen yetkilere bakıldığında, DPT'nin siyasal iktidarların alacağı kararlar doğrultusunda onlara “yardımcı olan”, “tavsiyelerde bulunan” ve “müşavirlik yapan” bir kurum olduğu görülmektedir. 27 Mayıs sonrası yönetimi alan Milli Birlik Komitesi'nde (MBK) önemli bir önceliğe sahip olan kurumun kuruluşunda söz konusu, siyasal iktidara “tavsiye veren” konumunun “emreden” bir konuma sahip olabileceği de tartışılmakla birlikte, sonuç olarak ülke çapında planlama faaliyetini yürütecek DPT için yukarıdaki konum uygun görülmüştür. (Akçay, 2007, 78)

Bu yeni dönemde planlama, 1961 Anayasa'sında şu maddeler ile temellendirilmiştir:

Madde 41- İktisadi ve sosyal hayat, adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği öncelikleri yöneltmek ve kalkınma plânlarını yapmak Devletin ödevidir.

Madde 129- İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir.

Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir.”

DPT'nin ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye'de beş yıllık sanayi planları ile süren ve önceki bölümlerde değindiğimiz “planlamanın işlevini yitirdiği”

İkinci Dünya Savaşı ve ardından gelen DP dönemi boyunca süren plansız dönem sonuna doğru ülkede döviz kıtlığı dolayısıyla ithalat yapamama ile kendini gösteren krizin doğurduğu gereksinim ve bu bölümün başında değinilen uluslararası aktörlerin de istekleri ile iki temel etkenin, içeride bir önceki dönemin plansız politikalarına tepki gösteren yeni iktidarın eğilimleri ile birleşmesi olarak açıklanabilir. Yükselen planlama eğiliminin kurum olarak DPT'yi ortaya çıkarışının ilk adımlarından biri 1958'de DP iktidarında kurulan Koordinasyon Bakanlığı'dır. (Aslan, 1998, 104) Bir diğer adımı ise yine DPT'nin Almanya'dan borç almak amacıyla bu borca karşılık gelen projelerin hazırlanması işini Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin üstlenmesidir. (Akçay, 2007, 70)

DPT'nin kuruluşu ve çalışmaya başlaması noktasında, söz konusu yıllardaki plancuların siyasetin üstünde bir konumda oldukları kabulü egemendir, dolayısıyla planlamaya yüklenen işlev de bu doğrultudadır.⁴² Kurumda gerçekleştirilen ilk plan hazırlık çalışmaları da örneğin sosyal planlama kavramını kurumsal olarak kapsamanın yanı sıra, planın uygulanması ve finansmanı için vergi reformu gibi köklü değişiklikleri de plan önerilerine eklemiştir. Bununla birlikte, planın finansmanının sağlam temellere oturtulması için tarım kesiminin vergilendirilmesini öneren vergi reformu DPT ile siyasi iktidar arasında uyuşmazlığa yol açmıştır. DPT'nin köklü değişiklikler içeren plan önerilerinin karşısında, toprak ile bağlarını koruyan büyük sermaye ve büyük toprak sahibi milletvekilleri ile liberal ekonomiden yana milletvekilleri durmuştur.⁴³ (Akçay, 2007, 88,99) Bu süreçte DPT'deki plancuların önemli bir destekçisi, planlı, devletçi kalkınmayı savunan Yön Dergisi'dir. Söz konusu süreç DPT'deki ilk plan çalışmalarını yürüten yönetimin istifası ile sonuçlanmıştır.

Burada DPT'nin kuruluş sürecine kısaca değindik. Zonguldak Bölgesi bağlamında 1960-1980 dönemi için inceleyeceğimiz üç adet BYKP'nın görüleceği gibi bölgeye ilişkin somut referanslar vermemesi hatta etkileri ülke ölçeğinde incelenmek istendiğinde de ancak makro ölçekte niceliksel etkilerinin gözlenebilir olması,

⁴² Söz konusu "planlama miti" 1955'te Arthur Glikson'un, planlamaya, insan ve doğa arasındaki ilişkileri düzenlemek gibi çok kapsamlı bir işlev yüklemesinde gözlendiği gibi Hobsbawm'a göre dünya savaşları ile geçen "felaket çağı"nın politikacılara olan güveni azaltmasından kaynaklanmaktadır.

⁴³ DPT'nin ilk uzman kadrosunun bir kısmının istifası ile sonuçlanana bu uyuşmazlığa ilişkin ayrıntılı çalışma için bkz. Akçay, Ümit (2007) "Kapitalizmi Planlamak Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü", SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

yukarıda aktarılan süreçten de çıkarılabileceği gibi DPT'nin, 27 Mayıs'ın iddialı bir kurumu olarak ortaya çıkıp siyasal iktidarlar tarafından etkinliğinin azaltılmış olması ile ilişkilendirilebilir. Ahmad Feroz bu durumu şöyle açıklamaktadır: Muhafazakâr politikacılar planlamadan, amacı statükoyu köklü bir şekilde değiştirmeksizin belli niceliksel hedeflere ulaşmak olan bir 'büyüme planı'nı anlıyordu. Bütünsel bir müdahale sistemi olmayacaktı. İşlevi, özel sektöre destekle –dolayısıyla kalkınmaya-sınırlı olacaktı... Yaşanan tartışmalar sonunda da DPT, muhafazakâr politikacıların başlangıçta olmasını istedikleri düzeye indi; hükümet yatırımlarını planlayan bir büro.” (Ahmad, 1996, 26; aktr. Akçay, 2007, 97)

Sonuç olarak teoride yine hükümet yatırımlarını içeren 1930'ların sanayi planları ile ki bu dönemde kamu yatırımları dışında sanayi yatırımının neredeyse hiç olmadığı hesaba katılırsa, yine devlet yatırımlarında belirleyici olsa da mekânsal boyutu sınırlı olan BYKP karşılaştırıldığında, bir bölge üzerinde belirleyici olma bakımından bu iki planlama deneyiminin çok farklı konumlarda olduğu anlaşılır.

1963 ve 1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Zonguldak Bölgesi için en büyük önemi bu planın alt ölçekteki planı sayılacak Zonguldak Bölgesi Ön Planı'nın (1964) bu dönemde ve söz konusu BYKP'nın stratejileri doğrultusunda hazırlanmış olmasıdır. Bu plana daha sonraki bir bölümde değineceğiz. I. BYKP'nında “Bölge Planlaması ve Kalkınması” adı altında ayrı bir bölüme yer verilmiştir. Planda, “Kalkınma için yapılan millî plân çalışmaları esas bakımından çeşitli kesimler ve çalışma kollarına bağlıdır. Bu çalışmalarla bunlara dayanılarak girişilecek uygulamanın, bölgelere dağılımı bakımından yapılacak incelemelerle tamamlanması gereklidir. Konunun bölgeler açısından ele alınacak unsurlarla tamamlanması çok amaçlı bir bölge planlamasıyla mümkündür.” (I.BYKP, 1963, 471) denilmiştir. Yine bu başlık altında “kılavuz” çalışmaların yürütüldüğü bölgeler arasında Zonguldak da bulunmaktadır. Bu çalışmalara ilişkin olarak, “Zonguldak, büyük bir sanayi tasarısının gerçekleştirildiği bir bölge özelliğinden ötürü ele alınmıştır. Büyük çapta yatırım tasarımlarının ortaya çıkaracağı meseleler bugünden tedbir alınmasını gerektirmektedir. Ereğli'de kurulacak ikinci demir ve çelik sanayisinin yaratacağı meseleler de bölge açısından incelenmektedir.” denilmiştir. Aynı dönemde Mübeccel B. Kıray tarafından Ereğli özelinde yapılan

sosyolojik bir araştırma⁴⁴ 1964 yılında DPT tarafından basılmıştır. Bunun haricinde bölge ile ilgili önemli bir karar olmamakla birlikte, BYKP’ında yer alan fakat yatırım kararı daha önceki yıllara ait olan ve inşasına başlanmış Ereğli Demir Çelik Fabrikası, planın kapsadığı ilk üç yılın devlet imalat sanayi yatırımları içinde büyük bir paya sahip olmasına neden olmuştur. Planın “katı” kararlarından biri olan yeni çimento fabrikasına gereksinim olmadığı ve bu alanda yatırım yapılmayacağı kararında ise Bartın’da inşa edilmekte olan Bartın Çimento Fabrikası ile birlikte gerekli kapasitenin yer tamamlanacağı ifade edilmiştir. (I. BYKP, 1963, 293)

Bundan sonraki iki planda da Zonguldak Bölgesi ile ilişkili önemli kararlar bulunmamaktadır. Bir önceki dönemde yapılan (Zonguldak Bölgesi Ön Planı da dahil) bölgesel çalışmaların bu alanda bir başlangıç olduğu söylenen (II. BYKP, 1968, 271) II. BYKP’ında Ereğli Demir Çelik Fabrikası’nın genişletilmesi kararı yer almaktadır. (II. BYKP, 1968, 356)

Bölge planlama kavramının da geri plana itildiği III. BYKP’ında ise 1970’te kurulan Çaycuma Kağıt Fabrikası’nın (III. BYKP, 1973, 360) ve Ereğli Demir Çelik Fabrikası’nın genişletilmesi (III. BYKP, 1973, 474) konusu yer almıştır.

6.2.2 Zonguldak Bölgesi Ön Planı (1964)

Zonguldak Bölgesi Ön Planı, 1961’de İmar ve İskân Bakanlığı’nın Zonguldak Bölgesi için tamamlandığı pilot projenin, DPT’nin kurulmasından sonra ilk BYKP’nın amaçlarına göre yeniden biçimlendirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Farklı alanlardan, 12 uzmanın katıldığı çalışma Türkiye’deki ilk geniş kapsamlı plan çalışması olma özelliğini taşımaktadır. Plan, bu doğrultuda üç aşamada hazırlanmıştır:

- Bölgesel yapı ve problemlerin tanımlanması,
- Fiziksel sorunlara ekonomik yanıtlar bulmak ve yeni yerleşme teklifleri yapmak (bölgesel ve kentsel ölçekte)
- Fiziksel ya da sosyoekonomik planların nasıl gerçekleşeceğini tanımlama. (Gündoğan, 2005, 66)

⁴⁴ “Ereğli - Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası” Mübeccel B. Kıray

Zonguldak Bölgesi Ön Planı'nın başlangıcında planın hedeflerinden önce, genel anlamda bir "bölge planı"nın stratejileri tanımlanmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Devlet Plânı'nın (BYKP kastediliyor) inemeyeceği ayrıntılara inmek ve şehir planlamasının kuramayacağı ayrıntıları kurmak.
- Devlet Planı'nın politika seviyesindeki kararlarının Bölgede uygulanmasına yardımcı olmak.
- Uygulamada resmi ve özel sektörlere tavsiyelerde bulunmak ve çeşitli sektör faaliyetlerini bölge ölçüsünde koordinasyonunu sağlamak.
- Sosyo-ekonomik planlamadaki yatırımların dağılışında zaman boyutu yanında mekân boyutunu da göz önünde tutmak. (ZBÖP, 1964, 6)

Kısaca bölge planına, kent ve ülke ölçeği arasında bir yere konumlanan ve BYKP'nın içermediği mekânsal boyutu içermek onun politikalarını bölge ölçeğine aktarmak gibi bir işlev yükleniyor. Sonrasında ise 1960-1980 yıllarını kapsadığı belirtilen plana ilişkin olarak, "Devlet Plânı'nın yıllık programlarının hazırlanmasına yardımcı olacak şekilde zaman programlamasını içine alır; Devlet Plânı'nın beş yıllık devrelerine paralel olarak gözden geçirilecektir." denilmiştir.

Planın hedefleri ise aşağıdaki gibidir:

- Nüfus artışı ve kalkınma hızı arasında bağlantı kurmak ve uzun sürede denge sağlamak.
- Bölge alt yapısını plan hedeflerine hizmet edecek biçimde geliştirmek.
- Bölge içinde gelir farklılaşmasını azaltmak.
- Yapılacak yatırımlardan en yüksek faydayı sağlamak.
- Şehirleşmeyi teşvik etmek ve tarım dışı iş imkânlarını artırmak.
- Resmi sektör ile özel sektör yatırımları arasında denge kuracak çalışmaları desteklemek.

Plan hedeflerinin, Zonguldak Bölgesi'ne özel olmaktan çok hemen her yer için söz konusu olabilecek genel hedefler olması dikkat çekmektedir. Bir bakıma bunların büyük bölümü I.BYKP'nın da hedefleridir. (Gündoğan, 2005, 69) Şehirleşme hedefi Zonguldak Bölgesi'nde çalışmanın diğer bölümlerinde sık sık değindiğimiz sanayi ve madencilik faaliyetine karşın kentleşememe sorununa yönelik gibi görünse de, bu hedef de I.BYKP'nın önceliklerinden biridir. Bu hedefler BYKP ile Bölge Planı arasında hiyerarşik bir ilişki kurma çabası olarak da görülebilir.

Planın içeriği, bölgenin tanımını içeren 30 sayfa, sektör incelemelerini içeren 90 sayfa ve plan önerilerini içeren 30 sayfa şeklindedir. Önerileri içeren son bölümde öncelikle bölge genelinde yerleşme teklifleri sonrasında ile her sektör için ayrı başlıklar altında toplanmış politikalar ve kendi içinde öncelik sıralamasına konulmuş "özel tavsiyeler" bulunmaktadır.

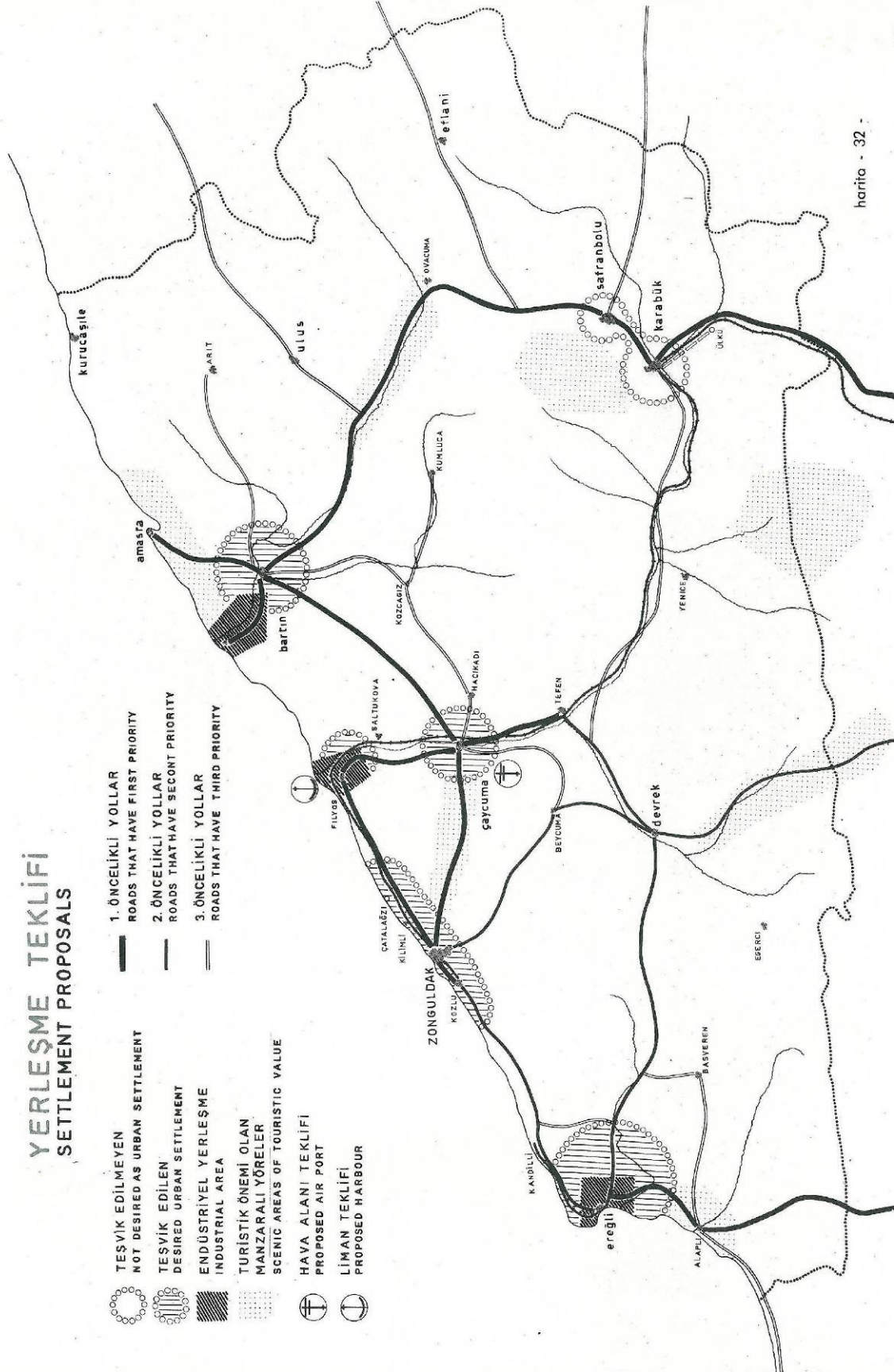
6.2.2.1 Bölge Fiziksel Yerleşme Teklifleri

Planda, bölge için yapılan fiziksel yerleşme tekliflerinde izlenen genel yaklaşım şu şekilde açıklanmıştır: "Bölgedeki bu günkü eğilimlerin planlama kararları yoluyla bütünüyle değiştirilmesi var olan doku içinde karışıklıklar yaratır. Genel tutumumuz bu eğilimlerin değiştirilemeyeceği ve fakat teşvik edilerek hızlandırılabilceği ya da yavaşlatılabilceği yolundadır." (ZBÖP, 1964, 135)

Planın bu bölümünde var olan merkezlerin metropol özelliklerinin gelişmemiş olduğuna vurgu yapılmış ve yukarıda da belirtildiği gibi teşvik edilecek ve yavaşlatılacak gelişme eğilimleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda planda mevcut merkezler olma eğilimi gösteren kentlerin Zonguldak ve Karabük olduğu fakat konumları nedeniyle bölgesel merkez olma niteliği kazanamadıkları saptamasına yer verilirken, gelecekte bölgesel merkez görevini Çaycuma'nın üstlenmesi teklif edilmiştir. Diğer taraftan Kozlu-Zonguldak-Kilimli hattının kıyı boyunca gelişmekle birlikte Çaycuma'nın merkez olma özelliği kazanmasıyla yerleşime pek de uygun olmayan bu alanın gelişiminin sınırlandırılması öngörülmüştür. Bunlara ek olarak Ereğli, Filyos ve Bartın yeni endüstriyel yerleşmeler olarak belirlenmiştir. Teşvik edilecek kentsel yerleşme alanları, Ereğli, Zonguldak kıyı şeridi, Çaycuma, Filyos ve Bartın'dır; Bunlara karşın Karabük ve Safranbolu büyümesi teşvik edilmeyecek kentsel merkezlerdir. (Bkz: Harita-3)

YERLEŞME TEKLİFİ SETTLEMENT PROPOSALS

	TESVİK EDİLMİYEN
NOT DESIRED AS URBAN SETTLEMENT		1. ÖNCELİKLİ YOLLAR
ROADS THAT HAVE FIRST PRIORITY
	TESVİK EDİLEN
DESIRED URBAN SETTLEMENT		2. ÖNCELİKLİ YOLLAR
ROADS THAT HAVE SECOND PRIORITY
	ENDÜSTRİYEL YERLEŞME
INDUSTRIAL AREA		3. ÖNCELİKLİ YOLLAR
ROADS THAT HAVE THIRD PRIORITY
	TURİSTİK ÖNEMLİ OLAN
MANZARALI YÖRELER
SCENIC AREAS OF TOURISTIC VALUE		
	HAYA ALANI TEKLİFİ
PROPOSED AIR PORT		
	LİMAN TEKLİFİ
PROPOSED HARBOUR		

harita - 32 -

Harita 3: Zonguldak Bölgesi Ön Planı Yerleşme Teklifi (Kaynak: ZBÖP, 1964, 137)

Planın sektörel analiz bölümünde inşa edilmiş olan her iki Demir Çelik Fabrikası'nın da yer seçiminin yanlış olduğu, bunların esasında Filyos'a kurulması gerektiği, bu nedenle de bundan sonraki yoğun sanayi gelişiminin Filyos'ta (Filyos Çayı'nın Karadeniz'e döküldüğü yer) olması gerektiği vurgulanmıştır. Buraya yapılması önerilen liman da bu gelişimi pekiştirecektir. Planda 40 yıl içerisinde Filyos'un yoğun bir endüstri merkezi haline gelmesi öngörülmüştür. (ZBÖP, 1964, 135, 136)

Ulaşım konusundaki başlıca öneriler ise Çaycuma'nın diğer merkezlerle bağlantılarını güçlendirmekle birlikte Çaycuma'ya bir Havalimanı, Filyos'a bir liman; Ereğli'nin İstanbul ile karayolu bağının kurulması, Karabük-Bartın hattının güçlendirilmesidir. (Bkz: Harita-3)

6.2.2.2 Planda Yer Alan Diğer Tavsiyeler ve Politika Önerileri

Zonguldak Bölgesi Ön Planı'nda yerleşme tekliflerine ek olarak, "tavsiyeler" bölümü altında farklı konularda, genel politika ve tavsiyelere yer verilmiştir. Bunların ayrıldığı başlıklar şunlardır: Tarım, Balıkçılık, Orman, Madencilik, Gıda Endüstrisi, Orman Ürünleri Endüstrisi, Demir Çelik, Taş Toprak Endüstrisi, Küçük Endüstri ve El Sanatları, Turizm, Ulaşım, Haberleşme, Enerji, Bölge Su Kaynakları ve Tesisleri, Konut ve Şehirselleşme, Genel Yerleşme Düzeni, Öğretim, Sağlık, Diğer Kamu Görevleri, Bankacılık ve Kredi Kurumu. Bunlara ek olarak, "Bölgenin Sorunlarına ve Ekonomik Durumuna, Yirmi Yıllık Perspektif için Toplu Bakış" başlığı altında gelecek 20 yıl için genel fiziksel yerleşme tekliflerine yer verilmiştir. Tavsiyelerin sahip olduğu geniş kapsam hem fiziksel, kurumsal ve finansal konuları bir arada kapsamakta yukarıdaki başlıklar altında bunları öncelik sırasına koyup ilgili olduğu kurumu da belirtmektedir.

Burada planda yer alan tavsiyelerden öne çıkanlara, başka bir deyişle belirli konu ve sektörlerde iyileştirmeler dışında, sonraki yıllarda bölgenin yapay çevresinin gelişiminde izleyebileceğimiz tavsiyelere yer vereceğiz.

Planda Tarım başlığı altında, sınırlı tarım arazilerine karşın kırsal nüfusun fazla olması, bu nüfusun azaltılması ve var olan tarım arazilerinin erozyona karşı korunarak kabiliyetine göre kullanılması ve uzun vadede toprak koruma önlemlerinin alınması politikası önerilmiştir.

Madencilik (Kömür çıkarma) alanında, üretimin artırılması ve genel rasyonelleştirme önerilerinin yanısıra, enerji üretiminde taş kömürünün mümkün olduğu kadar petrol

yerine ikame edilmesi önerilmiştir. Bu alandaki sosyal harcamaların artırılması, sosyal ve ekonomik problemler için önlem alınması tavsiye edilmiştir. Kömürün taşınmasında mekanizasyona gidilmesi önerilirken çıkarılmasında önerilmemiştir.

Gıda endüstrisinin kendi haline bırakılması tavsiye edilmiş, bu durumda nüfusa paralel biçimde gelişeceği öngörülmüştür.

Planda, Bölgede orman ürünleri endüstrisinin gelişiminin teşvik edilmesi önerilmiştir. Sektör analizlerinde, 1967 yılında tamamlanmak üzere Filyos ya da Bartın'da bir kağıt fabrikası kurmak yönünde çalışmalar yapıldığı ayrıca Filyos'ta kurulacak ve kayın ağacı işleyecek bir tesisin daha proje aşamasında olduğuna değinilmektedir. (ZBÖP, 1964, 65) Bu doğrultuda, Alaplı ve Çaycuma'da kayın işleyen özellikle parke tesislerinin kurulması, Filyos'ta ise kraf kâğıdı fabrikasının kurulması tavsiye edilmiştir.

Ulaşım alanında, baştaki fiziksel yerleşme tekliflerine ek olarak, Ereğli-Adapazarı demiryolu bağlantısının değerlendirilmesi, Zonguldak ve Ereğli'nin demiryolu ile bağlanması önerilmiştir.

Konut ve yerleşme konusunda ise şu tavsiyelere yer verilmiştir: Tezkere-i Samiye'nin kaldırılması yerine yeni bir kanun kabul edilmesi; Öncelikli olarak Zonguldak, Kozlu, Kilimli, Çatalağzı kentsel alanının imar planı daha sonra da Çaycuma'nın imar planının öncelikli olarak ele alınması; Zonguldak metropoliten alanında yüksek yoğunluğun teşvik edilmesi; Zonguldak metropoliten alanının bir belediye altında toplanması.

Planda son olarak "Bölgenin Sorunlarına ve Ekonomik Durumuna, Yirmi Yıllık Perspektif için Toplu Bakış" başlığı altında en başta değindiğimiz fiziksel yerleşme teklifleri maddeler halinde ele alınmış tümü için ilgili kurum olarak İmar ve İskan Bakanlığı gösterilmiştir.

Bu noktada planın uygulama aşamasına da değinmek gerekir. ZBÖP'nin kendi içeriğinde de yer aldığı gibi DPT tarafından hazırlanan yıllık programlara Zonguldak ölçeğinde rehber olması bu aşamada detaylandırılması öngörülmüştür. Buna karşın, 1964 ve 1965 programlarında, söz konusu çalışmanın tamamlanmış olduğu ve artık detaylandırılabilirliği belirtilmiş; 1966 programında Ereğli ve Zonguldak'ın önemine vurgu yapılmış, 1967 programında ise vurgu Bolu ve Zonguldak'a yapılmış sonrasındaki programlarda ise bu beklentiler de yapılmamış ve ZBÖP'nin

uygulanması ya da planda değinildiği gibi revize edilmesi yönünde bir çaba harcanmamıştır. (Gündoğan, 2005, 67)

6.3 1960-1980 Döneminde Zonguldak Bölgesi'nde Yapay Çevrenin Gelişimi

Bu bölümde, Beş Yıllık Kalkınma Planları'ndaki Zonguldak özelinde değerlendirilebilecek içerikleri ile Zonguldak Bölgesi Ön Planı'nın politika önerileri ve özel tavsiyelerinin 1960-1980 döneminde ne kadar etkili olduğunu yapay çevrenin bu dönemdeki gelişimi üzerinden sorgulamaya çalışacağız. Yapay çevrenin gelişimini, söz konusu merkezlerdeki kent-kır nüfus dengeleri ve bu dönem içerisinde bölgede gelişen önemli sanayi tesisleri üzerinden ele alacağız. Bu yolla, ZBÖP'nında teklif edilen fiziksel yerleşme düzeninin ne kadar gerçekleştiğini, planın bu gelişimdeki rolünü, konumunu saptamaya çalışacağız.

1960-1980 döneminin ilk yarısında gerçekleşen önemli sanayi yatırımları, bu dönemden önce temeli atılmış olan, 1965'te tamamlanan Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın ve 1962'de tamamlanan Bartın Çimento Fabrikası ile I. BYKP doğrultusunda⁴⁵ projelendirilen ve ancak 1970'te tamamlanan SEKA Çaycuma Kağıt Fabrikası'dır. Bunlardan Ereğli Demir Çelik Fabrikası daha önceki planlarda yer almamaktadır. Bölgeye kurulacak bir çimento fabrikası, "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı"nda yer almış fakat Bartın'a değil Ereğli'ye kurulması öngörülmüştür. SEKA Çaycuma Kağıt Fabrikası ise yukarıda değindiğimiz gibi I. ve II. BYKP'nda mekânsal boyutu ve yer seçimi yapılmaksızın yer almış, ZBÖP'nda ise Çaycuma ve Filyos'a iki adet olarak önerilmiştir. Bunların yanısıra, başta Bartın kökenli Işıklar Holding olmak üzere özel sektör tarafından 60'lı ve 70'li yıllar boyunca Bartın çevresinde taş toprak sanayisi, orman ürünleri sanayisi alanlarında birçok tesis kurulmuştur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7761)

1960-1980 döneminin başında bölgedeki yerleşme desenindeki en keskin değişim kuşkusuz yeni demir çelik fabrikası nedeniyle Ereğli'de yaşanmıştır. Sanayileşmeye

⁴⁵ I. BYKP'nda bu alandaki yatırımlarda doğrudan Çaycuma'da kurulacak bir kâğıt fabrikası yer almasa da bu alanda yeni tesisler kurulacağı vurgulanmıştır. (I.BYKP, 1963, 264) Ayrıca II. BYKP'nında söz konusu tesisin I. BYKP doğrultusunda projelendirildiği belirtilmiştir. (II. BYKP, 1968, 404)

paralel olarak kentsel nüfus 1960-1980 döneminde hızla gelişmiş, buna göre 1984'te kent, 1960'ta kapladığı alanın üç katı büyüklüğüne ulaşmıştır. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7780) Artan nüfus yoğunluğu da eklendiğinde hızlı bir kentleşme süreci ortaya çıkmaktadır. Kentteki bu hızlı değişim, in bazı yan etkileri de olmuştur. Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın inşası için yapılan kamulaştırmalardan köylülerin elde ettiği kazanç, bir taraftan tarımsal faaliyet sonlanırken, köylüleri de başta taşımacılık olmak üzere başka çalışma alanlarına yönlendirmiştir. Ereğli'de demir çelik fabrikası ile birlikte yapılan lojmanlar ilk olarak Karabük'e benzer biçimde eski kentten ayrı kendine yeterli bir yerleşme ortaya çıkarsa da daha sonra hızla büyüyen kent bütünleşmiş, aşırı nüfus artışı, Ereğli'den Almanya'ya çalışmaya gidenlerin (geçmişte de madencilik alanında çalıştıkları için Almanya'ya gitmeleri kolay olmuştur) memleketlerinde yaptıkları inşaatlarla düzensiz bir apartmanlaşma süreci yaşanmıştır. Bu gelişim sırasında bölgede sanayisi gelişen diğer merkezlerde olduğu gibi Ereğli'de de bu büyük tesislerle ilişkili olarak çalışan özel işletmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin 1980'lerde kentteki üç özel tersaneden biri Türkiye'nin en büyük özel tersanesidir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7779)

Bu dönemde Zonguldak Kozlu ve Kilimli'de ZBÖP'de öngörüldüğü gibi İller Bankası'nın da desteği ile 1971'de "Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliği" adıyla planlama ve bu planı uygulama amaçlı bir birlik kurulmuştur. (Erkin, 1999, 11) Bu doğrultuda bir yarışma aracılığı ile alanın yerinden planlamasını yürütecek bir ekip oluşturulması amaçlanmış, 1976 yılında üç yerleşme için yapılan plan onaylanmış fakat 1980 darbesi nedeniyle uygulamaya geçilememiştir. Askeri yönetim sırasında geçmişten beri tasman dolayısıyla yerleşme sıkıntıları yaşayan kentin tümüyle Çaycuma'ya taşınması fikri ortaya atılmıştır. (Erkin, 1999, 12) Bu dönemde Zonguldak'taki maden çıkarma faaliyetindeki istihdam önemli bir artış göstermemiştir. Türkiye Taş Kömürü Kurumu istatistiklerine göre 1960 yılında 43.043 olan yıllık ortalama TTK işçisi sayısı, 1970'te 34.671, 1980'de ise 42.627 olmuştur. Buna karşın Zonguldak'ta (merkez ilçe) 1965-1980 yılları arasında şehir ve köy toplam nüfus artışı, bölgedeki ilçeler arasında %36 ile Karabük'le birlikte birinci sırada; kentsel nüfus artışı ise %49 ile beşinci sırada yer almıştır. (Bkz. Tablo-7)

	1965-1980 Bölgede şehir ve köy nüfusları							
	1965		1970		1975		1980	
	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy
Zonguldak (Merkez)	55.404	92.637	77.135	96.082	90.221	104.479	109.044	122.536
Bartın	14.259	77.893	15.926	84.539	18.409	94.319	20.786	107.346
Çaycuma	3.181	60.605	6.290	65.775	8.118	72.611	9.688	79.982
Devrek	5.058	63.479	8.930	70.413	9.164	74.940	12.265	82.033
Eflani	2.157	19.926	3.141	20.143	3.793	19.389	3.183	18.660
Ereğli	18.978	77.769	28.904	82.394	45.992	95.092	50.105	112.748
Karabük	46.169	38.288	64.999	38.768	69.182	46.906	84.137	47.212
Kurucaşile	1.057	8.501	1.074	8.961	1.537	8.413	1.653	9.259
Safranbolu	9.712	20.579	12.470	19.763	14.793	19.227	19.440	20.024
Ulus	1.488	33.051	2.035	35.912	2.156	37.415	2.542	41.869

Tablo 7: 1965-1980 Bölgede şehir ve köy nüfusları (Kaynak: TÜİK)

1965-1980 Bölgede kent nüfuslarının toplam ilçe nüfuslarına oranları				
	1965	1970	1975	1980
Zonguldak (Merkez)	37%	45%	46%	47%
Bartın	15%	16%	16%	16%
Çaycuma	5%	9%	10%	11%
Devrek	7%	11%	11%	13%
Eflani	10%	13%	16%	15%
Ereğli	20%	26%	33%	31%
Karabük	55%	63%	60%	64%
Kurucaşile	11%	11%	15%	15%
Safranbolu	32%	39%	43%	49%
Ulus	4%	5%	5%	6%

Tablo 8: 1965-1980 Bölgede kent nüfuslarının toplam ilçe nüfuslarına oranları (Kaynak: TÜİK)

1960-1980 döneminde bölgedeki yerleşmelerin gelişimlerini nüfusları üzerinden ele alacak olunursa ZBÖP’nda teklif edilen fiziksel yerleşme düzeninin hemen hemen hiç gerçekleşmediği görülmektedir. Öncelikle Karabük ve Safranbolu gelişmesi teşvik edilmeyecek yerleşmeler olmasına karşın 1970’lerde giderek bütünleşen bu iki yerleşmenin kentsel nüfusları 1965-1980 yılları arasında yaklaşık %50 artmıştır. (Bkz. Tablo-7) Karabük giderek Karadeniz için Ankara’dan sonra ikincil merkez haline gelmiş; (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7779) Zonguldak’tan sonra nüfus bakımından ikinci büyük kenti olmaya devam etmiştir. Bir taraftan Karabük’ün kentsel işlevleri ve gelişirken kentin büyümesinde 1958’de 6700 olan KDÇİ çalışanlarının, 1982’de yaklaşık 13000 kişiye çıkmasının da etkisi olduğu söylenebilir. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7757) Sonuç olarak ZBÖP’nda Karabük için yapılan teklif, plan döneminde bu kente yansımamıştır.

ZBÖP’de endüstriyel merkez olması önerilen Ereğli’de bu önerinin gerçekleştiği söylenebilir. Fakat bu plan politikalarının doğurduğu bir sonuç değil, yatırım kararı 1960’lardan önce alınmış Ereğli Demir Çelik Fabrikaları’dır. Kent en büyük değişimi 1960’ların başında yaşamış, devam eden yıllarda da büyümeyi sürdürerek bölgenin üçüncü büyük kenti haline gelmiştir. (Bkz. Tablo-9) 1960-1980 dönemi alındığında en hızlı kentleşen merkezdir.

İlçeler	1960	1970	1980
Merkez İlçe	151	216	305
Bartın	131	181	236
Ereğli	124	405	703
Karabük*	100	207	268
Safranbolu	137	231	361

* 1960=100

Tablo 9: Bölge'de Seçilmiş iller için kentsel nüfus gelişme indeksi - 1950=100 (1960-1980)

(Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7771)

Planda kentleşmesi teşvik edilecek diğer iki merkez ise Bartın ve Çaycuma’dır. Bartın’a her ne kadar bu dönem boyunca başta Bartın Çimento Fabrikası olmak üzere bir takım sanayi yatırımları yapılmış olsa da, kentin bölge için bir kentsel merkez ya da endüstriyel yerleşme haline geldiği söylenemez. Bartın’da kentleşme oranı 1980

yılında hâlâ %16'dır. Kentsel nüfus büyüklüğü açısından ise Ereğli'nin çok gerisindedir. (Bkz. Tablo 7 ve Tablo-8)

ZBÖP'de Bölgenin metropoliten merkezi olması önerilen ve aynı zamanda Filyos ile bütünleşik bir endüstriyel merkez olması öngörülen Çaycuma da ise SEKA'nın 1971'de kurulan Kağıt Fabrikasına karşın yeterli gelişme sağlanamamıştır. Çaycuma ilçesinde kentsel nüfus 1980 yılında dahi 10.000'e ulaşamamış ve ilçe nüfusunun %89'u köylerde yaşamaktadır. Filyos'a ise burayı endüstriyel bir merkez haline getirecek yatırımlar yapılmamıştır. ZBÖP'nin en radikal önerilerinden biri sayılabilecek Çaycuma ilçesinin bölgenin metropoliten merkezi haline getirilmesi önerisinin gerçekleşmemesinin en büyük nedeni ne Filyos ne de Çaycuma'yı endüstriyel merkez haline getirecek yatırımların tamamlanmamış olmasıdır. Söz konusu dönemde böyle bir etki yaratabilecek boyuttaki tek yatırım da Ereğli'ye yapılmış ve inşaatına hâlihazırda başlanmıştır. Dolayısıyla zaten Zonguldak'a çok yakın olduğundan kentsel merkez işlevlerini geliştirmesi zor olan Çaycuma için SEKA Kağıt Fabrikası yatırımı yeterli olmamıştır.

1960-1980 yılları arasında Zonguldak, Karabük, Ereğli dışındaki ilçeler önemli bir gelişme göstermemiş hatta bu üç ilçe dışındakiler 1965-1980 yılları arasında Türkiye'deki %30'luk toplam nüfus artışının gerisinde kalmışlardır. Genel anlamda bu dönem içindeki önemli yatırımlar 1960-1970 arası yapılmış, 1970-1980 yılları arasında bu yatırımların hızı kesilmiştir. 1950'lerdeki gibi bu dönemde de bölge genel olarak kırsal nüfusunu korumuş kentleşme daha çok diğer bölgelerden gelen nüfusla gerçekleşmiştir. Sonuç olarak bu dönemde de daha önce var olan çok merkezli fakat bu merkezlerin birbiri ile bağlantılarının zayıf olduğu yapı sürmüştür, Ereğli bu yapıda öne çıkarken Bartın onun gerisinde kalmıştır. Demiryolu bağlantılarında da herhangi bir yatırım yapılmamıştır.

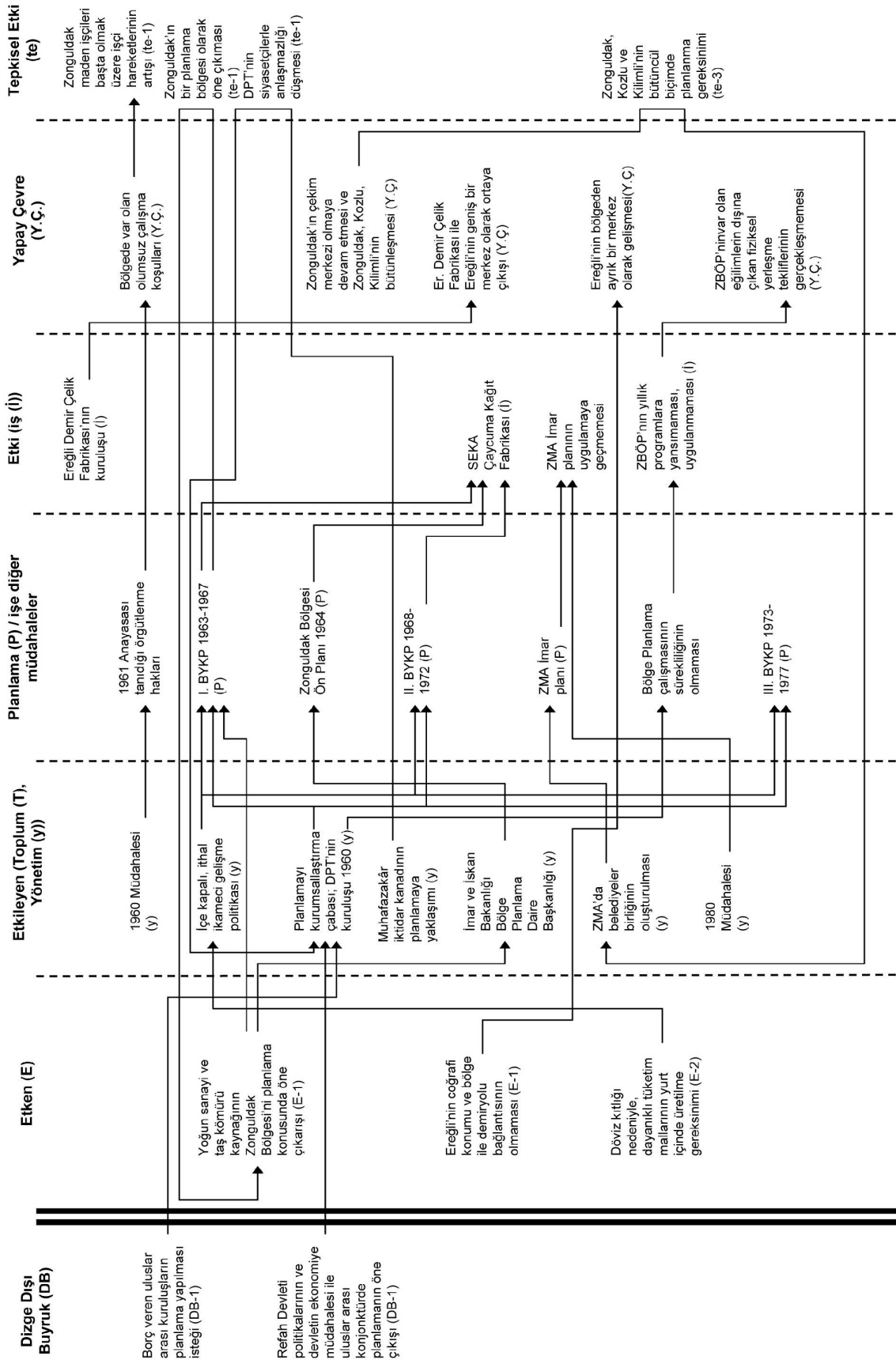
Bölgede işçi hareketleri 1960'larda artmıştır. Bunda 1961 Anayasası'nın tanıdığı örgütlenme haklarının etkisi vardır. 1968'de maden ve ulaştırma çalışma alanı dışındaki ilk grev Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası'nda gerçekleşmiştir. Aynı yıl madencilerin gerçekleştiği ve 25.000 işçinin katıldığı grevde 2 işçi yaşamını yitirmiştir. 1970'lerde Türkiye'deki işçi hareketlerinin yoğunlaşmasına paralel olarak Zonguldak'ta da işçi hareketleri artmış 1976 yılı bu bakımdan en yoğun yıl olmuştur. (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7792)

6.4 Hipotez Şeması Üzerinden 1960-1980 Döneminin Değerlendirilmesi

1960-1980 dönemini hipotez şeması üzerinden ele alırken, dönemi tek bir süreç tablosu üzerinden ele alacağız. 1960 sonrası dönemin her ne kadar, İkinci Dünya Savaşı sonrası planlama kavramının öne çıkışının 1960 sonrasında Türkiye’de kurumsal anlamda Beş Yıllık Kalkınma Planları’nın sistematik bir biçimde hazırlanmaya başlaması bakımından “planlı dönem” olarak anılmaktadır. Yapay çevre ve planlar arasındaki doğrudan bağların BYKP’nin mekânsal ağırlıklı olmaması, yapılan bölge planlama çalışmasının ise uygulamaya geçmemiş olması ve bu çalışmaların sürekliliğinin olmamasından dolayı, bölgenin biçimlenmesi ve planlama arasında kurulabilecek doğrudan ilişkiler bakımından 1930’lara göre görece daha zayıftır.

6.4.1 İthal İkameci Kapalı Ekonomi, Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Bölge Planlama Çabaları (7 Numaralı Süreç)

1960-1980 dönemi, DPT’nin kuruluşu ile birlikte, planlamanın kurumsallaşmasında önemli adımların atıldığı (y) ve BYKP’nin (P) süreklilik içerisinde hazırlanmaya başlandığı ilk dönem olma özelliğini taşıyor. Bunda, dış etken olarak uluslararası kurumların ve borç sağlayan çevrelerin bu yöndeki taleplerinin, 1960 sonrası yeni iktidar yapısının ve bu iktidar yapısının (y) ve sanayi sermayesinin de taleplerinin bu yönde olmasının önemli etkisi bulunuyor. Bu noktada dönemin genel karakterini (planlamanın konumu bağlamında) DP iktidarına tepki ile ortaya çıkan askeri yönetimin (y) ön ayak olduğu temel kurumsallaşma adımının ve hatta başlangıçtan itibaren planlamaya verilen ya da verilmeye çalışılan radikal (güçlü) konumun sonrasında gelen koalisyon hükümeti iktidarı tarafından (y) yumuşatıldığı gözlenmektedir. I.BYKP’nin değişikliğe uğraması, ZBÖP’nin uygulamaya geçmemesi ve benzer planlama çalışmalarının süreklilik kazanmaması iktidarın bir bölümünün planlamaya yaklaşımı ile açıklanabilir. (Bkz. Ahmad, 1996, 26; aktr. Akçay, 2007, 97) Bu doğrultuda, 7 numaralı sürece bakıldığında (Bkz. Tablo-10) sürekli bir BYKP olgusu ve 1964’de bölge planlama hazırlanması konusunda önemli bir ilk adım olarak sayılabilecek bir çalışma olan ZBÖP’na karşın, bölgede yapay çevrenin gelişimi bu planlarla çok sınırlı bir ilişkide sürmüştür. Bölge planlama konusu da III.BYKP’de açıkça geri plana atılmıştır.

Tablo 10: 1960-1980 arası dönem (7 Numaralı Süreç)

Bu dönem, planların kağıt üzerinde çok fakat uygulama ile birlikte düşünüldüğünde etkisiz oldukları söylenebilir. Kuşkusuz DPT ile başlayan kurumsallaşma, plan hazırlama deneyimi ve kuramsal açıdan bir gelişim sağlamış olsa da bu, çalışmanın konusu dışında kalmaktadır.

Önceki dönemlere göre bölgenin işlevinde radikal bir değişiklik görülmediğinden, Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın faaliyete geçmesi dışında bölgedeki kentsel merkezler arasındaki dengede önemli bir değişim yaşanmamış, var olan merkezlerde önceki dönemlerdeki, Türkiye genelinden göç alarak nüfusun artması eğilimleri sürmüştür, kırsal nüfus da büyük ölçüde korunmuştur.

Bu dönemde Zonguldak Bölgesi'nde özellikle Zonguldak'ta artan işçi hareketleri de ülke genelindeki eğilimlere paraleldir. İşçi sınıfının çok önemli bir yer tuttuğu kent de bu eğilim doğrultusunda önceki dönemlerde de olduğu gibi bu konuda öncü olması olağandır. ZMA'nın (Zonguldak Metropolitan Alanı) bir belediyeler birliği oluşturarak bütüncül bir biçimde planlanması çabası ise 1976 yılında onaylanan plandan sonra 1980'de gerçekleşen askeri darbe ile etkili olamamıştır.

7 1980'den Sonra Zonguldak Bölgesi

Çalışmada ele alınacak son dönem 1980'den günümüze uzanan 30 yılı geçkin zaman dilimini kapsıyor. Bu dönem, ekonomi politikalarında hatta ülkenin ekonomik modelinde keskin bir değişimi temsil ediyor. 1980, bir kırılma noktası olarak, dünyada ikinci dünya savaşı sonrası yükselen sosyal refah devleti politikalarının, ekonomi üzerinde devlet müdahalesinin benimsenmesinin ve bir önceki bölümde değindiğimiz söz konusu dönemin genel özelliklerinin 1970'lerde ortaya çıkan kriz ile kaybolmaya ya da terk edilmeye başlamasının ardından Türkiye'de görülen bir dönüşüm olma özelliği taşıyor. 1980 sonrası ekonomi politikasında görülen değişim kaçınılmaz olarak planlamada, daha çok planlamaya bakış açısında değişmiştir. Bu bağlamda önemli bir dönüşüm DPT'nin kurumsal işlevi ve yasal dayanaklarında olmuştur. İçerikleri ve yaklaşımları değişmekle birlikte Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın hazırlanması günümüze dek sürmüştür. Ayrıca 1980'ler, dünyada liberal akımların güçlenmesi ile rasyonel geniş kapsamlı planlamanın eleştiriler aldığı yeni planlama yaklaşımları arayışlarına girildiği bir dönem olma özelliğini taşıyor. Bu yeni dönemde planlama pratiğinde ve daha çok yapay çevrenin biçimlenmesinde asıl değişim kent ölçeğinde olmuştur. Bu çalışmanın kapsamına giren ülke ve bölge ölçeğindeki planlarda ise değişim daha çok genel ekonomi politikaları paralelindedir. Doğrudan mekâna müdahalede ise (1960-80 döneminde de gözle görülür değildir) bu ölçekte keskin bir dönüşüm olduğunu söylemek zordur. Yine de planlamanın bu dönemde edindiği konum, yapılan BYKP'lere toplu bir şekilde değindikten sonra; bölge ölçeğindeki, Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi (1997), ZBK Çevre Düzeni Planı (2009) ve Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın (BAKKA) hazırladığı, Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı (2010) üzerinden ele alınacak. Bu planların son ikisi çok yakın tarihlerde yapılmış olduğundan bu planların bölge üzerindeki etkilerini çözümlenmek mümkün görünmüyor. Bununla birlikte, her üç planın içinde buldukları dönemde, sistemin hangi öğeleri ile ilişkilenerken ortaya çıktıkları ve ne tür bir müdahaleyi amaçladıkları hipotez şeması üzerinden, içeriklerine bakılarak çözümlenmeye çalışılacak.

7.1 1980'den Sonra Genel Ekonomi Politikası

1980'den günümüze kadar olan dönemi ayrıntılı bir ekonomi politikaları çözümlemesi için tek bir dönem olarak almak doğru değilse de bizim buradaki amacımız, 1980'deki değişim ile başlayan ve günümüzde de genel hatları ile büyük bir değişikliğe uğramamış, neo-liberal ekonomi politikalarının bu dönem boyunca planlamaya biçtiği yeni konumu ortaya koymak olduğundan tek bir dönem olarak ele alacağız.

1980'de Türkiye'nin ekonomisinde olduğu gibi toplumsal ve siyasal yapısında da görülen değişim, 1970'lerin sonunda ülkede belirginleşen ekonomik ve siyasal bunalımın bir takım dış etkenlerle birleşmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Kepenek ve Yentürk, tümüyle beklenmedik ya da önceden görülemeyecek nitelikte olduklarını belirttiği bu etkenleri şöyle sıralıyor: OPEC'in ham petrol fiyatlarını 1974 başında beş katın üstünde artırması (Petrol Krizi), Kıbrıs Barış Harekâtı'nın getirdiği maliyet ve yol açtığı mabargo ile birlikte dış yardımların kesilmesi (1974), Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerde ekonomik bunalım. (Kepenek, Yentürk, 2005, 196)

Öteki taraftan 1970'lerde Türkiye ekonomisi de ciddi bir bunalım içindedir. Yine bir ekonomik ve siyasi kriz dönemi sonrasında başlayan 1960 sonrası “planlı dönemde planlamadan beklenen amaç bunalımdan uzak bir ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasıydı. Planlı ekonomi uygulamasına karşın ekonominin yeniden bunalıma sürüklenmesi özünde plan dışı bir olgu ve hatta çelişki teşkil etmektedir. Nedeni ise ekonomiye planların değil, planlara iç ve dış ekonomik gelişmelerin yön vermesidir. (Kepenek, Yentürk, 2005, 195) Boratav'a göre dönemin sonunda gelinene noktada sanayi burjuvazisinin, artı değer oranını yükseltmesi için sermaye-işgücü çelişkisinin sermaye lehine çevirmekten başka yol kalmamış, o dönem örgütlülüğü sayesinde sergilediği direnişe karşı bu başı boş gidişe son verilmesi, “güven ortamının sağlanması” yönünde iktidara açıkça çağrı yapıyordu. (Boratav, 2009, 146)

1980'de yaşanan dönüşüm birbirini tamamlayan iki olay ile tanımlanmaktadır; “Bu iki olay 24 Ocak istikrar önlemleri ve 12 Eylül 1980 askeri darbesidir. 24 Ocak kararları yeni bir birikim modelidir. 12 Eylül ise, bu yeni birikim modelinin siyasal ve hukuksal çerçevesini oluşturur.” (Aslan, 1998, 107) Bir başka deyişle 24 Ocak

kararlarının karşılaşması olası tepki 12 Eylül askeri darbesi ile önlenmiş, uygulaması için gerekli yasal altyapı da yeni anayasa ile oluşturulmuştur.

Başbakan Süleyman Demirel tarafından göreve getirilen Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak kararları, içeride sermayenin istekleri doğrultusunda olduğu gibi, dışarıda da IMF ve Dünya Bankası'nın o yıllardaki istekleri doğrultusundadır. (Boratav, 2009, 147, 148, 149) Türkiye adına IMF ve DB ile uzun görüşmeler⁴⁶ sonunda Turgut Özal tarafından imzalanan ve orta vadede Türk ekonomisinin temel yapısında değişiklikler yapılacağını vadeden taahhüt mektubunda yer alan politikalar ana hatlarıyla şunlardır: (Milliyet Gazetesi, 1980, 6)

- Mikro düzeye kadar inen ekonomik planlamaya dayanmak ve planlanan hedeflere idari kontrollerle varmak gibi uygulamalara son verilmeli ve bunun yerine serbest piyasa mekanizmasına daha büyük oranda dayanacak bir ortam geliştirilmelidir.
- Bugünkü koşullarda enflasyonu yavaşlatmak, yüksek kalkınma hızı sağlamaktan daha önemli ve önceliklidir.
- Temel politika devletçilikten uzaklaşmaktır. Amaç, idari kararlara değil serbest pazar güçlerine dayanmak, özel sektörü teşvik etmek, sanayi, tarım ve petrol alanlarını yabancı sermayeye açmaktır.
- Kalkınma politikamızın dayanağı, paramızın kurunu doğru saptamak ve etkin bir kur politikası uygulamak olmalıdır. Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değeri, zamanında ve yeterli düzeyde ayarlanacaktır.
- KİT sektöründe, bu kuruluşları bütçeye yük olmaktan, yatırım programlarını da enflasyonun temel nedenlerinden biri olmaktan kurtaracak reformlara ihtiyaç vardır.
- Türkiye'nin bundan sonraki politikası, kotalara dayanan sanayi koruma yöntemlerinin zamanla kaldırılması olmalıdır.

⁴⁶ Sürece ilişkin olarak bkz: Emin Çölaşan, 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, 15.Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, İzmir.

- Hükümet 1980 ve gelecek yıllarda yatırımların elde mevcut kıt kaynaklara göre sürdürülmesi konusunda kararlıdır. Halen mevcut yatırım projelerinden hangilerinin durdurulması, yavaşlatılması ya da hızlandırılması gerektiği konusunda çalışmalar başlatmıştır. Gelecekteki yatırım programlarımızda yatırımların miktarı, eldeki kıt kaynaklar dikkate alınarak belirlenecektir. Eldeki kaynaklar, en büyük önceliği olan projelere kaydırılarak ve bunların ayrı ayrı listeleri Dünya Bankası'na verilecektir.
- Kamu tasarrufları ve özel tasarruflar arttırılacak ve banka sistemi ile para piyasalarına daha çok önem verilecektir.

Yukarıda ana hatları ile aktarılan 24 Ocak İstikrar Programı ile 1960 sonrasında da karma ekonomi çerçevesinde sürdürülen devletçilik ilkesinin terk edilmesi öngörülürken, dış ticarete serbestlik ile dışa açılma dolayısıyla 1960 sonrasında sürdürülen içe dönük ithal ikameci politika da terk edilmiş oldu. Bu koşullar altında Türkiye'de de planlamanın 1960'ların başındaki kurumsallaşma çabaları ile birlikte başlayan her ne kadar etkinliği tartışılır olsa da görece önemli konumunu da değiştirmiştir. Kentsel Planlama ölçeğinde bu değişim daha net gözlenebilir. Gecekonduklara yönelik tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal ettirilmesi kentsel planlamanın sonraki yıllarda söz konusu "yeni" programın izlenmesine yoksul kalabalıkların ikna edilmesinde önemli bir rol oynamış (Boratav, 2009, 153), böylece kentsel planlama yozlaştırılmıştır.

Devlet merkezli gelişme stratejilerinin yerine, piyasa merkezli stratejileri yerleştirme sürecinde, devlet merkezli stratejilere yönelen yoğun saldırının planlama kurumuna odaklanması bir sürpriz olarak görülmemelidir. (Şengül, 2007, 14) Türkiye'de de planlama kurumunun dönüşümü ve etkisizleştirilmesi bu yönde yorumlanabilir. Söz konusu dönemde ekonomide liberal politikaların öne çıkması yalnızca Türkiye'de gerçekleşmediği gibi planlamanın 1960-80 arasındaki konumunu yitirme olgusu da Türkiye'ye özgü değildir. Bu dönemde, geniş kapsamlı planlama yaklaşımı, hem Marxist hem de liberal çevreler tarafından eleştirilmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de seçilen örnek bölgede yapılan plan çalışmaları, uygulama süreci ve bu doğrultuda planlamanın konumunu ele aldığımızdan akademik boyutta süren planlama "kuramları" tartışmanın ayrıntısına inmeyeceğiz. Bununla birlikte Türkiye ve

Dünyada devletin merkezde olduğu ekonomi politikaları ile birlikte geniş kapsamlı planlama yaklaşımının reddi sonrasında hakim olan neo-liberal politikalar paralelinde planlama pratiğinde neo-liberal / yenisığ eleştirinin baskın çıktığını söylemek yanlış olmaz. Fakat buradan, Türkiye’de 1980 sonrası planlama pratiğindeki dönüşümün, böyle bir kuramsal çerçevede, uygulamaya aktarılacak üzere geliştirilmiş, akademik bir arka planı olduğu ve o doğrultuda gerçekleştiği gibi bir peşin hükme varmamak gerekir. Türkiye’de daha net bir biçimde görünen hemen her ölçekte planlamanın etkisizleştirilmesidir. Bunun yerini dolduracak ya da doldurabilecek bir “aşağıdan yukarıya” (Geniş kapsamlı planlamaya yapılan temel eleştiriler doğrultusunda) planlama mekanizması da gelmemiştir. Bu nedenle Türkiye’deki süreç, reddedilen geniş kapsamlı planlama anlayışı yerine herhangi bir şeyin konulmadığı; özelleştirme ve piyasa güçlerine teslimi temel alan bir biçimde devletin geri çekilmesi olmuştur.

7.2 1960-1980 Döneminde Zonguldak Bölgesi ile İlişkili Planlar

Planlamanın bu dönemde edindiği konum, yapılan BYKP’lere toplu bir şekilde değindikten sonra; bölge ölçeğindeki, Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi (1997), ZBK Çevre Düzeni Planı (2009) ve Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı’nın (BAKKA) hazırladığı, Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı (2010) üzerinden ele alacağız.

7.2.1 1980 Sonrası DPT’nin Dönüşümü ve Beş Yıllık Kalkınma Planları

Ülke ve bölge ölçeğindeki planlama politikalarının dönüşümü ise DPT’nin kurumsal dönüşümü üzerinden izlenebilir. Öncelikle değinmek gerekir ki, DPT bünyesinde önce bölümde de değindiğimiz, özellikle ilk planın hazırlanmasında belirgin olan ve sonraki yıllarda yönetim kadrosunun sık sık değişmesine neden olan plancılar ile siyasiler arasındaki çatışma, 24 Ocak kararlarının hemen öncesine yapılan kadro değişiklikleri ile yeni dönemin politikalarıyla uyumlu kadroların yönetime getirilmesi söz konusu çatışmaya son vermiştir. Bununla birlikte yapılan hukuksal ve kurumsal değişiklikler DPT’nin konumunu ve belirleyiciliğini siyaset karşısında etkisizleştirmiştir. Bunun en temel göstergesi, 1961 Anayasası’nda DPT’ye verilen anayasal dayanağın 1982 Anayasa’sında bulunmamasıdır. DPT’nin 1980 sonrasındaki dönüşümünü belirleyen yasal değişiklikler 1994 yılına kadar yoğun bir

biçimde sürdürülmüştür.⁴⁷ Akçay, bu süreç sonunda DPT'nin aldığı yeni işlevi aşağıdaki gibi özetlemektedir:

“DPT ile ilgili, 1980 sonrasında yapılan hukuki düzenlemelere genel olarak bakıldığında, 1980’ler boyunca teşvik, yabancı sermaye ve serbest bölgeler dairelerinin kurumun içinde olması nedeniyle, hükümetlerin ekonomi politikalarının uygulanması noktasında işlevinin sürdüğü görülmektedir. Ancak özellikle 1994 yılında yapılan son düzenleme ile, kurumun daha çok, piyasa sisteminin işlerliğinin sağlanması için belirsizlikleri giderme ve yapısal uyum politikalarını takip etmekle görevlendirildiği söylenebilir. Bu dönemde gözlenen bir diğer olgu ise, yapılan hukuki düzenlemelerde YPK’daki siyasetçi/plancı dengesinin sürekli planlılar aleyhine bozulması ve sonunda YPK’nın tamamen siyasallaşmış bir yapıya kavuşmasıdır.” (Akçay, 2007, 175)

Bu bağlamda 1980 sonrasında hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planları’na bakıldığında olursak, 24 Ocak kararları ile biçimlenen dönemin ekonomi politikalarının paralelinde oldukları görülmektedir. Dolayısıyla birer “plan” olarak planlamaya yaklaşımları da onu etkisizleştirir niteliktedir. 1977-1983 yıllarını kapsayan 4. BYKP ilk üç planın devamı niteliğindedir. 1980 sonrası dönem ise yukarıda değindiğimiz gibi ülkenin ekonomik siyasal ve toplumsal yapısında keskin dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuş, söz konusu farklılık, 1985-1989 yılları için hazırlanan 5. BYKP de ve sonrasında da gözlenmiştir.

5. BYKP’nda, ihracatın artışının teşvik edilmesi, serbest piyasa koşullarının sağlanması, AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile ilişkiler ve ekonominin dışa açılımının düzenlenmesi konuları öne çıkmıştır. Bu planda bir önceki dönemin sektörel planlama yaklaşımı sürmüştür. Kamu sabit sermaye yatırımlarında, enerji ve ulaştırma öne çıkmış bu doğrultuda kamu yatırımlarının imalat sanayisi yerine altyapıya yönelmesi önerilmiştir. KİT’lerin özelleştirme süreci de yeni dönemin önemli bir politikası olarak bu dönemde başlamıştır. Bu plan döneminin önemli bir göstergesi, ihracatın istenen düzeye ulaşamamasıyla birlikte, yabancı sermaye girişinin %570 artmasıdır. (Sezen, 1999, 263, 264, aktr. Özcan, 2008, 97) 6. BYKP’da (1989-1994), “...refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmek... Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği,

⁴⁷ Ayrıntılar için bkz: Akçay, Ümit (2007) “Kapitalizmi Planlamak Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü”, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak Planın başlıca amaçları arasındadır.” (VI.BYKP, 1989, 1) ifadesi kullanılmıştır. 5. BYKP’na benzer biçimde özel sektör eliyle sanayileşme öngörülmüş, serbest rekabet koşullarının sağlanması ve dünya ile bütünleşme plan hedeflerine ulaşmanın aracı olarak kabul edilmiştir. Kamu yatırımlarında öncelik yine altyapıdadır. 5. ve 6. BYKP’nın önceki planlardan ayıran bir başka özellik, ilk dört planda olan bir önceki dönem değerlendirmesinin bu planlarda olmayışıdır. “Bu planlamada son derece önemli bir durumdur. Çünkü planlar birbirini izleyen, bir öncekinin bıraktığı yerden diğerinin devam ettiği planlardır ve aralarında bağlantı kurmak çok büyük önem taşır. Oysa beşinci ve altıncı planlarda bu gelenek terk edilmiştir.” (Özcan, 2008, 100) Her iki planda da artık genel politika uluslararası ekonomi ile bütünleşmek, piyasa mekanizmasını egemen kılmaktır, dolayısıyla da planlar belirleyici olmaktan çok önceki dönemde sınırlı bir biçimde gerçekleştirilebilen planların belirleyiciliğini de tavsiye etme çabasıdır.

1996-2000 yıllarını kapsayan, 7. BYKP’nda da öne çıkan Avrupa Topluluğu ile uyum ve yine bu doğrultuda serbest piyasa koşulları başta olmak üzere gerekli yasal ve kurumsal altyapının hazırlanmasıdır. Planın amaç ve hedefler kısmında, “AT ile gümrük birliğinin gerçekleştiriliyor olması, Türkiye’ye bir yandan yeni fırsatlar yaratırken diğer yandan yeni sorumluluklar yüklemektedir. Bu gelişme ülkemizin yapması gereken değişimin ve yenileşmenin önemini daha da artırmıştır. Yapısal nitelikli kararların hızla alınması ve uygulamasına geçilmesi gerekmektedir.” (VII. BYKP, 1996, 19) ifadesi kullanılmıştır. Bu planın kendisinden önceki planlardan temel farklılığı, sektörlerin ayrı ayrı ele alındığı sektörel yaklaşımın terk edilmesidir. 5. 6. ve 7. olmak üzere bu üç planın amaç ve hedeflerinin, benimsedikleri ekonomi politikalarının kökeninde bulunan 24 Ocak kararları gibi Dünya Bankası’nın istekleri doğrultusunda olduğunu belirtmek gerekir. 7. BYKP’nda, Zonguldak Bölgesi’ne yapılan tek doğrudan yatırım o yıllarda hazırlanmakta olan Zonguldak-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi ile ilgilidir; “Özelleştirme uygulamalarına paralel olarak öncelikle ele alınmış olan Zonguldak ve Bartın illerinde yörenin; gerekli altyapı yatırımlarını ortaya koyacak, sektörel ve mekânsal gelişme istikametlerini belirleyecek ve yeni istihdam alanları önerecek Zonguldak-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi çalışmaları hızla tamamlanarak plan döneminde uygulanmasına geçilecektir.” (VII. BYKP, 1996, 176) denmiştir. Dolayısıyla aslında BYKP çerçevesinde

yapılmayan söz konusu projeye yalnızca değinilmektedir. Projenin ana konusu ise anlaşıldığı gibi, öngörülen özelleştirmelerin sosyal etkilerinin başta işsizlik olmak üzere alternatif istihdam olanakları ile nasıl giderileceğidir.

8. BYKP’nda (2001-2005) görülen farklılaşma artık sanayi yerine kalkınmayı sağlayacak sektörün hizmet olarak belirlenmesidir. Bu yönelim farklı olarak 7 yıllık hazırlanan 9. Kalkınma Planı’nda (2007-2013) “İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” vizyonu (IX. KP, 2007, 1) ile tarif edilmiştir. Bu iki planda da ön plandaki konu A.B.’ye uyum ve bunun için gerekli yasal, kurumsal düzenlemelerdir. Planda bu, “...devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının da bir sonucu olarak, Dokuzuncu Kalkınma Planı ile her alanı detaylı düzenlemeye dayanan bir plan hazırlama anlayışından, belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeterek, öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine olanak verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran, sorunları önceliklendiren, temel amaç ve önceliklere yoğunlaşan bir stratejik yaklaşıma geçilmektedir.” (IX. KP, 2007, 1) biçiminde ifade edilmiştir. Ayrıca 9. Kalkınma Planı’nda “Politika Oluşturma ve Uygulama Kapasitesinin Artırılması başlığı” altında stratejik planlamaya değinilmiştir. Mali etkinliğin sağlanması ve kuruluşların etkili kamu hizmeti sunmalarına odaklanıldığı bu doğrultuda 5018 sayılı yasanın çıkarıldığından bahsedilmiştir. (IX. KP, 2007, 50,51) Söz konusu 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, “stratejik planlama” kavramını içermektedir. Yasanın çıkış tarihi, 8.BYKP döneminde olmasına karşın “stratejik planlama” kavramı bu planda yer almamaktadır.

Zonguldak Bölgesi ile ilgili olarak 7. BYKP’nda adının geçtiğini belirttiğimiz Zonguldak Bartın Karabük Bölgesel Gelişme Projesi’nin, 8. BYKP’nda, uygulamaya konulan projeler arasında olduğundan bahsedilmiş (VIII. BYKP, 2001, 62); 9. KP’da ise “Geçmiş dönemlerde hazırlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Doğu Anadolu Projesi Ana Planının (DAP) uygulamaları ile Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) çalışmaları devam etmektedir. Bu projeler, GAP hariç olmak üzere, sadece sektörel tahsisler kapsamında sınırlı finansman imkanı bulabilmiştir.” (IX. KP, 2007, 47) biçiminde söz edilmiştir.

7.2.2 Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (1997)

DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum genel Müdürlüğü tarafından Türk ve Fransız ortaklığı, BRLİ-TÜMAŞ–GERSAR firmalarına yaptırılan Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi 1997 yılında tamamlanmıştır. Çalışma 7. BYKP’nda yer alan A.B. uyum çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. (Gündoğan, 2005, 89). Proje, Türkiye Taşkömürü Kurumu’nun küçültülmesi ve Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmeleri’nin özelleştirilmesi ile meydana gelecek ekonomik ve sosyal sonuçlarının analiz edilmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Projenin Amacı ;

- Proje bölgede yer alan sanayi ve madencilik kuruluşlarından TTK’nun küçültülmesi ve Karabük Demir Çelik İşletmesinin özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve sosyal sonuçların analizini,
- Özel sektörün yeni faaliyetlerinin geliştirilmesini ve yatırım alternatiflerinin belirlenmesini,
- Orta ve uzun dönemli Bölgesel Gelişme Planı hazırlanmasını,
- Bölgede yapılabilecek yatırım alanlarını, tanımlamayı içermektedir.

Plan çalışmaları olarak;

- TTK ve Kardemir raporu hazırlanmış ve mevcut darboğazlara çözüm önerileri getirilmiştir.
- Mevcut durum raporu ile üç ilin bütün sektörlerdeki kamu ve özel sektör itibarıyla yapısı ortaya konulmuştur.
- Senaryo ve stratejiler raporu ile belirlenen mevcut durumun darboğaz ve avantajları ortaya konularak, Input-Output analizi yapılmış ve;
 - Mevcut durumun devamı,
 - Yıllık % 5’lik büyümeyi öngören ılımlı ve
 - % 6,6’lık büyümeyi öngören iyimser alternatif senaryolar geliştirilmiştir.

- Seçilen % 5'lik ılımlı büyüme alternatif senaryosuna uygun olarak 10 yıllık bölgesel gelişme planı hazırlanmıştır.
- Hazırlanan gelişme planına göre 10 yılsonunda 644.800.000 dolarlık kamu 714.950.000 dolarlık özel sektör yatırımı ile tarımda 19.248, sanayide 35.697 ve hizmetler sektöründe 58.666 olmak üzere toplam 113.611 kişiye ek istihdam sağlanması öngörülmüştür.
- Küçük ve orta ölçekli sanayinin gelişmesi ve yeni girişimcilerin oluşması için katılım, teknik yardım, garanti fonlarının kurulması ve pazar araştırmalarının bölgesel gelişme ajansı bünyesinde kurulacak bir büro tarafından takip edilmesi bölgesel gelişme projesinin önerileri arasında yer almıştır. (VIII. BYKP, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, 33)

Amaçları ve içerdiği çalışmalar yukarıda sıralanan projenin, mekânsal boyutu hemen hemen yoktur. Projenin temel ölçütü kalıcı istidam yaratmaktır. Proje, çevrenin korunmasından başka bir mekânsal ölçüt (ya da hüküm) içermemektedir. (ZBKP, Vol:4, 1997:34, aktr. Gündoğan, 2005, 95) Bununla birlikte önceki planlarda yer alan Filyos limanı inşası ve burada sanayinin geliştirilmesi önerisi bu projede de yeniden dile getirilmiştir.

7.2.3 Yakın Zamana Ait İki Plan: ZBK Çevre Düzeni Planı ve Batı Karadeniz Bölge Planı

Bu bölümde, bu çalışmanın yapıldığı tarihe yakın zamanda hazırlanmış, 2009 yılına ait, Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı (1/100.000 Ölçekli) ile Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın (BAKKA) hazırladığı, 2010 yılına ait, Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı'na değinilecek. Bu planlar yeni onaylanmış ve henüz etkileri uygulama üzerinden izlenemeyecek planlar olmakla birlikte, son yılların iki yeni plan türünü temsil ediyor. Bu nedenle günümüzde planlamanın değişen konumu bakımından önem taşıyorlar. Burada temel nitelikleri ile birlikte bu doğrultuda ele alınacaklar.

7.2.3.1 Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı (1/100.000 Ölçekli)

Çevre Düzeni Planları, yetkili idarenin tanımı ile; “Dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünülmesine imkan veren, rasyonel doğal kaynak kullanımını sağlamak üzere kalkınma planları ve varsa bölge planları temel alınarak yapılan ve tarım, turizm, konut, sanayi, ulaşım vb. genel arazi kullanım kararlarını, politika ve stratejilerini belirleyen, bölge veya havza bazında 1/50.000 veya 1/100.000 ölçekte hazırlanan, plan hükümleri ve plan açıklama raporuyla bütün olan üst ölçekli fiziki plandır.”

Planlar şu amaçları taşır:

- Koruma – kullanma dengesinin kurulmasına yönelik politika ve stratejilerin belirlenmesi,
- Çarpık kentleşme ve sanayileşmenin önlenerek kentsel ve kırsal gelişmelerin sağlıklı bir şekilde yönlendirilmesi,
- Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi
- Hassas alanların (kıyıları, ormanlar, içme ve kullanma suyu havzaları, doğal, kültürel ve tarihsel değerler vb) korunması,
- Alt ölçekli planlara esas olacak politika, strateji ve arazi kullanım kararların üretilmesi. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)

Çevre Düzeni Planları'nın, İmar Uygulama ve Nazım planlarına göre üst ölçekte hazırlanıp buna karşın, en az bir kent bütünü ve yakın çevresinin detaylı yapılanma koşullarını belirlemek dolayısıyla alt ölçekte hazırlanacak imar planlarını, temel belirleyici olarak, yönlendirmek hatta önemli ve katı koruma kararları içermek üzere hazırlanan “kent bütünü planları”nın bir türevi olduğu söylenebilir. (Tekinbaş, 2001, 58)

Çevre Düzeni Planları'nın yasal dayanaklarına bakılacak olursa, 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu'nda Çevre Düzeni Planı'nın tanımı; “Ülke ve bölge plan kararlarına uygun olarak konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım gibi yerleşme ve arazi kullanılması kararlarını belirleyen plandır.” olarak belirtilmektedir. Bu güne dek yapılan düzenlemeler sonucu; Çevre ve Orman Bakanlığı: Havza veya bölge bazındaki (1/50.000 veya 1/100.000 ölçekli) çevre düzeni planlarında, İl Özel

İdareleri ile İl Belediyeleri: İl sınırları dahilinde çevre düzeni planlarında (1/25.000, 1/50.000, 1/100.000 ölçekli) Büyükşehir Belediyeleri Belediye sınırları İl sınırı olan Büyükşehirlerde (İstanbul ve Kocaeli) yetkilendirilmiştir.

İlki, Trabzon - Ordu – Giresun – Rize - Artvin - Gümüşhane illerini kapsayan 2007 yılında onaylanan Çevre Düzeni Planları, genel olarak 1/100.000 ölçekte hazırlanmaktadır. Plan hükümleri stratejik kararlar içermekle birlikte planların, 1/100.000 ölçekli arazi kullanım kararları alan ve koruma ağırlıklı planlar oldukları söylenebilir.

Zonguldak-Bartın- Karabük Planlama Bölgesi 1/100 000 ölçekli Çevre Düzeni Planı ilk olarak Bakanlık tarafından 19.07.2007 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiş, ancak bu tarihte Bakanlıkça onaylanan 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, 11.11.2008 tarih ve 27051 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan “Çevre Düzeni Planlarına Dair Yönetmelik” çerçevesinde yeniden hazırlanmak üzere iptal edilmiş ve bu kapsamda yeniden hazırlanan Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı 12.05.2009 tarihinde onaylanamış plana yapılan itirazlar sonucu revize edilerek, 02.10.2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir (ZİÇDR, 2009, 522) Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı'nın kapsadığı alan aynı zamanda, Avrupa Birliği ülkelerinin kullandığı istatistik bölge sınıflandırması NUTS'ın TR-81 bölgesi ile örtüşmektedir.

Plan açıklama raporu'nda planın amaçları şöyle sıralanmıştır:

- Planlama Bölgesi'nin hedef ve stratejilerini belirlemek,
- Koruma – kullanma dengesini kurmak,
- Farklı temel ekonomik sektörlerin gelişme hedeflerini, sürdürülebilirlik bağlamında sağlıklı bir çevrede geliştirmek,
- Çevreyi sürdürülebilir kılma ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak üzere arazi kullanım kararlarını belirlemek, kentsel ve kırsal gelişmeleri değerlendirmek ve yönlendirmek.
- Planlama Bölgesi'nin doğal, tarihsel ve kültürel değerlerini korumak,
- Alt ölçeklerde hazırlanacak her türde fiziksel ve sosyo-ekonomik plan ve projelere esas oluşturacak planlama kararlarını oluşturmak

biçiminde ifade edilebilir. (ZBKPB-ÇDP Açıklama Raporu, 2009, 3)

Çevre düzeni Planı'nın koruma ağırlıklı yönünün, ZBK planında su havzalarını temel alan bir "havza yönetimi yaklaşımı ile kendini göstermesi dikkat çekicidir. "Planlamanın uygulanabilirliği için yönetsel ve örgütsel düzenlemeler önerilmesi de planlama çalışmalarının bir parçası olmuştur. Bu bağlamda Havza Bazında yaklaşımla ele alınan üç Havza'da (Ereğli, Filyos ve Bartın) 'Havza Yönetim Birimleri' önerilmiştir." (ZBKPB-ÇDP Açıklama Raporu, 2009, 4) Havza temelli yaklaşım; "Havzalar birer 'Ekolojik Bölge' olduğu kadar, içindeki insan, mal ve hizmet akışları ile işlevsel bölge özelliğini de içinde barındırmaktadır. Dolayısı ile Havza ağırlıklı bir planlamada 'ekonomi' ile 'ekoloji' birlikte değerlendirilmelidir. Bu Planlama çalışmasında ekonomik gelişmelerin kentsel gelişmeler ile birlikte ekolojik çevreyi zedelemeyen sürdürülebilir bir gelişme hedefi ile ele alınmıştır." (ZBKPB-ÇDP Açıklama Raporu, 2009, 6) biçiminde ifade edilmektedir.

Plan yaklaşımına ilişkin olarak plan raporunda şu ifade yer almaktadır; Plan yaklaşımı, "Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi 1/100 000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı" nın uzun vadeli kalkınma planlarının uzantısı ve ayrılmaz bir parçası olarak bir "Entegre Bölgesel Kaynak Yönetim Modeli" olarak ele alınmasıdır. Bu çalışmadan çıkacak sonuçlar alt ölçekli planlara (1/25 000, 1/5 000 v.d.) yansıtılacak ve sürdürülebilir gelişme hedeflenecektir. (ZBKPB-ÇDP Açıklama Raporu, 2009, 1)

1/100.000 ölçekte üç il için arazi kullanım kararlarını kesin olarak alan planın bir parçası olan açıklama raporunda planın çevresel, ekonomik, sosyal ve mekânsal hedefleri sıralanmıştır. Bu hedeflere ve alt hedeflerine bakıldığında oldukça "genel" nitelikte oldukları görülür. Planda belirtilen, plan hazırlık aşamasındaki katılım süreci ise yerel kuruluşların yöneticileri ile yapılan toplantılar ile sınırlıdır.

Sonuç olarak plan, alt ölçekte yapılacak mekânsal plan çalışmaları için belirli bir çerçeve oluşturmakta daha önemlisi Bölgesel ölçekte koruma eşiklerini yapılacak diğer planlar için kesin olarak belirtmektedir. Planın yürürlükte olduğu sürede hükümlerinin belirleyici olacağı varsayılırsa bu alt ölçekteki planlar için bir takım ilkeler sunmak açısından önemlidir.

7.2.3.2 Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı

Bu bölümde değineceğimiz Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı, Zonguldak Bölgesi'ne yönelik olarak planlama bağlamında değerlendireceğimiz son çalışma. Bu planın en önemli özelliği ise Türkiye'de bölge bazında yeni bir örgütlenme olan Kalkınma Ajanslarından, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA) tarafından hazırlanmış olması. Kalkınma Ajansları, planlama pratiğinden çok, kamu yönetimi ve kamunun bölgesel politikaları açısından son yılların önemli tartışma konularından birisi. Burada Kalkınma Ajansının çalışmaları kapsamında üretilen planın ayrıntılarından çok, Kalkınma Ajansları'nın genel çerçevesine ve üzerine yapılan tartışmaların genel hatlarına değineceğiz. Söz konusu yeni kurumlar Türkiye'de son dönemde bir biçimde kurumsallaşma sürecine girmiş, bölgeye yönelik yeni bir yaklaşımın göstergesi olmalarıyla önem kazanıyor.

Kalkınma Ajansları, bölgeleme olarak A.B. uyum sürecinde belirlenen AB'den örnek alınan İstatistiksel Bölge Birimi Sınıflandırmasını (NUTS-Nomenclature of Territorial Units For Statistics) temel almaktadır. Ajansların da bu sürecin bir ürünü olduğu söylenebilir. Gerek 2004-2006 yıllarını kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Plan'ında (ÖUKP), gerekse AB Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) içerisinde yer alan öngörülerde, Türkiye'nin bölgesel gelişme politikalarına yönelik bölge düzeyinde koordinasyonu sağlayacak ve uygulamaya dönük bir mekanizmanın kurulması gereği önemle vurgulanmıştır. (Çalışkan, 31.08.2011)

Sonuç olarak, 5449 sayılı kanunla birlikte DPT'nin koordinatörlüğünde, ulusal kalkınma planlarına uyumlu olarak bölgesel kalkınmayı hızlandırmak, sürdürülebilirliği sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla 26 adet İBBS-2 biriminde Bölgesel Kalkınma Ajansı kurulması hedeflenmiştir. Zonguldak, Karabük ve Bartın illerinin oluşturduğu bölge TR-81 birimine denk gelmektedir ve Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın (BAKKA) yetkili olduğu bölgeyi oluşturmaktadır.

Kalkınma Ajansları, gündeme geldikleri günden başlayarak yoğun tartışmalara konu olmuştur. Kalkınma Ajanslarına yöneltilen eleştirileri birkaç ana başlıkta toplamak gerekirse; İlk eleştiri daha çok teknik düzeyde, ajanların temel aldığı istatistiksel birimlerin tutarlılığı üzerinedir. Bu eleştiriye, belirli oranda yerel kaynaklardan yararlanacak ajansların birbirinden gelişmişlik bakımından çok farklı bölgelerde

nasıl dengeli çalışacağı, bölgeler arası rekabeti temel alan bu yapılanmanın henüz başlangıçta çok farklı olanaklara sahip olmasının eşitsizlikleri artıracığı eleştirisi izlemektedir. Bir başka eleştiri, ajansların yönetim yapısındaki temsil biçimidir; Yönetişim yaklaşımına göre oluşturulan ajans yönetimlerinin özel sektörün egemenliğine çok açık olduğu vurgulanmakta ve politikaları bölge planları yerine geçecek bu birimlerin yaklaşımlarının ekonomik ve “yatırım çekme” ağırlıklı olacağı eleştirisi yapılmaktadır. Kısaca Bölge kalkınma Ajanslarına yönelik eleştiriler, bölgesel eşitsizliği giderici değil artırıcı bir yapıya sahip olmaları ile ekonomik ağırlıklı bir yaklaşıma ve özel sektörün baskın olduğu bir yönetim yapısına sahip olmaları yönündedir.

Ajanslar A.B.’ye uyum sürecinde A.B. istekleri doğrultusunda kurulmaları doğrultusunda eleştiri alırken bu kurumların dar bir çerçevede, A.B. fonlarından yararlanma amaçlı kurulduklarına da dikkat çekilmektedir. Ajansların kamuoyunda meşrulaştırılma biçimi ve A.B.’den fon alma amaçları şöyle eleştirilmektedir:

Bu kurumlar neden kurulmalı? diye sorulduğunda, yetkililer genellikle “kurmazsak AB fonlarından yararlanamayız” yanıtı vermişlerdir. AB’den alınacağı tasarlanan fonların üçte birini alıp kullanmanın koşulu, bu birimleri kurmaktır. Söz konusu fonlar “hibe”dir. Bir başka deyişle tamamen AB kaynağıdır; mali olarak Türkiye’ye hiçbir yükü yoktur. Böylesine uygun “bedava” bir kaynağı alıp almama üzerine tartışma yapmak, çoğu kişiye göre “akılsızlık” olarak görüldüğünden, hiç hoş karşılanmamıştır. Oysa, bu “bedava parayı”, hibeyi almanın iki koşulu vardır: Birincisi, hibeyi kullanabilmek için AB’ye bir “proje sunmak ve bunun AB tarafından kabul edilmesi” gerekmektedir. İkincisi, proje bedelinin %30’unun Türkiye tarafından karşılanması zorunludur. Kısacası, bu para, AB isteklerinin, maliyetin yüzde 30’u Türkiye’den karşılanarak yerine getirilme mekanizmasından başka bir şey değildir. Hibe, en yüksek maliyeti yaratmaktadır: Yapılacak işlere ve önceliklere karar verme gücü, Brüksel memurlarına terk edilmektedir. Bunların “evet” dedikleri işler yapılmaya başlanmakta, “hayır” dedikleri ise bir yana bırakılmaktadır. Bu özelliği nedeniyle “hibe”, en pahalı krediden daha pahalı bir araçtır.(Güler, 28.08.2011)

Kalkınma Ajansları, bu güne tek Türkiye’de istenilen etkinliğe ulaşamayan bölgesel politikalarda temelde yeni bir adım olmakla birlikte bu politikalarda önemli bir dönüşümü simgeliyor. Bu güne dek Türkiye özelinde daha çok kalkınmada öncelikli yöreler belirleyerek (KÖY) buradaki yatırımları bir takım teşvikler sunma yönünde bölgesel eşitsizliği giderme amacını taşıyan bölge politikaları ajanslarla birlikte,

bölge özelinde bir yönetim biçimine sahip yarı kamusal bir örgütlenme ile doğrudan yatırımcıya yönelme yoluna gidiyor. Bu yaklaşımın altında ise “yeni bölgecilik” yatıyor. Kuramsal düzeyde bakıldığında: “Yeni Bölgecilik akımı, mekânsal kümelenme (spatial clustering) ve uzmanlaşmaya atıfla, ekonomik dışsallıkları tanıyan içsel büyüme teorisine vurgu yapmıştır. İçsel büyüme teorisi, sürdürülebilir kalkınmayı yaratmada ve devam ettirmede içsel yerel faktörlerin önemini vurgulamış ve ekonomik gelişmede önemli girdiler olarak kabul edilen öğrenme, liderlik, sosyal sermaye, fiziksel altyapı, kurumlar ve insan kaynakları gibi geleneksel olmayan ekonomik değişkenlerin dikkate alınmasına katkıda bulunmuştur. (Akpınar, 15.08.2011) Tarihsel olarak ise bu yaklaşım, 1980 sonrasında, planlamada olduğu gibi devletin öncelikli olarak ekonomik alandaki rolünün geri plana atılarak, piyasa ekonomisi çerçevesinde örgütlenmiş bir devlet ve yönetim anlayışına dayanmaktadır.

Başka bir deyişle; “Kalkınma Ajansı anlayışının dayandığı kuramsal yaklaşımın temelinde, kapitalizmin “Fordizmden” “Post-Fordizme” ve merkeziyetçi yapıdan ademi-i merkeziyetçi yapıya geçiş süreci bulunmaktadır, denebilir.” (Yılmaz, 2010, 191)

Kalkınma Ajansları’na ilişkin olarak dikkat çekilmesi gereken bir konu da vurgu yapılan yerellik ya da adem-i merkeziyetçiliğin ki bu bir açıdan devletin ön planda olduğu geniş kapsamlı planlamaya demokrasi 1980 sonrasında yöneltilen eleştiriler doğrultusunda bir “demokratik” model çabası olarak da nitelenebilir, sağlanması için benimsenen yaklaşımın “yönetişim” olmasıdır. Bu bağlamda yönetim kavramının kökeni ve eleştirisi başlı başına, Kalkınma Ajansları’nın da çıkış noktası ve planlama pratiğindeki konumlarına ilişkin fikir vermektedir.

Yönetişim ilk olarak Dünya Bankası tarafından kullanılmış ve 1992’de kuruluşa ait bir yayın ile tanımlanmıştır. Buna göre “yönetişim” (governance) “sağlıklı kalkınma yönetimi” ile eş anlamlıdır ve dört temel ilkeye dayanmaktadır: Hesapverebilirlik; Özel sektöre açık, istikrarı sağlayan ve adil bir kurallar çerçevesi sunan kalkınmanın yasal çerçevesi; Bilgilendirme, Saydamlık. Yönetişim uygulamasının kamu sektörü işletmeciliği, “özel sektör öncülüğünde büyüme için uygun çevreyi yaratabilecek, profesyonel, hesap veren bir bürokrasi ile donatılmış daha küçük devlet”tir. Kavram OECD ve Birleşmiş Milletlerin tanım konusundaki katkıları ile geliştirilmiştir. Buna göre yönetişimin tanımladığı katılım modelinin üç ana ögesi, kamu, özel sektör ve

sivil toplumdur. (Güler, 2003) Birgül Ayman Güler bu noktada tanımlanan söz konusu üç ögeli karar alma ya da yönetim yapısına, kamu ve özel sektör amaçları ve çıkarları daha tanımlı taraflarken, sivil toplumun bu ikisine dahil olmayan her şeyi kapsayan dağınık, dolayısıyla da etkisiz bir yapı sergilediğini, buna ek olarak özel sektörün de aynı zamanda sivil toplum içine kendi örgütlenmeleri ile dahil olabileceğini belirtmekte ve modelin iktidarı, sermayeye verdiği önemi vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Kalkınma Ajanslarına yönetim bağlamında getirilen eleştiri, en başta kuruluş kanunu çerçevesinde getirilen, ekonomik öncelikli olma eleştirisi ile örtüşmektedir. Ajansların beraberinde getirdiği bölge politikası; 1980 sonrası Türkiye'nin izlemekte olduğu serbest piyasa, plansızlaştırma, özelleştirme, devleti küçültme süreçleri ile kendini gösteren neo-liberal politikalara bir de bütünlükten yoksun, ağırlıklı olarak bölgeleri yatırımcı için cazip kılmaya ve rekabete dayalı yeni bir bölge politikasını eklemektedir. Öte yandan ilginç bir biçimde bu durum yeni bir planlama çalışmasını ortaya çıkarmakta, Kalkınma Ajansları, kendi bölgeleri için Bölge Planları hazırlamaktadır.

Bölge Kalkınma Ajansları'na genel anlamda ele aldıktan sonra, Zonguldak Bölgesi için BAKKA tarafından hazırlanan plana genel hatları ile değinelim. (TR81 Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı 2010-2013 Batı Karadeniz Bölge Planı)

Plan raporunda, planın diğer plan ve programlar ile ilişkisi ve vizyonu şöyle aktarılmaktadır: “Bölgedeki kurum ve kuruluşların, üniversitelerin, sivil toplum örgütleri ve özel sektör temsilcilerinin katılımı ile belirlenen ”İçselleştirdiği Girişimcilikle Sektörel Çerçevesini Genişleterek Yeni İstihdam Alanları Yaratmış ve Yaşam Kalitesini Yükseltmiş Rekabetçi Bir Bölge Olmak” vizyonunu gerçekleştirmeye yönelik olarak, plan hazırlık aşamasında Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi (2001-2023), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK) Bölgesel Gelişme Planı (1995-1997), Zonguldak-Bartın-Karabük 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı ile birlikte çeşitli kurum ve kuruluşların bölge için hazırlamış olduğu araştırma raporları incelenmiş ve çalışmalarımızda dikkate alınmıştır.”

Planın amacı şöyle açıklanmıştır: “2010-2013 dönemini kapsayan Batı Karadeniz Bölge Planı, Zonguldak, Karabük ve Bartın illerinin oluşturduğu bölgenin kaynaklarının sürdürülebilir biçimde yönetilerek, bölge içerisinde ekonomik ve

sosyal kalkınmayı hedefleyen çalışmalara yol göstermeyi amaçlamaktadır. Bu plan, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştireceği kalkınma stratejisinin hedeflerini ve önceliklerini ortaya koyan bir temel politika dokümanıdır. Plan aynı zamanda, belirlenen önceliklerin hayata geçirilmesine katkıda bulunacak, istihdam olanaklarını arttırarak kalkınmaya yardımcı olacak projelere verilecek destekleri kapsayan mali destek programlarına da temel oluşturacaktır.”

Planın bölgeye ilişkin temel ilkeleri; Çok sektörlülük, katılımcılık, sürdürülebilir kalkınma olarak belirlenmiştir.

Planda, hazırlık sürecinde izlenen ve plan ilkelerinde de bulunan katılımcılık unsurunun nasıl sağlandığından da söz edilmektedir. “Bu kapsamda, 20.04.2010 tarihinde Karabük Üniversitesinde Kalkınma Kurulu toplantısı, 05.05.2010 tarihli Karabük, 21.06.2010 tarihli Bartın ve 12.07.2010 tarihli Zonguldak çalışmaları gerçekleştirilerek planın vizyonu belirlenmiş, GZFT (Güçlü-Zayıf-Fırsat-Tehdit) Analizi ile stratejilere yön verilmeye çalışılmıştır.” Planın yöntemi kapsamında GZFT analizi ve planın devamında değinilen “Uygulama ve İzleme ve Değerlendirme” sürecinde plan onaylandıktan sonra planın etkinliğini ölçecek ve periyodik olarak ajans tarafından izlenecek bir takım ölçütler belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada “stratejik planlama” yaklaşımını izleme çabası gösterildiği söylenebilir.

İzlenen Yöntem:

- Mevcut Durum Analizi,
- GZFT Analizi,
- Vizyon,
- Temel Amaç ve Öncelikler,
- Uygulama, Koordinasyon ve İzleme-Değerlendirme.

Belirlenene vizyona ulaşmak için ise vizyonuna ulaşılabilmesi için 6 temel hedef belirlenmiştir:

- Potansiyel arz eden sektörlerin geliştirilerek bağımlı istihdam yapısının değiştirilmesi,

- Çevre standartlarının geliştirilmesi ve ulaşım – altyapı olanaklarının iyileştirilmesi,
- Lojistikte rekabet edebilir konuma gelinmesi,
- Turizmin çeşitlendirilerek geliştirilmesi,
- Kırsal kalkınmanın sağlanması,
- Yaşam kalitesinin ve kentlilik bilincinin artırılarak adil bir sosyal kalkınmanın sağlanması.

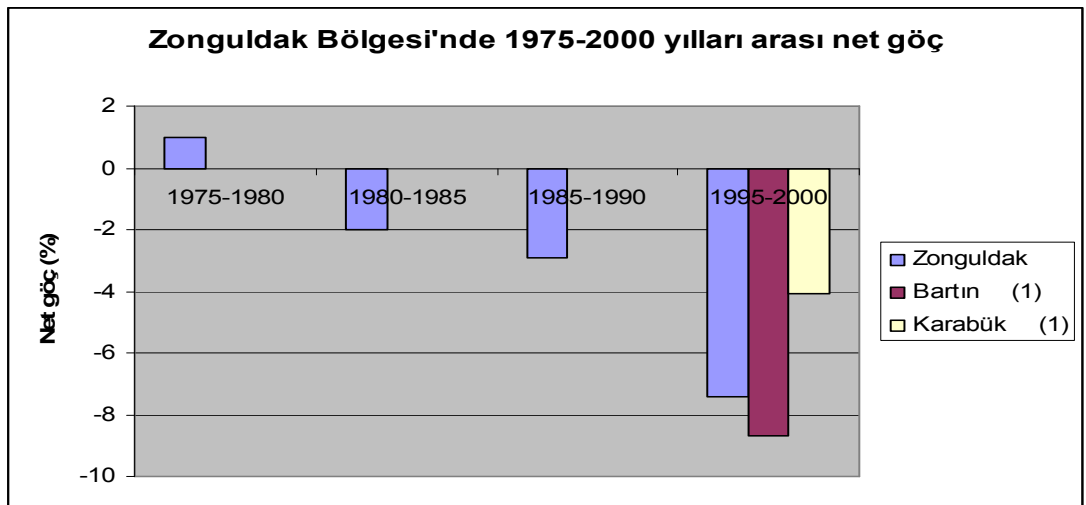
Sonuç olarak, plan, temelde BAKKA'nın olası yatırımlara vereceği desteğin, eğer destek verilecek yatırımlar bir öncelik sıralamasına göre değerlendirilecekse bunun altyapısını oluşturacak belge niteliğini taşımaktadır. Bir başka deyişle her ne kadar birbiriyle ilişkili mevzuatlar ve kurumsal çerçeveler içinde ortaya çıkarılmamış olsalar da Bölge Planı ve ÇDP, birincisi sektörel öncelikleri (özel sektör için) belirlerken, ikincisi koruma ağırlıklı olarak fiziksel çerçeveyi belirlemiştir. Fakat buradaki temel sorun ÇDP'nin de yönetim ve politika ve ekonomik, sosyal, mekânsal stratejiler konusunda önemli kararlar almış olmasıdır. Her ne kadar Bölge Planı'nda aradaki ilişkinin kurulmuş olduğu belirtilse de ortada aynı bölge için yapılan iki paralel planın içeriğinde önemli derecede çakışma olduğunu söylemek yanlış olmaz.

7.3 1980 Sonrası Zonguldak Bölgesi'nde Yapay Çevrenin Gelişimi

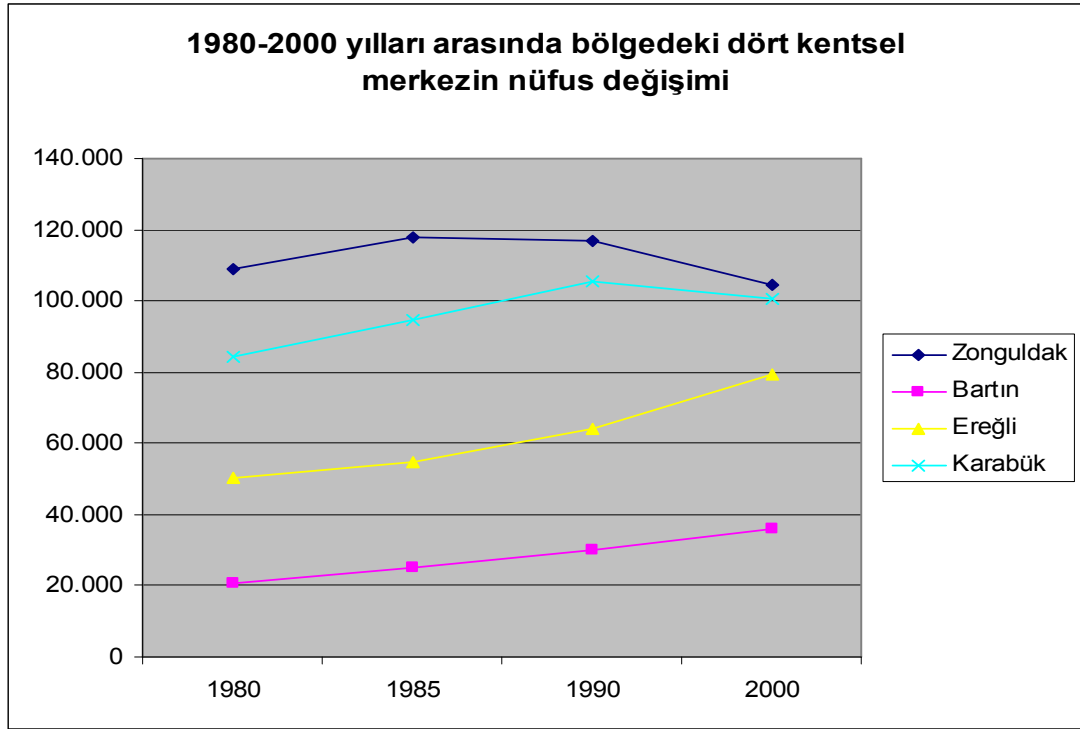
Bu bölümde 1980 sonrasında, Zonguldak Bölgesi'ndeki yapay çevrenin gelişimini alacağız. Her bölümün sonunda, ele alınan dönemde yapılan planlar üzerinden ele aldığımız bölgenin yapay çevresinin değişimini bu bölümde yalnızca bölgede yapılan önemli özelleştirmeler ve Zonguldak, Ereğli, Karabük ve Bartın olmak üzere dört önemli kentsel merkezin nüfus değişimleri ile bölgenin bir bütün olarak 1960'dan beri süregelen net göç verisi üzerinden ele alacağız. Özellikle 1923-1960 yılları arasındaki dönemi ele alırken değindiğimiz görece ayrıntılı yapay çevre gelişimini burada sadeleştireceğiz. Böyle bir yöntemimize gitmemizin temel nedenleri ise şunlar: 1980 sonrası BYKP'nin odağının giderek özelleştirmeye ve A.B. uyum sürecine odaklanarak mekândan ve bölgelerden kopması, BYKP ve tek bir bölgenin gelişimi arasında doğrudan bağlantılar kurmayı olanaksız kılıyor. Bu doğrultuda, yalnızca

BYKP özelinde değil genel politikalar ve bölge arasında kurulacak ilişki; 1980 sonrasında günümüze dek sürdürülen özelleştirme politikaları doğrultusunda, önceki dönemlerde bölgeyi baskın biçimde biçimlendirmiş KİT'lerin özelleştirmesidir. İkinci bir neden bölgede etkileri izlenebilecek kadar eski olan tek planlama faaliyetinin 1997 yılına ait ZBK Gelişme Projesi olmasıdır. Mekânsal boyutu olmayan bu projenin de odaklandığı alanın, özelleştirmenin bölgeye olumsuz etkisini azaltmak olduğuna değinmiştik. Dolayısıyla bu doğrultuda da bölgede uygulanıp uygulanmadığını izleyecek mekâna somut gönderme yapan bir planlama faaliyeti olmadığı söylenebilir. Biri 2009 biri 2010 yılına ait son iki plan ise sormasındaki süreçten çok içerikleri itibariyle sorgulanabilir.

Zonguldak Bölgesi, 19.yy sonundan başlayarak kömür çıkarma faaliyeti ile biçimlenmiş 20.yy'da da buna bağlı olarak Türkiye'nin ne büyük KİT'lerinden bir kaçını barındıran bir ağır sanayi bölgesi haline gelmiş, kentsel merkezleri de bu doğrultuda gelişmiştir. Dolayısıyla 1980 yılından sonra KİT'lerin özelleştirme kapsamına alınması, bu süreçte ihmal edilmeleri, kömür üretiminin ve çalışan sayısının giderek azalması Zonguldak Bölgesi'nde yüzyılın başından beri süren büyüme eğiliminin de değişmesine, Zonguldak ile birlikte ondan ayrılan üç ilin göç veren iller haline gelmesine neden olmuştur. (Bkz. Tablo:5) Üstelik 1995-2000 yılları arası dönem dikkate alındığında, Zonguldak en çok göç veren iller arasında beşinci, Bartın ise ikinci hale gelmiştir. (TÜİK) Bu doğrultuda Zonguldak'ın 1980 sonrası politikalarından doğrudan olumsuz etkilendiği görülmektedir. Bölge içinde kıyaslama yapıldığında en çok göç veren il Bartın, en az göç veren ise Karabük'tür.

Tablo 11: Zonguldak Bölgesi'nde 1975-2000 yılları arası net göç (Kaynak: TÜİK)

Tablo 12: 1980-2000 yılları arasında bölgedeki dört kentsel merkezin nüfus değişimi (Kaynak: TÜİK)

Bölgedeki en büyük dört kentsel merkezin kent nüfuslarının gelişimine bakıldığında, 1980 sonrasında Zonguldak ve Karabük kentlerinin nüfusları özellikle 1990 sonrasında düşerken, bölgedeki nüfus kaybından en az Ereğli'nin etkilendiği görülmektedir. Zonguldak Bölgesi'nde kentlerin çöküntüye sürüklenmesinde eşik olarak doğrudan özelleştirmeyi almak yanıltıcıdır. Söz konusu özelleştirme kapsamına alınan işletmeler bu süreç sonlanıncaya kadar kendi kaderine bırakıldığından işletmelerin küçülme süreci özelleştirme işlemi öncesinde başlamaktadır.

Bölgede yapılan önemli özelleştirmeler 200 yılından sonra yapılmıştır. Karabük Demir Çelik İşletmeleri 1994 yılında özelleştirme kapsamına alınarak 1995 yılında özelleştirme işlemleri tamamlanmıştır. Kardemir A.Ş. adını alan işletmede 1995 yılında 5417 olan işçi sayısı, 3919'a düşmüştür. (ÖİB) Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın 1982'deki çalışan sayısının 13.036 (Yurt Ansiklopedisi, 1981, 7757) olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Karabük kentindeki istihdam yapısındaki öneminin görece azaldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Ereğli Demir Çelik Fabrikası 27 Şubat 2006'da OYAK'a satılarak özelleşirken, SEKA Çaycuma Fabrikası 2003 yılında, Bartın Çimento Fabrikası da 2005 yılında özelleştirilmiştir. 1945 yılında

yapımına başlanan Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası ise 1997 Mayıs ayında Zonguldak, Çaycuma, Ereğli, Alaplı ve Devrek Ticaret odalarına bağlı Zonguldaklı iş adamlarının kurduğu Zonguldak Yatırım Makina Madencilik Enerji San.Tic.A.Ş. adlı şirket tarafından satın alınmıştır.

TTK (Türkiye Taş Kömürü Kurumu) günümüze dek özelleştirilmemiş olmakla birlikte 1980 sonrasında önemli bir küçülme sürecine girmiştir.

“Ereğli Kömür İşletmesi Kurumu (EKİ), sonraki adı ile Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK), 1980’li yılların başlarından beri “satılma”, “kapatılma”, “özelleştirme” kararlarının alınma sürecinde gündün güne erimiştir. Satılabilir kömür üretimi, yılda 5.8 milyon tondan 1.7 milyon tona... inmiştir. Bunun sonucunda da Zonguldak, 1940 yılından beri çevresini ve bölgesini geliştiren etkilerini yitirmiş; kırsal alandan göç vermeyen nadir iller arasındayken; kenti ve köyü ile göç verme sürecine girmiştir. Devlet işletmesinin kaldırılması yolunda işçi çıkarımı ve erken emeklilik uygulamaları herhangi bir sosyal programa dayandırılmadan gerçekleştirilmektedir. Emekli edilen bu genç, kalifiye insan gücünden yararlanılamamaktadır.” (Ersoy ve Şengül, 2000, 194)

Süreç doğrultusunda, 1959’da kurumda 43.000’i aşan TTK’da çalışan yıllık ortalama işçi sayısı da 2010 yılında 10.000’e yaklaşmıştır. (TTK) 1980 sonrası döneme, sermaye-emek ilişkilerinde emek aleyhine yürütülen politikaları (Boratav, 2009, 150) bağlamında dikkat çekmiştik. “...Türkiye işçi sınıfı için en kapsamlı mülksüzleştirilenin yaşandığı yıllar olmuştur. 206 Yüksek nüfus artışı, sermaye birikimi yetersizliği, kamu ve özel sektör yatırımlarının yeterince artırılmaması, işgücü niteliğinin modern sanayi ihtiyaçlarına uygun olmaması, mesleki eğitim-işgücü piyasası arasındaki uyumsuzluk, hızlı teknolojik değişimler, 1980 sonrasında işçi sınıfının istihdam edilebilirliğini azalttığı gibi, ücretler ve sosyal haklarda da ciddi bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur.” (Millioğulları, 2007, 115) Özellikle 1995 yılına kadar ülke, önemli işçi hareketlerine sahne olmuştur. Zonguldak öteden beri Türkiye’de işçi sınıfının en yoğun bulunduğu merkezlerden biri olarak özellikle 1990 yılında gerçekleşen grevde öne çıkmıştır. Zonguldak’ta madende çalışan ve Genel Maden-İş Sendikasına üye 47 bin işçi, 30 Kasım 1990’da, Türkiye Taşkömürü Kurumu ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü’nde greve çıkmıştır.²⁴⁷ Bu grevde işçiler, Zonguldak’tan Ankara’ya yürüyüşe geçmiş, ancak Mengen’de durdurulmuştur. Grev birçok sendikadan destek görmüş, hatta Türk-İş, greve destek vermek için 3 Ocak’ta bir günlük Genel Uyarı Eylemi yapmıştır. Grev, 7 Şubat’ta sonlanırken, sözleşme ile işçilere birçok hak tanınmıştır. (Millioğulları, 2007,148)

Sonuç olarak 1980 sonrasının, planlamanın Zonguldak Bölgesi'ni "terk ettiği" bir dönem olduğu söylenebilir. Bu dönem sonrasındaki politikalar, Zonguldak Bölgesi'ni "yaratan" politikaların büyük ölçüde tersi olduğundan bölge, bir tür küçülme ya da çökme sürecine girmiştir. ZBK Gelişme Projesi (1997) beklenen bu çöküşün etkilerini azaltmaya yönelmişse de genel göstergelere bakıldığında olumsuz sürecin geri çevrilemediği görülmektedir. Son iki bölge planı da sektörleri çeşitlendirme, alternatif istihdam alanları yaratma amaçlarını halen taşımaktadır. Bir başka deyişle, Zonguldak Bölgesi'nin 1980 öncesinde de her ne kadar "planlı" bir biçimde geliştiği ileri sürülemeyecek olsa da, 1980 öncesinde planların ve kamu yatırımlarının noktasal da olsa müdahaleleri çevresinde biçimlenip geliştiği; 1980 sonrasında ise bunun yerini piyasaya ve özelleştirmeden ibaret bir kamu müdahalesine bıraktığı görülmektedir. 1980 sonrası Zonguldak Bölgesi'ni biçimlendiren genel anlamda piyasa mekanizmasıdır.

7.4 Hipotez Şeması Üzerinden 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirilmesi

1980 sonrası dönem, bir önceki dönemin tersine, piyasa mekanizmasının planlama yerine açık bir politika seçimi ile tercih edildiği bir dönem olma özelliğini taşıyor. Başka bir deyişle, Zonguldak Bölgesi özelinde ele alındığında, önemli devlet yatırımları ile biçimlenmiş bu tür bir bölgenin de kaderine terk edildiği bunun sonucunda da onu biçimlendiren eski işlevlerinin önemini azaltan bir piyasalaşma sürecinde planlarla ya da planlama ile ilişkisinin koptuğu gözlenmektedir. Bu durum hipotez şemasını kullanarak süreci ele almayı zorlaştırırken aslen bu ilişkisizlik söz konusu dönemde planlamanın konumuna ilişkin de doğrudan fikir vermektedir.

7.4.1 Neo-liberal Politikalar ve Zonguldak Bölgesi'nin Piyasaya Teslimi (8 Numaralı Süreç)

1980 yılı sonrasındaki dönem için ekonomik siyasal ve toplumsal yapıda olduğu gibi planlama için de önemli bir değişimi temsil etmektedir. Bu değişim Türkiye'de yine ekonomik siyasal ve toplumsal alandaki değişimin etkenleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. 1970'lerde batıda refah devleti politikalarının 1973'deki petrol krizi ile somutlaşan bir kriz sonucu değişime uğraması ekonomi politikalarında olduğu gibi planlama yaklaşımında da değişime neden olmuştur. Yaşanan kriz, üretim

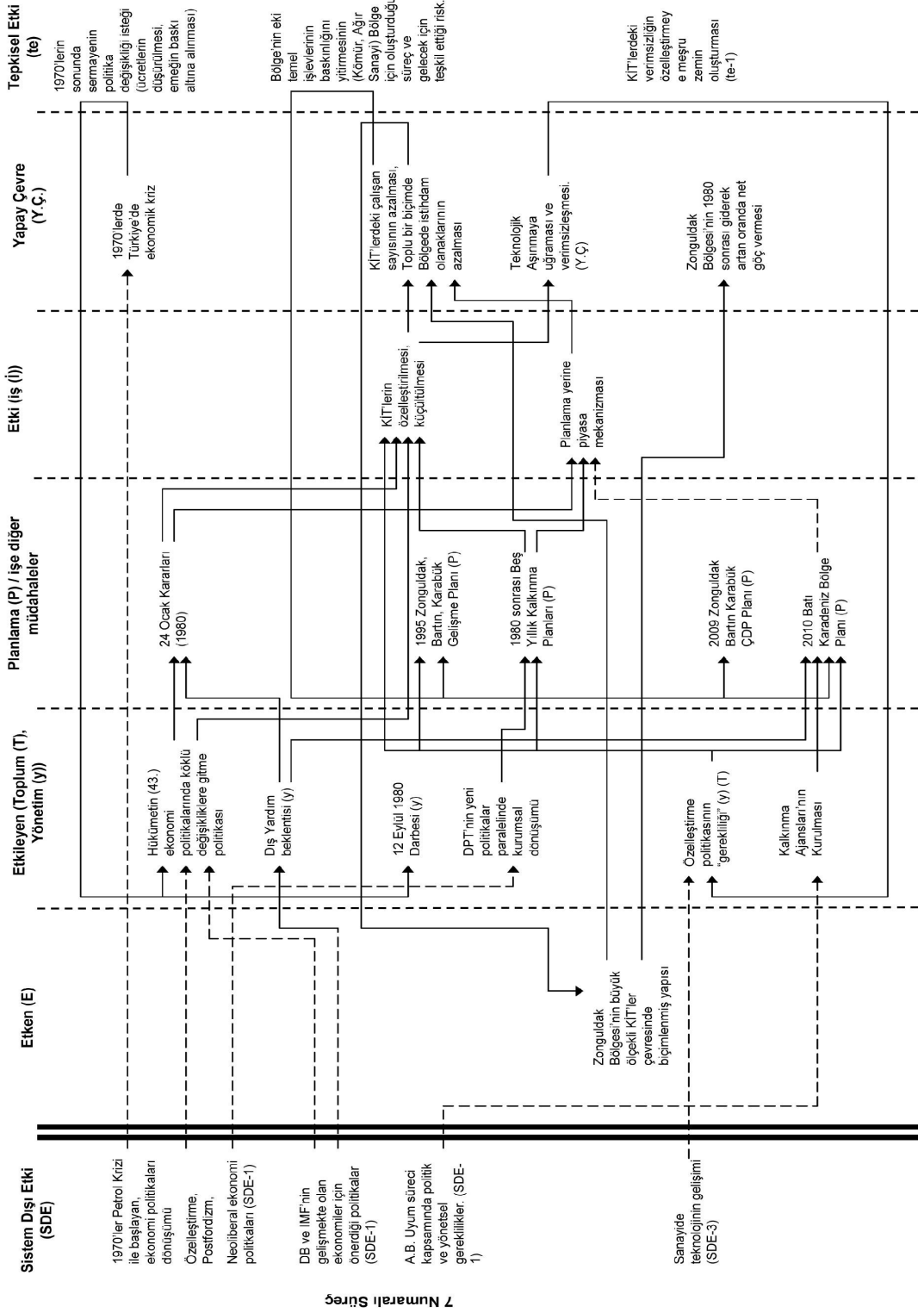
biçimi, enerji kaynaklarının yapısı, bunun üzerinde biçimlenmiş politik ilişkilerin bir ürünüdür dolayısıyla temelde dünya çapında yapay çevrenin yaşadığı bir krizdir (SDE-1) ve Türkiye'ye de etki etmiştir. Söz konusu değişim Thatcher ve Reagan gibi liderlerle simgeleşen politikaların Türkiye'de 24 Ocak kararları ile ekonomiye yapılan ciddi müdahale ile somutlaşmıştır.

Bu güne dek genel hatlarıyla büyük bir değişim geçirmeyen bu eğilim 1980 sonrasında planlamanın da kaderini belirlemiştir. 1970'lerin sonunda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik (Y.Ç.) siyasi (y) ve toplumsal (T) bunalım yönetimi (y) 24 Ocak kararları ile duruma müdahaleye sürüklerken, 12 Eylül Askeri Darbesi (y), bu kararların yerleşip kurumsallaşacağı koşulları sağlamıştır. Fakat bu kararların iç etkenlerle sınırlı değil iç ve dış etkenlerin bir birleşimi sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Söz konusu kararlar IMF ve DB reçeteleri doğrultusunda, bizzat Dünya Bankası ile yapılan kredi pazarlığı sonucu biçimlenmiştir. Dolayısıyla yöntem olarak Dış Faktör (SDE-1) ürünü, içerik olarak ise yereli sermayenin de istekleri doğrultusundadır. Her ne kadar bir plan niteliği taşımasa da 24 Ocak kararları bu bakımdan, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na benzemektedir fakat ondan daha etkili olmuştur.

Bu süreçte DPT'de dönüşmüş (y) 1960-80 yılları arasında sınırlı etkinliğe sahip planlar, bu iddialarından da vazgeçmişler, basit bir deyişle 24 Ocak kararlarının temel politikalarına odaklanmışlardır. Bu dönemde hipotez şemasının terimleri ile tanımlanırsa, İş'te (İ) iki temel olgu, KİT'lerin küçültülüp kaderlerine terk edilerek sonra da özelleştirilmeleri ve planlama ya da devletin düzenleyici rolünün yerini piyasa mekanizmasının almasıdır.

Zonguldak Bölgesi, KİT'ler çevresinde biçimlenmiş bir bölge olarak bundan fazlasıyla etkilenecek bir yapıya sahiptir (E-1). Bölgenin bu durumu başka bir deyişle bölgenin "kültürel coğrafi görünüm" ve "doğal coğrafi görünüm"ünün bir sonucudur. Özelleştirme ve serbest piyasa politikalarına karşı hassas olmasının altındaki neden, doğal coğrafi görünümü ve bunun üzerinde o güne dek biçimlenmiş Yapay Çevre'dir (Y.Ç). Sonuç olarak Bölge 1960'larda göç alan bölge durumundan, günümüze dek artan bir biçimde göç veren duruma gelmiştir (Y.Ç.). Ayrıca bu süreçte KİT'lerin devlet tarafından ihmali teknolojik açıdan aşınmaya uğramalarını sağlamış (Y.Ç.), verimin bu ve bunun gibi etkenlerden düşmesi özelleştirme politikasına (y) meşru zemin oluşturmada kullanılmıştır.

1997 yılına ait ZBK Gelişme Projesi'nden başlayarak yakın zamana ait iki plana (P) kadar da, Zonguldak üzerine oluşturulan temel politika, söz konusu çöküş sürecini telafi edecek çareler aramaktır. İlginç bir biçimde planlama ve devlet müdahalesinin çekildiği alanı dolduran piyasa mekanizmasının (İ) yol açtığı çöküntüyü yine planlama ile giderme yoluna gidilmektedir. Bu planların etkinliği ise tartışmalıdır. 1997 planı uygulamada herhangi bir etki yaratmamış görünmektedir. ÇDP, arazi kullanımı (Y.Ç.) konusunda belirleyici olma çabasında olsa da Türkiye'de mekâna yönelik İmar ve Nazım planlarının sonradan tadilatlarla çok kolay yozlaştırıldığı göz önünde bulundurulursa fazla umut vaat etmemektedir. Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan Bölge Planı (P) ise hipotez şeması üzerinden değerlendirildiğinde, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (P) ve 1980 24 Ocak kararları ile benzerlikler göstermektedir. Bunların üçünde de yöntem / içerik olarak Dış Faktörler'in (SDE-1) etkisi, dış borç ya da yatırım amacı ile planlara ya da kararlara yansıtılmıştır. Birincide ağır sanayi politikasından vazgeçilmiş, ikincisinde serbest piyasa politikası benimsenmiş, üçüncüsünde de sermayeye yönelik olunmakla birlikte, "yönetişim" gibi bu doğrultuda tartışmalı bir kavram benimsenmiştir.

Tablo 13: 1980 sonrası dönem (8 numaralı süreç)

8 Değerlendirme

Bu çalışmanın içeriği, giriş bölümünde de belirtildiği gibi planlama olgusunu sistematik bir biçimde yorumlama olanağı sunacak bir şemanın belirli bir örnek üzerinden sınanmasıydı. Bunun için Zonguldak Bölgesi, Türkiye’de ülke ve bölge ölçeğindeki planlama olgusu bağlamında ele alındı. rnek alan olarak Zonguldak Bölgesi seçilmekle birlikte, şema üzerinden yapılan değerlendirme, Türkiye’de planlamanın konumunun değişim süreci ve planlamanın gerçekleştirilme biçimi de dönemler üzerinden ele alınmış oldu. Değerlendirme bölümünde öncelikle şemanın aracılığı ile aktarılan, Türkiye’de, Zonguldak Bölgesi’nde planlama olgusuna ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak. İkinci olarak ise şemanın işlerliği değerlendirilecek.

8.1 Zonguldak Bölgesi’nde Planlama Olgusu zerine Değerlendirme

Çalışma boyunca, Zonguldak Bölgesi’ndeki planlama olgusunu, Cumhuriyet dönemi öncesi henüz planlama olarak nitelendirilebilecek düzenlemelerin olmadığı dönemden başlayarak bu güne kadar çeşitli dönemlerle ele aldık. Ele alınan dönemler ve bu dönemlerdeki planlama çalışmalarını ise şunlar oldu;

Cumhuriyet ncesi dönemi kapsayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarını içeren, 1930’a kadar olan dönemde (1., 2. ve 3. süreç) “planlama” olarak nitelenebilecek bir çalışma bulunmamaktadır.

1930-1945 döneminde, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları bulunmaktadır.

1945-1960 döneminde, dönemin başlarında hazırlanmış 1946 İvedili Sanayi Kalkınma Planı ve bunun sonradan dönüştürülmüş bir biçimi olan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı bulunmaktadır.

1960-1980 döneminde ülke çapında sektörel planlar olan 1. 2. ve 3. Beş Yıllık Kalkınma Planları ile 1964 tarihli Zonguldak Bölgesi n Planı (ZBP) bulunmaktadır.

1980 sonrasında ise bu güne dek yapılmaya devam eden Beş Yıllık Kalkınma Planları ile birlikte 1997 yılına ait Zonguldak Bartın Karabük Gelişme Projesi, 2009

yılına ait Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi Çevre Düzeni Planı ve 2010 yılına ait Batı Karadeniz Bölgesi Bölge Planı bulunmaktadır.

İlk dönem olarak Zonguldak Bölgesi'nin gelişiminde bu güne dek baskın rol oynamış kömür üretimi ve ağır sanayiden önceki 19.yy öncesi dönem alınmıştır. (1 numaralı süreç) Bu dönemde ticaret ve tarım işlevsel olarak iç ve kıyı bölgelerini birbirinden ayırmıştır. Yapay çevre (Y.Ç.), öne çıkan Ereğli, Amasra ve Bartın, Safranbolu gibi merkezlerde konumdan (E-1) kaynaklanan işlev farklılıkları ile biçimlenmiştir.

Daha sonra kömür üretiminin ortaya çıktığı 19.yy ortasından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan dönem ele alınmıştır. (2 numaralı süreç) Bu dönemde üst sistemden gelen yeni bir gereksinim doğrultusunda (SDE-2) yerel kaynaklar yeni bir önem kazanmış (E-1), günümüze dek bölgeyi biçimlendirmede baskın rol oynayacak yeni bir faaliyet ya da iş (İ) ortaya çıkmıştır. Bu iş için gerekli ilk tekniklerle birlikte (SDE-3), bölgede toplumun çevresi ile metabolik ilişkisi değişmiş, bu değişim sürecinde de yeni bir merkez olarak Zonguldak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde söz konusu işe ve önemli değişime karşın yönetimin buna özellikle mekânsal anlamda önemli ya da etkili bir müdahalesi ya da düzenleme çabası, dolayısıyla da planlama çalışması olmamıştır. Bu da ileriki yıllarda özellikle Zonguldak kentinin sorunlu gelişiminin temel nedenini oluşturur.

1923-1930 yılları, ülke genelinde mekânsal organizasyon (Y.Ç.) anlamında büyük bir değişimin yaşandığı bir dönem olmakla birlikte, o yıllar demiryolu politikası (y) ile oluşturulan yeni ulaşım ağı (Y.Ç.) ve ülke ölçeğinde onun aracılığıyla süren yeni mekân organizasyonunun düzenlenmesi Zonguldak'a yansımamış, demiryolu yapımı (İ) 1930'ların başına kadar bölgeye girmemiştir. Madenlerde olumsuz koşullar sürerken 1924 grevi ile kendini gösteren tepkisel etki (te-1) o dönemde yapılan yasal düzenlemeler ile bastırılmış, sürekliliği ve etkisi engellenmiştir.

1930-1945 dönemi ise üst sistemde yaşanan Büyük Bunalım'ın (1929), (SDE-1) içerdeki liberal denemenin sanayileşmedeki başarısızlığı (te-1) ile birleşerek devletçi sanayileşme politikalarının (y) uygun iç koşullarda uygulamaya geçmesi ("P" doğrultusunda "İ") ile öne çıkmaktadır. Bu dönemki ekonomik bağımsızlık ve sanayileşme politikası, bu doğrultuda; Yönetimin (y), gereksinimleri (E-2), yerel kaynaklardan yararlanarak (E-1), üretmek için yapay çevreyi biçimlendirdiği (Y.Ç.) ve bunu yaparken de planlamayı (P) etkin bir araç olarak kullandığı dönemdir. Bu

planlar dar kapsamlı olsa da, ağır sanayi bölgesi niteliğini bu dönemde kazanmaya başlayan bölgenin planlama ile ilişkisinin en yoğun olduğu dönem de budur. Beş Yıllık Sanayi Planları'nda bölgede ilk KİT'ler ve bunların en önemlisi KDÇİ bu planlar kapsamında kurulmuş, Zonguldak Kömür Havzası devletleştirilmiştir.

1945-1960 yılları arası dönem ise bir önceki dönemin politikalarının değiştiği bir dönemdir. Bunu destekleyen en önemli etken ise içerideki koşulların desteklemesi ile birlikte büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı sonrasında üst sistemin yaşadığı köklü değişiktir (SDE-1). Bu dönem önceki iki sanayi planının devamı niteliğindeki 1946 planının 1947 planına dönüşümü açısından önemlidir. Bu durum Türkiye'deki politikalarda ve planlamada “dış yardımın” belirleyiciliğinin ilk etkisidir. Bu da üst sistem ile kurulan ilişkinin farklı bir zemine oturması ile planlamanın da (P) amaç, içerik ve işlev değiştirmesidir.

1960-1980 döneminin “planlı dönem” olarak anılmasına karşın, bu dönemde Zonguldak Bölgesi ve planlama arasındaki ilişkinin önceki dönemlere göre sınırlı kalması ilginçtir. Bu dönemin başındaki askeri müdahale ve onu izleyen planlamadaki kurumsallaşma çabaları, dönemin üst sistemde planlamayı ön plana çıkaran yaklaşımlarının yanısıra (SDE-1) henüz DP iktidarında dış borç alma çabaları ile başlamıştır (SDE-1). Bu dönem planlama alanında çalışmaların yapıldığı fakat bunların Birinci BYKP'nda görüldüğü gibi siyasal yapı tarafından yumuşatıldığı ve etkisizleştirildiği bir dönemdir. 1964 yılında hazırlanan ve Zonguldak Bölgesi'nin önemli bir ağır sanayi merkezi olma niteliğini daha rasyonel bir biçimde sürdürme amacını taşıyan Zonguldak Bölgesi Ön Planı'nın da uygulamada hiçbir etkisinin olmaması bu ortamın ürünüdür.

1980 yılı sonrasındaki dönem için ekonomik siyasal ve toplumsal yapıda olduğu gibi planlama için de önemli bir değişimi temsil etmektedir. Bu dönem, neoliberal politikalar ile birlikte, planlama, devlet müdahalesi ile birlikte 1960 sonrası konumunu yitirirken; Türkiye'de 1980'de yaşanan dönüşüm ve en somut biçimiyle beş Yıllık kalkınma Planları'nda görülen değişim, 1945'te savaş sonrası üst sistemle kurulan ilişki biçiminin bu sefer daha yerleşik biçimde kendini göstermesidir. Dış borç ve yabancı sermayeye yönelim; Bunun da sistemi (ya da ülkeyi) dünya ölçeğinde serbest piyasaya açma politikası çerçevesinde yürütülmesi ile yönetimin (y) gereksinimleri yerel kaynaklardan, yerel (ulusal) ölçekte karşılama yönündeki yapay çevreyi düzenleme politikası da bir kenara bırakılmıştır. Bu da planlamanın

içerik ve işlev değiştirmesinden öte neoliberal politikalar çerçevesinde piyasanın düzenleyici rolünün kabulü ile planlamanın terk edilmesidir. Bu yargıya, Zonguldak Bölgesi'nde tüm Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan planlama sürecine baktığımızda net bir biçimde varabiliyoruz. Öyle ki bölge ölçeğindeki, 1997 yılına ait ZBK Gelişme Projesi'nde piyasa mekanizmasının bölgeye verdiği zararı telafi etme amacının (fakat genel politikaların dışına çıkarak değil) baskın olması da planlamanın artık farklı bir konuma yerleştiğini gösterir. Zonguldak'ın 1980 sonrası dış göç vermeye başlaması ile gösterdiği gerileme süreci, temel işlevlerinin önemini, yeni dönemde yitirmesi ve bu işlevleri başlangıçtan beri yürütmüş devlet işletmeciliğinin tasfiyesi ile ilgilidir. Son iki plana ilişkin ise şu söylenebilir; ÇDP'nin ancak Türkiye'de genel anlamda mekânsal planların "etkililiği" derecesinde uygulamaya geçebilecektir; Batı Karadeniz Bölge Planı'nın ise, kalkınma ajansının eylemlerine ki bunlar belirleyicilikten çok sermaye çekmek üzerinedir, zemin hazırlama rehberlik etme amacı taşıdığı söylenebilir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Zonguldak Bölgesi'ne baskın niteliğini veren kömür çıkarma faaliyeti, Osmanlı döneminde üst sistemin etkisi ile planlamadan (P) yoksun bir biçimde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu kendiliğinden gelişim, Cumhuriyet'in yaklaşık ilk 10 yılında da sürmüş ancak yönetimin genel politikalarının üst sistemin yarattığı koşullar altında (1929 Bunalımı), devletçi sanayileşme politikasına dönüşmesi ile yeni bir döneme girmiştir. Zonguldak'a tüm tarihi boyunca en çok etki eden planlama faaliyetleri de 1930'larda başlayıp İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren iki adet Beş Yıllık Sanayi Planı'dır. Bu planlar yalnızca devletin sanayi yatırımlarını kapsadığından aslen noktasal kararlar ile dar bir kapsamda fakat doğrudan bölgeyi etkilemişlerdir. Bu noktasal müdahaleler de bölgenin sonraki gelişiminde büyük ölçüde etkili olmuştur. Yönetim (y), planlamayı (P) sistemin kendi kaynakları ile kendi gereksinimlerini karşılaması için Yapay Çevre'yi (Y.Ç.) düzenlemede bir araç olarak kullanmıştır. Planlamanın kullanımının en etkin olduğu dönemde üst sistem ile kurulan ilişki de bağımsızlık yönündedir; yönetimin sistemi düzenlemedeki baskınlığı da bunun ürünüdür. 1945 sonrası üst sistemdeki değişim ile birlikte kurulan ilişkinin de değişmesi, planlamanın içeriğini değiştirmiş onu geri plana itmiş, iş (İ) ve yapay çevre (Y.Ç.) üzerinde belirleyici olmanın önüne, dış kaynak karşılığında, üst sistemden gelen isteklere uyum sağlama amacı geçmiştir. 1960 sonrası üst sistemde planlamanın yeniden öne çıkması,

Türkiye’de kurumsallaşma yolunda çabalara ve planlamanın gündeme yeniden gelmesine neden olsa da Zonguldak özelinde önemli bir etkinliği ve belirleyiciliği olduğu söylenemez. Bunun temel nedenlerinden biri olarak siyasal yapının, 1930’ların tek parti rejimi ile karşılaştırıldığında 5 yıl gibi kısa erimlerde dahi planlama sürecini tutarlı bir biçimde sürdürecektir istikrara sahip olamayışı olarak gösterilebilir. 1980 sonrası ise planlamanın yerine piyasanın geçtiği, varlığını sürdürse bile piyasanın arkasında olduğu dönemdir. Güdumbilim çerçevesinde bakıldığında, örneğin özelleştirmenin yarattığı işsizliğin Zonguldak’ta bir sorun potansiyeli oluşturması 1997 ZBK Bölgesel Gelişme Projesi’ne konu olmuş ve bu plan sistemin dengesinin bozulmasına karşı bir “azaltan etki” göstermeyi amaçlamıştır. Fakat dengesizliği yaratan genel politikalar sürdüğünden (dengesizliği) “artıran etki” yani piyasa mekanizması⁴⁸ planlamadan çok daha etkin durumda olmuştur.

Türkiye’de Zonguldak Bölgesi özelinde planlamanın, alınan süreç boyunca konumu; Yönetimin (y) üst sistem ile kurduğu ilişkinin biçimi ve onun yarattığı dış etkileri (SDE-1) işleyiş biçimi ile ilgilidir. Bu doğrultuda süreçte; egemen olduğu alanın bir parçası olan bölgeyi kendi iradesi ile düzenlemesi ya da onu kendiliğinden gelişimine (ya da piyasa / sermayeye) terk etmesi söz konusudur. Bunların dönemlere göre değişimini yukarıda aktardık. Zonguldak Bölgesi, yaklaşık 150 yıldır bölge üstü gereksinimlerin (ağır sanayi, enerji üretimi) karşılanması işlevini görmüştür. Belirtmek gerekir ki, tüm süreç boyunca, planlamanın etkin ya da pasif olduğu her iki durumda da planlamada kararların aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya alınması yönünde bölgedeki insanların tepkisel etkileri (te-1) etkisizdir. Yegane tepkisel etkiler, süreç boyunca “yer”e (E-1) yeni anlamlar yükleyenlerdir (te-2), plan ve politikalar buna göre biçimlenmiştir.

⁴⁸ Bu noktada 1980 sonrası dönem için piyasa mekanizması olarak tanımladığımız olgunun, 1980’de başlayan politikaların doğası itibarıyla sermayeden yana olduğunu vurgulamak gerekir.

8.2 Hipotez Şeması Üzerine Bir Değerlendirme ve yeniden Gözden Geçirme

Bu bölümde çalışma boyunca kullanılan şemanın kısa bir değerlendirmesi yapılacak, şemanın planlama alanında olası kullanım alanlarını ele alınacak. Bunun yanısıra şemayı daha kapsayıcı ya da açıklayıcı kılabilen bir eklentiye değinilecek.

Çalışmanın geldiği aşamada, hipotez şemasının iki özelliğinin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, şemanın bir bütün olarak esnek, dolayısıyla da belirsiz olmasıdır. İkincisi ise bu birinci özelliğe karşılık şemanın kapsamlılığıdır. Daha somut ifade etmek gerekirse şemada, bir bölgede gözlenen sürecin planlama ile birlikte her türlü olgusu, alanda görülen hemen her türlü özellik, doğal ve yapay dış etkenler ve olgular, kendine bir biçimde yer bulup analize katkı sağlayabilmektedir. Öte yandan çalışmada her dönem için oluşturulan süreç tablolarına bakıldığında, bağımsız bir gözün, ortaya çıkarılan neden sonuç ilişkileri ve döngülere kolaylıkla alternatifler üretebileceği görülmektedir. Bunun nedeni, şemanın esnekliğinin yanısıra, kurulan neden sonuç ilişkilerinin eldeki bilgilerden yola çıkmasıdır. Kuşkusuz planlamanın konumlandığı sistemde, sonsuz etken, etkileyenin üretebileceği sonsuz etki ve bu etkinin üreteceği yapay çevre ve tepkisel etkilerin de sonsuz farklı niteliği vardır. Kastedilen belirsizlik tam da buradan ileri gelmektedir. Fakat belirsizlik içerdiğini belirttiğimiz şema da, elde bulunan sınırlı ipuçlarını kullanarak planlamanın bu belirsiz sistem içinde oluşumunu ve rolünü tanımlama amacını taşımaktadır. Şemanın açıklığı ve kapsayıcılığı da çalışmada şemanın yorumlama amacı olarak kullanıldığı her bölümde gözlemlenebileceği gibi eldeki sınırlı tarihsel bilgiyi birbiri ve planlama ile ilişkilendirme olanağı sunmuştur.

Burada çalışma sırasında ortaya çıkan bir başka duruma da değinmek gerekiyor. Hipotez şeması, temel, etken, etkileyen ve etki süreci ile yapay çevrenin oluşmasını ve bu yapay çevrenin tepkisel etkiler ile geri dönüşlü olarak etkenlerden birine ya da doğrudan etken olarak etkileyene etki etmesini ifade ediyordu. Bununla birlikte özellikle toplum ve yönetimi (y) (ya da iktidarı) bir arada ele aldığımız toplum kümesinin (T) kendi içindeki bazı nedensellikleri, yapay çevrede bir (Y.Ç.) bir tepkisel etkiye (te) bağlanamamasıdır. Bir başka deyişle toplum ve iktidar arasında yapay çevreye yansımadan gerçekleşen nedensel ilişkiler bulunmaktadır fakat şema toplum ve yönetim arasındaki doğrudan nedensellikleri içeren bir yapıya sahip

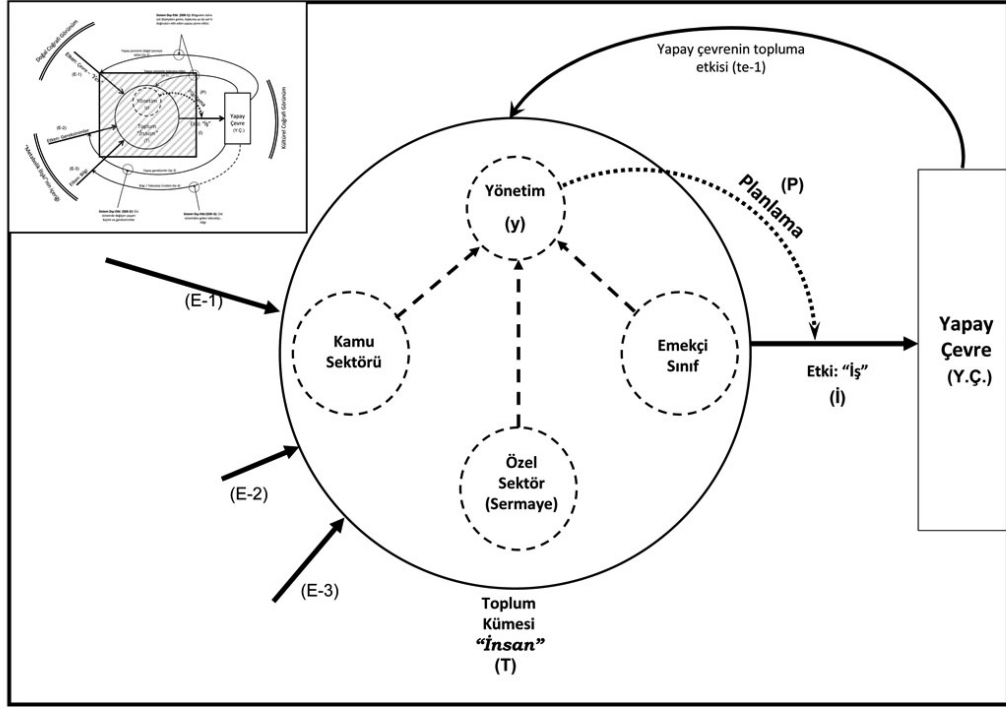
değildir. Oysa iktidar ve toplum sadece bilgi düzeyinde birbirlerine etki edebilmektedir. Şemanın toplum içindeki iktidar ilişkilerini göz ardı etmesi, daha doğrusu bunları yok saymaktan çok ancak bunun iş ve işe (İ) müdahaledeki (P) somut sonucu ile ilgilenmesi, bu müdahalenin ya da işin ardındaki sınıfsal ilişkilerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Aslen Laborit'nin şemasında, çalışmada da aktardığımız gibi toplum kümesinin içinde egemen sınıf ve egemenlik altındaki sınıf olarak iki alt küme bulunmaktadır. Fakat şemada da bunların toplum kümesi dışı ile kurdukları ilişkiler ayrı ayrı alınmamaktadır.

Hipotez şemasındaki bu eksikliğe karşı Harvey'in, kent plancısının "toplumsal yeniden üretim"de üstlendiği rolün araştırılması bağlamında toplumsal analizde sınıf ilişkilerinin temel alınması gerektiği ve bunun da temel toplumsal sınıflar üzerinden, emekçi sınıf, kapitalistler, inşaat sektörü ve toprak sahipleri üzerinden yapılabileceği önerisinden (Ersoy, 2007b, 301) yararlanarak şemada bir detaylandırma yapılabilir. Fakat biz şemada bu detaylandırmayı yine çalışma özelinde biçimlendirerek, örneğin; "Kamu Sektörü", "Özel Sektör" ve "Emekçi Sınıf" olarak alabiliriz. Böylece süreç boyunca aslında yönetim ile farklı ilişkiler içinde bulunan üç öge tanımlamış oluruz ve yapay çevrenin biçimlenişinde bunların konumlarını da sorgulamış oluruz. Bu eksiklik çalışmanın sonuçlarından biri niteliğinde olduğundan ve şemada yapılacak böyle bir değişiklikten sonra bu şemanın örnek olay üzerinden değerlendirmek için yeni ve farklı kapsamda bir çalışmaya gereksinim olduğundan burada yalnızca şema üzerindeki ekleme önerisine yer vereceğiz. (Bkz. Tablo-14)

Hipotez şemasının olası kullanım alanı olarak iki kullanım biçimi önerilebilir. Bunlardan birincisi, bu çalışmada yapıldığı gibi örnek bir alan ve dönem üzerinden planlama tarihinin irdelenmesidir. Şemanın dili ekip çalışmalarında ortak bir altlık görevi üstlenebilir.

İkincisi ise şemanın döngüsel niteliğinden yararlanılarak plan hazırlama ve sonrasındaki uygulama sürecinde izleme şablonu olarak kullanılabilir. Bu, yapılacak analizler, plan kararları, bu doğrultuda geliştirilecek alternatif senaryoları şemaya uyarlama yoluyla gerçekleştirilebilir. Devamında şema yine bu karar ve senaryoların gerçekleşme ölçütü olarak plan izleme ve geri besleme sürecinde kullanılabilir. Türkiye'de sürece odaklı olma iddiası ile kağıt üzerinde "stratejik planlama" yaklaşımını benimseyen planlama çalışmaları için böyle dinamik bir model stratejiler

adı altında yalnızca daha “az kesinlik taşıyan” ve “ucu açık” kararlar üretmenin ötesine geçilmesini sağlayabilir.

Tablo 14: Hipotez şeması revizyon önerisi

KAYNAKÇA

- Akçay, Ümit** (2007) “*Kapitalizmi Planlamak Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü*”, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Aslan, Onur Ender**, (1998) “*Devlet Planlama Teşkilatı 1980 Sonrası Dönüşüm*”, TODAİE Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31, Sayı 1, Ankara
- Başaran, Emin, Turunç, Nuray**, (1995) “*Türkiye’de Çimento Sektörü’nün Durumu*”, Çimento Sempozyumu Bildiriler Kitabı, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası (<http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/YayinDetay.aspx>) (15.02.2011)
- Boratav, Korkut** (2009) “*Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*”, İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, Korkut** (2006) “*Türkiye’de Devletçilik*”, İmge Kitabevi, Ankara.
- Cem, İsmail** (1989) “*Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*”, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Ecemiş, Sibel, Kılıç, Mutluer, Mustafa**, (2004) “*Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi*”, Ege Coğrafya Dergisi, 13 17-28, İzmir.
- Ergun, Esen; Bağcı Saadet; Gülerman, Ali, Rıza** (1977), “*Zonguldak, Kentleşme Planlama Sorunları ve Yönetimi*”, Mimarlık Dergisi Sayı: 77/1, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara.
- Erkin, Engin** (1977) “*Zonguldak Kömür Havzasında Kentleşme ve Yerleşme Sorunları*”, Mimarlık Dergisi Sayı: 77/1, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara.
- Ersoy, Melih, (2007a)** “*Planlama Kuramına Giriş*”, Ersoy, Melih (der.) “*Planlama Kuramları*”, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ersoy, Melih, (2007b)** “*Kent planlama Kuramlarına Eleştirel Bakışlar*” Ersoy, Melih (der.) “*Planlama Kuramları*”, İmge Kitabevi, Ankara.
- Frangipane, Marcella**, (2002) “*Yakın Doğu’da Devletin Doğuşu*”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Glikson, Artur**, (1955) “*Regional Planning and Development*”, Publications of the Netherlands Universities Foundation for International Corporation, The Hague.
- Güler, Birgül, Ayman**, (2003) “*Yönetişim: Bütün İktidar Sermayeye*”, Praksis, 9 Kış-Bahar 2003, s. 93-116
- Gündoğan, Özdemir**, (2005), “*Spatial Planning And The Idea Of Progress: Zonguldak Regional And Metropolitan Planning Experiences*”, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Tez Danş. Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok), Ankara.
- Gürel, Sümer**, (1978) “*Kent Planlama Kuramına Doğru: Kent Olgusuna Bütüncül bir Yaklaşım*”, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Hobsbawm, Eric**, (2006) “*Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*”, Everest Yayınları, Ankara.
- Holton, R. J.**, (1999) “*Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*”, İmge Kitabevi, Ankara
- Huot, Jean-Louis, Thalmann, Jean-Paul, Valbelle, Dominique** (2000), “*Kentlerin Doğuşu*”, İmge Kitabevi, Ankara
- İnan, Afet** (1973) “*Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen**, (2008) “*Kentleşme Politikası*”, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kepek, Yakup; Nurhan Yentürk** (2005), “*Türkiye Ekonomisi*”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keyder, Çağlar** (1999) “*Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu: Türkiye Örneği*”, Baydar, Oya (der.), (1999), “*75 Yılda Köylerden Şehirlere*”, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kışlalıoğlu, Mine, Berkes, Fikret**, (2003) “*Ekoloji ve Çevre Bilimleri*”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- McNeill, William, H.** (2004) “*Dünya Tarihi*”, İmge Kitabevi, İstanbul.

- Millioğulları, Özgün, (2007)** “*Türkiye’de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tez danış. Prof. Dr. Ahmet Makal, İstanbul
- Mumford, Lewis, (2007)** “*Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ersoy ve Şengül (der.) (2000)**, “*Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği (ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı 2000 yılı Stüdyo Çalışması)*”, Ankara
- Öğreten, Ahmet, Dr. (2006)** “*Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim*”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 31, Erzurum.
- Özcan, Ferhat, (2008)** “*Türkiye’de Ulusal Planlama Anlayışında Dönüşüm: 1980 Sonrası Sürecin Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (Tez danış. Prof. Dr. N. Alkan Soyak), İstanbul.
- Özkan, Muhsin (1971)** “*Türkiye’nin Ağır Sanayi Bölgesi Karabük Zonguldak ve Çevresi*”, Özer Matbaası, Karabük.
- Şengül, H. Tarık, (2007)** “*Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme*”, Ersoy, Melih (der.) “*Planlama Kuramları*”, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tekeli, İlhan, (2008)** “*Türkiye’de Bölgesel Eşitsilik ve Bölge Planlama Yazıları*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim (2009)** “*Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*”, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tuğlacı, Pars (1985)**, “*Osmanlı Şehirleri*”, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Kadir (1998)** “*Tarihten Günümüze Zonguldak’ta İşçi Sınıfının Durumu ‘Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş’*” Göçebe Yayınları, İstanbul.

- Tekinbaş, Belma,** (2001), “*Çevre Düzeni Planı Nereden Nereye...*”, Planlama Dergisi, Sayı 2001/1-2, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara
- Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye,** (2004) “*Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*”, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Tümertekin, Erol, Özgüç, Nazmiye,** (2000) “*Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*”, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Yeraltı ve Yerüstü Devrimci Maden İşçileri Sendikası** (1977) “*Zonguldak, Kentleşme Planlama Sorunları ve Yönetimi*”, Mimarlık Dergisi Sayı: 77/1, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi,** (1981), Anadolu yayıncılık, İstanbul.
- Yorulmaz, Şerife, Yrd. Doç. Dr.** (1998) “*Türkiye’de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları*”, Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı, 10-12 Haziran 1998, Bartın-Amasra, Türkiye, Zonguldak.
- Zonguldak Bölgesi Ön Planı** (1964), İmar ve İskân bakanlığı Planlama ve İmar genel Müdürlüğü Bölge Planlama Dairesi, Ankara
- Zonguldak İl Çevre Durumu Raporu** (2009), T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı.
- I. Beş Yıllık Kalkınma Planı,** (1963), DPT, Ankara
- II. Beş Yıllık Kalkınma Planı,** (1968), DPT, Ankara
- III. Beş Yıllık Kalkınma Planı,** (1973), DPT, Ankara
- VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı,** (1989), DPT, Ankara
- VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı,** (1996), DPT, Ankara
- VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı,** (2001), DPT, Ankara
- IX. Kalkınma Planı,** (2007), DPT, Ankara
- VIII. BYKP, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** (2000), DPT, Ankara

İnternet Kaynakları:

- Akpınar, Rasim**, “Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması Ve Uygulamaları” www.kentli.org, (15.08.2011)
- Çalışkan, Çare Olgun** (der.) “(Bölgesel) Kalkınma Ajansları’nın Türkiye’de Gelişimi” www.planlama.org (31.08.2011)
- Güler, Birgül, Ayman**, “Ajanslar Sistemi Üzerine Merkezi Yatırım Destek Ajansı Işığında Bölgesel ‘Kalkınma’ Ajansları” www.birgulaymanguler.net, (28.08.2011)
- Özdemir, Süleyman, Ar. Gör.** (2011) “*Türkiye’de ‘Zorunlu Çalışma’ Uygulamaları*”, (www.sosyalsiyaset.net) (27.02.2011)
- TR81 Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı 2010-2013 Batı Karadeniz Bölge Planı Raporu**, (2010) Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, www.bakka.org.tr
- T.C. Başbakanlık Özelleştirme Dairesi Başkanlığı**, www.öib.gov.tr (13.08.2011)
- Türkiye Demir Çelik İşletmeleri**, www.tdci.gov.tr (02.03.2011)
- Türkiye Taşkömürü Kurumu**, www.tasKomuru.gov.tr (08.07.2011)
- Yılmaz, S.; Dericioğlu, T.; Elliott, I.A. ve Özden, M.S.**, 2007. *Kalkınma Birliklerinden Kalkınma Ajanlarına Yönelirken, 12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 25-26 Ekim*, Çalışkan, Çare Olgun (der.) “(Bölgesel) Kalkınma Ajansları’nın Türkiye’de Gelişimi” www.planlama.org (31.08.2011)
- ZBK Bölgesel Gelişme Projesi Yönetici Özeti**, (2010) Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, www.bakka.org.tr (08.07.2011)
- ZBKPB-ÇDP Açıklama Raporu** (2009), www2.cedgm.gov.tr